

ISSN 2147-1673

ASIA MINOR STUDIES

(INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES)

Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları ve Uygulamaları
Ali GÜRSEL

Nahçıvan'da Orta Tunç Çağı Buluntuları Işığında Sanatsal Yapı
Toğrul HALİLOV

Sinop Hâkimi Bir Beylik: Pervaneoğulları Beyliği (Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Durumu
Hakkında Bir Değerlendirme)
Tunay KARAKÖK

Osmanlı Sefer Organizasyonlarının Mali Yönü: 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı
Örneği
Serhat KUZUCU

Tarihte Ermeniler ve Ruslar Tarafından Yok Edilen Türk İzleri
Beşir MUSTAFAYEV

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October
1921)
Fatih Mehmet SANCAKTAR

İhtiyaç Duyduğumuz Sözlüklerin Özellikleri
Uğur GÜLBİL

Fatih M. Sancaktar: *Hiss-i Milli'den Harb-i İktisadi'ye: Yunan Boykotu (1909-1911)*
Ramazan Erhan GÜLLÜ

Güldane Çolak: Avrupa'da Osmanlı Kızları
İsmail YAŞAYANLAR

Cilt/ Volume:2

Sayı / Issue:3

Ocak/ January 2014

www.asiaminorstudies.com

ISSN 2147-1673

ASIA MINOR STUDIES
(Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi)

Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayınlanır

Cilt/ Volume:2

Sayı / Issue:3

Ocak/ January 2014

KİLİS 2014

Tarandığı İndeksler ve Veri Tabanları
Indexes & Databases

<http://www.ebscohost.com/>

Index Copernicus International (ICI)
<http://journals.indexcopernicus.com>

Directory of Research Journals Indexing
<http://www.drji.org>

Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)
<http://www.ceeol.com/>

Academia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
<http://asosindex.com/journal>

Akademik Türk Dergileri İndeksi
<http://www.akademikdizin.com/>

Bilimsel Yayın İndeksi
<http://www.arastirmax.com/>

ASIA MINOR STUDIES

ISSN 2147-1673

<u>Sahibi / Publisher</u>	<u>Danışma Kurulu / Advisory Board</u>
Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM	Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Üniversitesi)
<u>Editörler / Editors</u>	Prof. Dr. Ali ARSLAN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM	Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
<u>Yayın Kurulu / Editorial Board</u>	Prof. Dr. Nurullah ÇETİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin AKİS Doç. Dr. Mehmet EROL Yrd. Doç. Dr. Murat FİDAN Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞLULARI	Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE (Uluslararası Antalya Üniversitesi)
<u>Dil Danışmanı / Language Advisory</u>	Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Başkent Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmail PEHLİVAN (Rusça) Abdil Celal YAŞAMALI (İngilizce) Emrah PAKSOY (İngilizce) Tuğba BİLVEREN (Türkçe) Muhammet HÜKÜM (Türkçe)	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)
<u>Yayın Sekreteri (Secretary)</u>	Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Ramazan ÇELEM Armağan ZÖHRE	Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)
	Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
	Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES (Klaipeda University-Litvanya)
<u>Adres / Address</u> Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY) Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12 Fax: +90 (0348) 822 23 51 E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com Web: www.asiaminorstudies.com	

Yasal Sorumluluk/ Legal Responsibility

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
The authors are responsible for the contents of their papers.

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Doç. Dr. Metin AKİS
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Doç. Dr. Yusuf DOĞAN
(Cumhuriyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Recep KARACAKAYA
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Hamza ALTIN
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Cemil BÜLBÜL
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Murat FİDAN
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
(İstanbul Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. İsmail PEHLİVAN
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KAYAPINAR
(Cumhuriyet Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Meral KUZGUN
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM
(Trakya Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları ve Uygulamaları / <i>Health Policies and Its Application In the Atatürk Era</i>	
Ali GÜRSEL	1
Nahçıvan'da Orta Tunç Çağı Buluntuları Işığında Sanatsal Yapı / <i>Finds From The Bronze Age Structure In the Light Of Artistic Medium In Nakhchivan</i>	
Toğrul HALİLOV	12
Sinop Hâkimi Bir Beylik: Pervaneoğulları Beyliği (Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Durumu Hakkında Bir Değerlendirme) / <i>A Sovereign Principality In Sinope: Pervaneogullari Principality (An Assessment On The Socia – Economic And Cultural Characters)</i>	
Tunay KARAKÖK	29
Osmanlı Sefer Organizasyonlarının Mali Yönü: 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı Örneği / <i>Financial Aspects of Ottoman War Organizations: Example of 1787-1792 Ottoman-Russia, Austria War</i>	
Serhat KUZUCU	39
Tarihte Ermeniler ve Ruslar Tarafından Yok Edilen Türk İzleri / <i>Turkish Traces Had Been Destroyed By Armenian And Russian In The History</i>	
Beşir MUSTAFAYEV	48
Milli Mücadele'nin Farklı Bir Yüzü: Malta Sürgünleri (Ocak 1919-Ekim 1921) / <i>Another Side Of The National Struggle Period: Exiles Of Malta (January 1919-October 1921)</i>	
Fatih Mehmet SANCAKTAR	63
Çeviri ve Kitap Tanıtım	
İhtiyaç Duyduğumuz Sözlüklerin Özellikleri / <i>Characteristics Of The Dictionaries That We Need</i>	
Uğur GÜLBİL	82
Fatih M. Sancaktar: <i>Hiss-i Milli'den Harb-i İktisadi'ye: Yunan Boykotu (1909-1911)</i>	
Ramazan Erhan GÜLLÜ	99
Güldane Çolak: Avrupa'da Osmanlı Kızları	
İsmail YAŞAYANLAR	102

Cilt: 2 Sayı: 3 Ocak 2014 / Volume:2 Issue:3 January 2014

ATATÜRK DÖNEMİ SAĞLIK POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI
Health policies and its applicaion in the Ataturk Era

Ali GÜRSEL*

Özet

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonucunda, cumhuriyetin ilk yıllarında en büyük sorun bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele idi. Bu yıllarda savaşların neden olduğu sosyo-ekonomik problemler her konuda olduğu gibi sağlık konusunda da mücadeleyi güçleştiriyordu. Yurt içinden ve yurt dışından gelen her türlü bulaşıcı hastalıklara karşı etkili önlemler ve tedbirler alınarak, bunların yayılmasının önüne geçilmiştir. Hükümetlerin aldıkları bu tedbirler sayesinde bir zamanların korkutucu olan salgın hastalıkları veba, kolera, trahom, verem ve tifo günümüzde artık görünmez olmuştur.

Anahtar kelimeler: Cumhuriyet, Bulaşıcı Hastalıklar, Koruyucu Sağlık

Abstract

At the end of the National Liberation War and the early years of Republican period, the most important problem was to fight against endemic diseases. In these years, the war was making difficult to fight against health problems like other socio-economic problems caused by the war, Inadequacy of healthy human resources was also a main problem. Bffective measures implemented by the state against the diseases coming from domestic and international processes significantly reduced the effects of these diseases. Thanks to the measures taken by the governments, fatal disease like cholera, plague, tuberculosis, trachoma have disappeared now.

Keywords: Republic, Preventive Medicine, Endemic Diseases.

* Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Tarih Bölümü, agursel@kilis.edu.tr

Giriş

Dünya devletlerinin halkın sağlık sorunu ile ilgilenmelerinin tarihi çok eskiye gitmez. Devletler bu konudaki politikalarını XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşturmaya başlamışlardır. Bu yüzyılda tıptaki bilimsel gelişmelerin vardığı sonuçlarla birlikte, insan sağlığının çevre ve toplumsal koşullarla yakın ilişkisinin bulunduğu anlaşılması devlet kurumuna sağlık alanında belli ve büyük sorumluluklar getirmiştir. Devlet yöneticileri sağlık hizmetlerini zaman içerisinde en ücra yerleşim birimlerine (köy) kadar götürmeyi planlamaya başlamışlardır, Dolayısı ile sağlık hizmetlerinin halka sunumunun tarihi yenidir, yani XIX. yüzyılın ikinci yarısıdır¹. Bu bağlamda kurulan Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri de bu hizmeti kendi uluslarına ve toplumlarına sunmayı bir görev bilmişlerdir.

1. Osmanlı Devleti'nde Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele

Osmanlı İmparatorluğu 600 yüzyıl yaşamıştır. Bu dönemde sağlık alanında ilk olarak karşımıza “Hekimbaşılık”² kurumu çıkarmaktadır. 15 yüzyıldan itibaren devletin sağlık işlerinin düzenlenmesinde ve asgariye indirilmesinde yararlı hizmetleri görülmüştür. Bunlar sarayda padişaha daha yakın bulunurlardı. İlk hekimbaşının “Kutbeddin” olduğu bilinmektedir. Bu kişi Fatih Sultan Mehmet zamanında yaşamıştır. Hekimbaşılık 1849 yılına kadar devam etmişti, yaklaşık 380 yıl sürmüştü, bu dönemde 46 hekimbaşı görev yapmıştır. Hekimbaşılar ordunun ve tüm halkın sağlık sorunlarıyla ilgilidiler. Türkler yayıldıkları coğrafyada birçok sağlık kuruluşu da kurmuşlardır. 1399 Bursa darü tıbbi, 1486 Edirne İİ. Sultan Beyazıt Hastanesi, 16161. Sultan Ahmet Hastanesi bunlardan birkaçı idi³.

Osmanlı sağlık kurumları Tazimatla birlikte Batıya açılmıştır. Bu alanda 14 Mart 1827'de çağdaş tıp eğitimi verecek olan “Tıphane” başta gelir, bunu klinik, laboratuvar ve eczane gibi kuruluşlar takip etmiştir. Tophanede eğitim dili Fransızca idi. 1867'den sonra Türkçe eğitim yapılmaya başlandı. 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i kurulmuştur, daha sonra bu iki okul 1909 da birleştirilmiştir. Hekimbaşılık 1849'da kaldırılmış, sağlık hizmetleri 1850'de kurulan tıbbiye nezaretine devredilmiştir⁴. Daha sonra ise sağlık işlerini yürütme görevi 1914 yılında çıkarılan bir yasa ile İçişleri Bakanlığına bağlı olarak çalışan bir genel müdürlüğe devredilmiştir. İlk müdür Dr. Besim Ömer Paşa⁵ idi. Kuruluşunun üç ana birimi vardı: Sıhhiye Umum Müdürlüğü, Karantina İdaresi ve Hicaz Sıhhiye İdaresi idi⁶.

Bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da bulaşıcı ve salgın hastalıklar kitle halinde ölümlere yol açıyordu, devleti oldukça uğraştırıyordu. Veba, kolera ve çiçek bunların başta gelenleri idi. Frengi, sıtma ve tüberküloz da bunları takip ediyordu.

¹ Bockington, F. The History of public Health, edi. Oxford University press, 1975,s.17, Erdem, Aydın “Selçuklulardan Osmanlıya ve Cumhuriyete kadar Devlet Sağlık ilişkisi” Türk Kültürü Dergisi, C. 34, s. 394, Ankara,1996, s. 118.

² Erdem Aydın , a.g.m., s. 19.

³ Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, Ankara, 1973, s.17.

⁴ Koçer Hasan Ali Türkiye'de Modern Tıp Eğitimi ve Gelişimi (1773-1981), İstanbul, 1981, s. 78.

⁵ Nusret H., Fişek *Halk Sağlığına Girişi*, Hacettepe Üniversitesi Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Geliştirme Yayını, Ankara, 1985, s.156.

⁶ Fişek, a.g.e, s. 158.

Veba ile mücadele: Çok eski devirlerden beri Çin, Hindistan ve Uzak Doğu bölgelerinde yaygın olan bu hastalık türü, Orta Asya, Mezopotamya yolu ile Yakın Doğuya ulaşmıştır. Anadolu'dan Afrika ve Avrupa'ya sıçramıştır. Türkiye'de 1539-1920 tarihleri arasında 25 veba salgını görülmüştür⁷. 1822'deki İstanbul salgınında günde 150-200 arası kişi⁸ yaşamını kaybediyordu. Hastalığa karşı en etkili tedbir karantınaydı.

Kolera ile mücadele: 19 yüzyılın başlarında Hindistan'da görülen bu hastalık yüzyılın ilk çeyreğinde Hindistan dışına çıkarak kıtalar arasına yayılmıştır. Osmanlı imparatorluğu 1812-13, 1830-31-32 de bu salgın hastalıkla mücadele etmiştir. 1865 salgınında İstanbul'da günde 100 kişi yaşamını kaybediyordu⁹. 1871'de yine İstanbul'da 15000 kişi bu hastalıklardan ölmüştür. Koleranın etkeni 1883 tarihinde R. Koch¹⁰ tarafından Mısır'da bulunmuştur. Kolera aşısı birçok aşınadan geçtikten sonra 1902'de Japonya'da uygulanmış ve iyi sonuçlar vermiştir. Osmanlı devletinde ise Balkan Savaşları esnasında uygulanmış başarılı sonuçlar vermiş ve 2. Dünya Savaşında da kolera aşısı uygulanmıştır.

Çiçek Hastalığı İle Mücadele: Çiçek hastalığı İ.Ö.7 yüzyılda Çin, Hindistan; İran ve Mısır'da biliniyordu. Haçlı Savaşları ile (1096—1270), Avrupa'ya yayılmıştır. Anadolu, bu hastalıktan Göç yolları üzerinde olduğundan dolayı etkilenmiştir. İngiliz Edward Jenner¹¹ (1749-1823), bu hastalığın aşısını bulmuş ve insanlığı bu tehlikeden kurtarmıştır. Osmanlı imparatorluğu, 1839'dan itibaren Mekteb-i Tibbiye-i Adliye-i Şahaneyi bu aşılama işi ile görevlendirmiştir. 1880'de Abdülhamit döneminde Violi adlı bir hekim önce İstanbul'da daha sonra Mekke, Basra, Şam, Bağdat ve Sivas illerinde aşı merkezleri kurmuştur. 1934'de ise Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü kurulmuştur.

Sıtma İle Mücadele: Osmanlı İmparatorluğunun bu hastalığa karşı önemli bir çabası görülmemiştir¹². Göl ve bataklıklardaki sivrisineklerden bulaşan bu hastalık Balkan ve 1. Dünya Savaşlarında Osmanlı Ordusuna büyük bir zarar vermiştir. Bu hastalığa karşı etkili mücadele 1820'de "kinin" bulunması ile başlamıştır¹³. Kurtuluş Savaşında Batı ve İç Anadolu Bölgesindeki çarpışan orduya büyük zararlar vermiştir. 1924 yılında sıhhiye vekili R. Saydam tarafından sıtmaya karşı mücadele teşkilatı kurulmuştur.

Frengi İle Mücadele: Amerika'dan gelen ve 1495 Napoli kuşatması ile Avrupa'ya yayılan bu hastalıkla da Osmanlı Devleti XIX, yüzyılın başlarında karşılaşmıştır. Frengi vakaları 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşları sonrası yurdumuzda görülmeye başlamıştır. 1854 Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası ise hastalık yurdumuzda daha fazla görülmeye başlamıştır. Hastalık fuhuş yolu ile etkili oluyordu 1897'de frengi ile mücadele nizamnamesi yayınlanmıştır. Frengi ile mücadele 1889-1902'de ülkemizde görev yapan "Düring" in çalışmaları ile başlamıştır. T.B.M.M. 1921 yılında 90

⁷ Necmettin, Akay, Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Örgütlemeleri ve Sosyal Kuruluşlar, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara,1982, s. 28.

⁸ Akay, a.g.e., s. 28.

⁹ Nuran, Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, s. 1327.

¹⁰ Yıldırım, a.g.m., s.1327-1331.

¹¹ Akay, a.g.e., s. 29.

¹² Yıldırım, a.g.m., s. 1335.

¹³ Akay, a.g.e., s. 32.

nolu Frenginin Men ve Tehdidi Yasası ile bütün hastaların parasız tedavi edilmelerini sağlanmıştır¹⁴.

Verem İle Mücadele: İnsanların toplu olarak yaşamaya başladıkları zamanlardan beri var olan verem, Osmanlı Devletinde de etkili olmuştur. (Osmanlı padişahları II. Mahmut ve Abdülmecit Paşalar veremden ölmüşlerdir.) Veremle mücadele 1881'de Koch basilinin bulunması ile başlamıştır¹⁵. Osmanlı Devletinde 1895 yılında veremden korunma yolları rapor edilmeye başlanmıştır. Verem İstanbul'da en tehlikeli hastalıklar içerisinde üçüncü sırada idi. 1924 yılında Türkiye'de veremle mücadele teşkilatı kurulmuştur, yine 1924 yılında Heybeliada sanatoryumu kurulmuştur¹⁶.

Selçuklular ve onları izleyen Anadolu Beylikleri ve Osmanlı devleti sağlık düzeyleri açısından zamanın koşulları dikkate alındığında Avrupa'dan daha ileri durumda idiler. Bu konuda devletin çabalarının yanında birçok sosyal kuruluş da bu anlamda üzerlerine düşen görevleri yerine getirmişlerdir. Vakıflar ve bugünkü Kızılayın ilk kuruluşu olan Hilal-i Ahmer Cemiyetini de bu anlamda değerlendirmek gerekir, yine bu dönemde salgın hastalıklara karşı kurulan karantina idareleri de büyük görev yapmışlardır. 1855'te kurulan Belediye Teşkilatı ile 1920'de kurulan Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı ile halkın sağlığının korunması devletin temel görevleri arasında yer almıştır.

2. Kurtuluş Savaşı Dönemi (1920-1923) Bulaşıcı Hastalıklar ve Bunlarla Mücadele

M. Kemal 19 Mayıs 1919 da "Doğu illeri müfettişi" unvanı ile Anadolu'ya geçerken yanında Miralay İbrahim Tali (öngören) ile Dr. Binbaşı Refik (Saydam) Beyleri de götürmüştür¹⁷.

Ankara'daki ilk "Milli Hükümet" bünyesinde 1920 tarih ve 3 nolu yasa ile sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı kurulmuştur¹⁸. Bundan böyle Türk halkını yüksek düzeyde sağlık hizmeti verilmesi görevi S.S.Y Bakanlığına verilmiştir. Cumhuriyetin ilanından önce kurulan Sağlık Bakanlığının ilk bakanı Dr. Adnan Adıvar Bey olmuştur. Dr. Adnan Bey koruyucu sağlık hizmetlerine çok büyük önem vermiştir.

Çok hızlı bir şekilde işe başlayan bakanlık bir taraftan eski ve yeni mevzuatları-yasa ve yönlendirmeleri tarayarak yeni yasalar ve yönetmelikler yapmaya çalışırken, diğer taraftan da Kuduz Tedavi Müessesesi Aşihane ve Bakteriyoloji gibi kuruluşları kurmuştur. Yine bu dönemde "Men'i Müskirat"¹⁹ (içki yasası) kanunu çıkartılmış ve uygulamaya konulmuştur.

10 Mart 1921 'de Adnan Bey bakanlıktan ayrılmıştır. 5 Haziran 1921 tarihli bir nizamname ile bakanlık bünyesinde "Muhacirin Müdürlüğü" kuruldu. Olağanüstü bir dönem, savaş koşulları, 1 milyon kadar iç göçmen büyük sorun oluştuyordu. Balkan

¹⁴ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 1330-1331.

¹⁵ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 1331.

¹⁶ Akay, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁷ Gencay, Gürsoy, "Sağlık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s. 1716.

¹⁸ T.B.M.M. Konunun Mecmuası, C.1, Düstur 3. Tertip, C, 1-4, s. 6.

¹⁹ Zabıt Ceridesi C. 1, Düstur 3. Tertip, C.1-4, s. 63.

Harbinde 926.000 kişi toprakları elden gidince göçmen durumuna düşmüş idi. I.Dtinya Harbinde Van, Bitlis, Erzurum illerinden 78.000 kişi, Trabzon ve Erzincan illerinden de büyük sayıda göçmenler yerlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bu göçmenlerin yerleşmeleri, barınmaları, sağlıkları büyük sorunlar yaratıyordu. Savaş ve göçmenlerin yarattığı sorunlar çerçevesinde Dar-ül Eytamlar (Öksüzler yurdu) ülkenin 62 bölgesinde kurulmuştur. Yine bunlara ilave olarak 1921 yılında Fuat Umay tarafından “Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu” kurulmuştur.

Bir taraftan bunlar yapılırken diğer taraftan da büyük zafer sonrası oluşan yaralar sarılmaya çalışılıyordu. Sağlık sorunlarımızın çözümünde Cumhuriyetin ilanı, çözümün güç kaynağını oluşturmuştur.

3. Cumhuriyet Dönemi (1923-1938)

Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte ülkemizde sağlık alanında da diğer tüm alanlarda olduğu gibi toplumsal kalkınma seferberliği başlamıştır. Başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere Cumhuriyeti kuranlar sağlık hizmetlerini halka ulaştırmayı üzerlerine düşen bir görev olarak kabul etmişlerdir. Sağlık hizmetlerinde gerçekleştirilecek büyük hamle aynı zamanda Türkiye'nin çağdaşlaşmasında da önemli bir yer tutacaktır. M. Kemal Paşa sağlıktaki temel hedefini 1 Mart 1922'de TBMM'de şu şekilde dile getirmiştir: “Milletimizin sağlık ve sıhhati hükümetimizin en önemli ve asli görevlerinden biridir demiştir²⁰. Gazi Paşa “Milletimizin sağlığını korumak ve desteklemek ölümü azaltmak, nüfusunu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların yıkımına karşı koymak ve bu surette millet fertlerinin dinç ve çalışmaya kabiliyetli sağlıklı vücutlar halinde yetişmesini temin etmeliyiz.” demiştir²¹.

Cumhuriyetle birlikte ülkemizde başlayan sağlık hizmetleri, koruyucu sağlık içerisinde bir halk sağlığı hizmeti niteliğini almıştır. Halkımızın sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklarla savaş çalışmaları Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ciddi olarak ele alınmıştır. Yurt dışından gelebilecek hastalıklardan tamamen korunması ve yurt içinde meydana gelen vakaların ve epidemilerin derhal bastırılarak bir salgın haline gelmemesi epidemiyolojik esaslara göre bilinçli olarak ele alınan mücadele metotları sayesinde mümkün olmuştur.

1930 yılında çıkarılan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu²² ile ülkemizde görülen bulaşıcı hastalıklarla mücadele yolları saptanmıştır, her çeşit aşı ve serumların hükümet tarafından hazırlanması dışarıdan ithal edilen aşı ve serumların bakanlıkça saptanan koşullara uygun olması belirlenmiştir. Yine aynı yasa ile çiçek hastalığının önemi dikkate alınarak doğan her çocuğun ilk dört ay içinde aşılması, 30 yaşına kadar her yurttaşın beş yılda bir aşısını tekrarlaması zorunlu kılınmıştır²³.

²⁰ Atatürk Mustafa Kemal, T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C, 18, 1959, s. 3-4.

²¹ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, İçtima, C. 18, 1959, s. 3-4.

²² Düstur 3. Tertip C.11, s. 324-373, TC Sicilli Kavanini, C. 6, s. 95-143.

²³ Unatı E.K., *Enfeksiyonlar Bilimi ve Klinik Mikrobiyoloji Dünya ve Türkiye'de 1850'den Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemenin Tarihi*, İstanbul, 1988, s. 245.

Mikrobiyolojinin gelişmesi, insektisitlerin ve antibiyotiklerin daha etkili bir şekilde uygulanması, bildiri, tecrit, laboratuvar ve tedavi alanlarının günden güne artması sonucu dünyanın tehlikeli olan hastalıkları bugün bir tehlike olmaktan çıkmıştır. Bu hastalıklara karşı en etkili silah olan aşı ve serumların üretilmesi için 1935 yılında R.S.Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulmuştur, buna bağlı olarak personel sayısı da yenilenecek artırılmıştır. Bulunan bütün yenilikler derhal tatbik ediliyordu.

3.1. Yurt İçinden Gelecek Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele:

Sıtma: Bildirimi zorunlu bir hastalıktır, “malarya” olarak da bilinir, ölümcül bir hastalıktır. 1898 yılında sıtmanın sivrisineklerden bulaştığı İtalyan bilim adamları tarafından keşfedilmiştir. Osmanlı döneminde önemli hastalıklardandı. 1910 yılında başlanarak halka parasız “kinin” dağıtılmıştır. I.Dünya Savaşı sonrasında koşulları sıtmanın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Samsun bölgesinde %70, Ordu da %50, Toros tünelleri yöresinde %50, Söke tarafında %44 Kurtuluş Savaşının askerlerinin %40’ ında sıtma vakalarına rastlanıyordu²⁴.

1921 ‘de nüfusu 200 bin olarak tahmin edilen Antalya’da 172 bin kişinin sıtma olduğu rapor edilmiştir. Fenike köylerinde %70.3, Elmalı köylerinde %62.3 olarak tespit edilmiştir. 1923-1924 arasında Ankara’da sıtma vakaları görülmeye başlamıştır²⁵.

1924 yılında Baba Harman Bataklığı kuntularak ilk mücadele başlatılmış oluyordu. R.Saydam tarafından sıtmanın büyük bir bela olduğu belirtilerek etkin önlemler almaya başlanılmıştır. İstanbul’da kurslar açılarak kursiyerler yetiştirilmeye başlanmıştır²⁶. 12 Eylül 1925’te M. Kemal’in iştiraki ile yapılan Milli Tıp Kongresinin birinci günü sadece sıtmaya ayrılmıştır. Bunlarla birlikte 1926 yılında 826 sayılı mücadele yasası çıkarılmıştır. Yasa ile ülke 16 bölgeye ayrılıyor, bölgelerde, dalak ve kan muayenelerinin parasız tedavisi, bataklıkların kurutulması sivrisineklerin yerleşim alanlarının kontrol altına alınması zorunlu tutuluyordu. 1940 yılı sonuna kadar yapılan çalışmalar sonucu oranlar %11 kadar düşmüştür. 1945 yılında 4707 sayılı²⁷ Sıtma Savaş Kanunu çıkarılmıştır. 1946 tarih ve 4871 sayılı diğer bir yasa da sıtma ile mücadeleyi zorunlu hale getirmekteydi.

1948 yılında Sağlık Bakanlığı bütçesi görüşülürken Bakan Behçet Uz; sıtma ile mücadelede iyi netice alındığını şu rakamlarla vermektedir. 410717 metre. yeni kanal açılmış, 1.608.805 metre eski kanallar temizlenmiştir 1983 kadar bataklık kurutulmuş, köy evleri havadan ilaçlanmış, 1.513.239 sıtma yakası tedavi altına alınmış, 415.808 kişi ikinci kez tedavi edilmiştir²⁸.

²⁴ Ana Britanika Genel Kültür Ansiklopedisi, C.19, s. 339.

²⁵ Yusuf, Öztürk-Güney,Osman, *Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*, Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı Yayın No.2, Kayseri, 1991, s. 20.

²⁶ Öztürk- Güney, a.g.e, s. 21.

²⁷ Düstur 3. Tertip C. 26, s. 249-254.

²⁸ Uz, S.Behçet. “Büyük Millet Meclisi’nde S.S.Y.B. 1948 Yılı Bütçe Konuşması” *Sağlık Dergisi*, C. 22, 1 Ocak 1948, s. 4.

1943 yılında DDT Türkiye’de kullanılmaya başlanmış, bu ilacın sivrisinekler üzerinde öldürücü etkisi tespit edilmiştir²⁹.

Türk hükümetinin sıtmaya karşı önlemleri 1955’te İstanbul’da yapılan Dünya Sağlık Örgütü toplantısında desteklenmiştir. 1957 yılında ise Dünya Sağlık Örgütü ve UNİCEF’le işbirliğine gidilerek Türkiye’de sıtma erediksiyonu programının uygulanmasına geçilmiştir, 1960 yılında 7402 sayılı yasa ile de sıtmanın tümünden yok edilmesine çalışıldı³⁰.

Trahom’la Mücadele: Bildirimi zorunlu bir hastalıktı, Dünyaya Mısır’dan yayıldığı söylenir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri, Osmanlı yönetimindeyken oralardan da ülkemize geçmişti, ayrıca Mısır, Yemen, Arabistan ve Suriye’den dönen askerler de bu hastalığı Anadolu’ya taşımışlardır. 1920’lerde Anadolu’da 3 milyon insan trahomluydu. Cumhuriyet hükümetleri trahomla mücadeleye 1925 yılında başladı. Güney ve Güneydoğuda yaşayanların % 70 i Trahomluydu İstanbul da 2500 kişilik öksüzler yurdunun 800 öğrencisi de Trahomluydu. Trahomla mücadeleye Malatya ve Adıyaman’da birer hastane ve dispanser açılarak başlanılmıştır. Sabit ve gezici ekipler oluşturularak bölge taranmaya başlanmıştır Tüm okullarda gerekli ve yeterli önlemler alınmıştır. 1593 sayılı ‘Umumi Hıfzıssıhha Kanununun’ 99-102. Maddeleri de Trahomla mücadeleyi öngörüyordu. 1930 yılında Adana, Gaziantep, Kilis ve Besni Trahom savaş hastaneleri ile yatak sayıları yüze ulaşmıştır. Bunlar yıllar itibari ile artarak devam etmiştir. 1945’te 15 hastane, 210 yatak, 35 köy evi ile çalışmalara hız verilmiştir. Nüfusun yoğun olduğu yörelerde her türlü göz ameliyatı yapılmaktaydı. Köy tedavi evleri küçük bir hastane olarak köy evlerinin içine kadar girebiliyordu. 1932 yılında 5380 kişi Trahomla mücadele kurumlarında yatırılarak tedavi edilmiştir. 1.914.614 kişi de ayakta tedavi edilmiştir. 37.315 kişi ise ameliyat edilmiştir.

Türkiye’nin Trahomla mücadele çalışmaları patenti Türkiye’de kalmak üzere A.B.D. tarafından da alınmıştır.1933 de 421.000, 1934 de 588.000, 1935’de 535.000, 1936 da ise 606.518 hasta tedavi edilmiştir.

Milli mücadelenin ilk mücadele yıllarında %70’lere varan bölgelerdeki Trahomlu hasta oranı %28’lere düşmüştür. Hükümetler, Trahomla mücadelede de dünya literatürünü de takip etmekten geri kalmadılar.

Cumhuriyet Hükümetleri Trahomla mücadeleye uluslar arası destek sağlamayı da ihmal etmemişlerdir. S.S.Y Bakanlığına 1958 yılında UNİCEF motorlu araç, ilaç ve sıhhi malzeme yardımında bulunarak mücadeleye destek vermiştir. Bu program Adana ve Gaziantep’te deneme amacıyla uygulanmaya konulmuştur ve olumlu sonuçlar vermiştir. Beş yıllık kalkınma programları çerçevesinde uygulanmıştır. Trahom Savaş mücadelesi 6 Hastane, 52 dispanser, 305 tedavi evi ile yürütülmekteydi.

Veremle Mücadele: Verem, tüberküloz olarak da bilinir, etkeni verem basili ya da Koch basili olarak adlandırılan Mycobacterium cinsi bakteriler olan bulaşıcı bir hastalıktır. Özellikle domuz ve kümes hayvanlarında görülür, solunum ve çiğ süt içilmesi ile bulaşan bir hastalıktır. Sağlık koşullarının kötü olduğu ve nüfusun yoğun olduğu bölgelerde sıkça rastlanan bir hastalık türüdür. Türkiye’de Cumhuriyetle birlikte veremle savaş yoğun bir

²⁹ Sağlık Hizmetlerinde 50.Yıl, Ankara, 1973, s. 105.

³⁰ Düstur C. 3. Tertip C.41, s. 104.

şekilde başlamıştır. İlk çalışmalar gönüllü kuruluşlarca başlatılmıştır ve başarılı sonuçlar alınmıştır. İlk çalışma 1918'de Dr. Besim Ömer Paşa ve arkadaşları tarafından başlatılmıştır³¹. "İstanbul. Veremle Mücadele Cemiyeti" olarak açılan dernek çalışmaları İstanbul'un işgali üzerine durdurulmuş olup 1927 de tekrar açılmıştır. Bunu 1923'te İzmir'de Dr. Behçet Uz tarafından kurulan, İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti izlemiştir³². Bunu 1924 yılında Heybeliada Verem Sanatoryumunun açılışı takip etmiştir. Bu hastane 50 yataklı idi. Devlet bu hastalığa karşı mücadeleye büyük önem veriyordu 1925 ve 1927 yıllarındaki Ulusal tıp kongrelerinin ana konusu verem ve veremle savaş olmuştur. Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 113-121 maddeleri³³ veremle savaşı zorunlu hale getiriyordu. 1931 tarihli evlenme nizamnamesi ile veremlilerin evlenmeleri yasaklanmıştır.

1932 yılında veremle mücadele kuruluşları bakanlık alınmıştır. İİ. Dünya Savaşının sonucu yaşam koşullarının ağırlaşması üzerine veremle mücadelede ulusal bir yapılanmaya gidildi. 3 yıl gibi bir sürede 48 adet veremle mücadele derneği kurulmuştur. 1949 yılında 5368 sayılı "Veremle savaş hakkında Kanun" çıkarılmıştır³⁴. Bu kanunla devlet özel kuruluşlara da her türlü yardımı yapıyor bütçeden ödenek tahsis ediyordu, Veremle mücadelede erken tanı da önemli bir yer tutuyordu. Kırsal bölgelerde köylere kadar gidilerek verem taramaları yapılıyordu, Gezici röntgen verem tarama ekipleri tarafından şehirlerde bu hizmetler verem savaş dispanserleri tarafından yapılmaktaydı. 1970 yılında bu dispanserlerin sayısı 231 'i bulmuştu³⁵.

Veremle mücadelede koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin birlikte yürütülmesinin önemi büyüktür, fakat ekonomik koşullar, bütçe olanakları, personel yetersizliği gibi nedenler dolayısıyla tam anlamı ile yurt genelinde yeterli hizmetler verilemiyordu. Bu amaçla S.S.Y Bakanlığı, Dünya Sağlık Örgütü ve UNİCEF ile işbirliğine giderek 1952'den itibaren BCG

kampanyasını başlatmıştır. 1972'de 28.294.865 genç ve çocuğa BCG aşısı yapılmıştır. Veremle savaş da daha bilimsel ve ekonomik mücadele yapılabilmesi için 1964 yılında Bakanlık tarafından 21 bölgede tüberküloz laboratuvarları kurulmuştur. Bunların sayısı 21'dir.

Veremle mücadelede önemli bir sorun da eğitim sorunuydu. Bu mücadelede temel ilke hastaya, personele ve tüm topluma eğitim ve propaganda çalışmaları şeklinde olup resmi ve gönüllü kuruluşların işbirliğinin sağlanması ile yapılmaktaydı. T.R.T halk eğitim derneği işbirliği ile afiş, broşür, pankart, film, fotoğraf, sergi, dergi, gazeteler bütün yayın kuruluşları bu konuda üzerlerine düşeni fazlasıyla yapmışlardır.

Dünya Sağlık Örgütü-UNİCEF, Türkiye'deki Ulusal Verem Savaş kuruluşları ile sıkı işbirliklerine devam etmişlerdir. Türkiye Uluslar Arası Verem Savaş Birliği'nin 6 bilimsel komisyonunun 5 tanesinde temsil edilmiştir. Tüm bu çalışmaların sonucunda

³¹ Fahrettin Kerim, Gökay, "Sağlık ve Sosyal Yardım Cephesinde On beş Yılın Manası" *Tıbbiyeler Bayramı, (14 Mart)* İstanbul, 1938, s. 21.

³² B.N. Şahsuvaroğlu *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul,1953, s. 175.

³³ Zafer, Öztekin, "Sağlık Alanına Damgasını Vuran Behçet Uz ile Son Söyleşi", *Actüel Medicine*, Cilt: 2, Sayı 7, Temmuz 1994, s. 17.

³⁴ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, İçtima, C. 18, s. 91-92.

³⁵ Sağlık Hizmetlerinde 50. Yıl, s. 126.

1945'te 100.000 de 262 olan Verem ölüm oranı 1970'de 100,000 de 20 ye düşmüştür. 1945'te %12 olan veremli oranı 1968'de %2-2,5 olarak saptanmıştır.

3.1.1.Verem ile Mücadelede: T.C. Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü

Cumhuriyet hükümetleri çağdaş devlet hizmetleri anlayışlarının bir gereği olarak memleketin iç ve dış emniyeti yanında halkın sağlığının korunmasına da büyük önem vermişlerdir. Halkın sağlığının ülkenin ekonomik gelişmesinde büyük bir önemi vardır. İlk sağlığında koruyucu sağlık hizmetlerinin önemi büyüktür. Koruyucu sağlık hizmetlerinin toplumun hastalıklara karşı bağışıklık sisteminin güçlendirilmesinde önemli rolleri vardır. Bunlar aşılardan ve serumlardır. Ülkemizde koruyucu aşı, çiçek aşısı ile başlamıştır. 1892'de İstanbul'da aşıhane kurulmuştur³⁶. 1893'de İstanbul'da koleranın salgın halini alması üzerinde Paris Pastör Enstitüsünden Dr. Maurice Nicolle Türkiye'ye bakteriyoloji dersi vermek üzere çağırılmıştır. Nicolle 1894'te Nişan Taşında bakteriyoloji müessesini kurmuştur.

Refik Saydam, 1913'te bakteriyolojide yeniden örgütlenmeye giderek, aşı, serum ve tahlil şubeleri oluşturdu. Bunun sonucu tifo, dizanteri, veba, kolera ve tetanos aşılı üretilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1925'te Bakanlık çalışma programında "Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü" kurulması öngörülmüştü. 25.5.1928 tarihinde 1267 sayılı yasa ile³⁷ Sivas, Ankara ve İstanbul'daki bakteriyoloji müesseseleri birleştirilerek 4 Ocak 1928 sayılı yasa ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi kurulmuştur³⁸. Bu Enstitü koruyucu sağlık alanında büyük hizmetler vererek aşı, serum, gıda kontrolleri, ruhsatlar, analiz raporları düzenliyordu. Bu enstitü 15.8.1942 tarihinde 4288 sayılı³⁹ yasa ile "T.C. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi" olmuştur. 1928 yılında bakteriyoloji, kimya immunoloji ve farmakodinami olmak üzere 4 şubeden oluşuyordu, bütün hizmetleri 14 uzman 40 yardımcı personel yürütmekteydi. Enstitünün en büyük hizmeti ağız yolu ile alınan BCG aşısı üretimini 1931 yılında gerçekleştirmiş olmasıdır.

Hıfzıssıhha Enstitüsünde 1948'den beri boğmaca aşısı üretilmektedir. 1950'de yeni kurulan modern BCG aşı laboratuvarı Dünya Sağlık Örgütü tarafından uluslararası bölgesel influenza merkezi olarak düşünülmüş ve influenza aşısı üretimine başlanmıştır.

Enstitünün 1938'den beri yılda üç defa yayınlanan "Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi" bulunmaktaydı. Yine enstitünün, Diyarbakır, Adana İzmir ve Erzurum'da 4 bölgede enstitüsü bulunmaktadır. S.S.Y. Bakanlığı koruyucu sağlık hizmetleri alanında,

³⁶ E. Kadri, Unat, "Osmanlı İmparatorluğunda Aşı ve Serum Hazırlayan Müesseseler", *Türk Tıp Alemi Dergisi*, C.1, sayı:2, (Nisan-Mayıs) 1970, s. 145-146.

³⁷ TC. Sicili Kavanini Mecmuası, Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışması Sağlık Dergisi (1933-1945), C. 22, Ankara, 1948, s. 10-11.

³⁸ T.B.M.M. Kavanin Mecmuası, C. 22, s. 72-73.

³⁹ Sicili Kavanini, C. 21, s. 1139-1142.

halkın sağlığı konusunda büyük hizmetler vermiştir, personel eksikliğini gidermek için Hıfzıssıhha Okulu kurmuştur. Okul 2 Kasım 1936⁴⁰ yılında öğretime başlamıştır.

SONUÇ

Cumhuriyet döneminde sağlık hizmetlerinde ilk çabalar 3 Mayıs 1920'de Sağlık Bakanlığının kurulması ile başlamıştır. Cumhuriyetin ilanına kadar geçen süre ile ilgili olarak yeterli sağlıklı bilgiler olmaması nedeniyle o dönemdeki gelişmeler hakkında yeterli bilgi bulunamamaktadır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ise en büyük sorun bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı alınması gereken tedbirlerdi. Savaşlar ve bunların neden olduğu sosyo-ekonomik yıkımlar sağlık problemlerinin çözümünü de güçleştiriyordu. Yetmişmiş sağlık personeli de zaten yok denecek kadar azdı. 1927 yılında 1059 hekim, 139 hemşire, 347 ebe bulunuyordu.

Hükümetler, halkın sağlığı alanında daha çok koruyucu sağlık hizmetleri topluma sunarak bu konudaki sorunları çözmeye yönelmişlerdir, Çünkü bulaşıcı ve salgın hastalıklar halkın sağlığını oldukça tehdit ediyordu Çiçek, tifüs, dizanteri bunların başta gelenleri idi.

Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü bu hastalıklara karşı aşı üreterek hizmet verirken, diğer taraftan sağlık personeli de yetiştiriyordu. 1940'lara gelindiğinde bu hastalıklara karşı mücadelede çok büyük başarılar sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Akay, Necmettin, *Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Örgütlemeleri ve Sosyal Kuruluşlar*, Ankara,1982.

Atatürk, Mustafa Kemal, T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C, 18.

Aydın, Erdem, "Selçuklulardan Osmanlıya ve Cumhuriyete kadar Devlet Sağlık ilişkisi" *Türk Kültürü Dergisi*, C. 34, s. 394, Ankara,1996.

Brockington F, *The History of Public Health*, ed. Oxford University press 1975

Düstur 3. Tertip, C. 11.

Fişek, H. Nusret, *Halk Sağlığına Giriş*, Hacettepe Üniversitesi Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Geliştirme Yayını, Ankara, 1985.

Gürkan, K. İsmail, *Selçuklu Hastaneleri*, Ankara,1974.

Gürsoy, Gencay, "Sağlık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1983.

⁴⁰ Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışmaları, *Sağlık Dergisi* C. 22, SSYB Yay. Ankara, 1948, s. 117.

Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları ve Uygulamaları / Ali GÜRSEL

Gökay, Fahrettin Kerim, “Sağlık ve Sosyal Yardım Cephesinde On beş Yılın Manası”
Tıbbiyeler Bayramı, (14 Mart) İstanbul, 1938, s.17-21.

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Tıp Eğitimi ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul, 1981.

Öztek, Z. Sağlık Alanına Damgasını Vuran Behçet Uz ile Son Söyleşi, *Actüel Medicine*, Cilt 2, Sayı 7 Temmuz 1994, s. 14-18.

Öztürk, Yusuf-Güney, Osman, *Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*, Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı, Yayın No:2, Kayseri, 1991.

Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışmaları, *Sağlık Dergisi C. 22, SSYB* Yay. Ankara, 1948.

Sağlık Hizmetlerinde 50. Yıl SSYB, Ankara, 1973.

Şehsuvaroğlu B.N., *İstanbul’da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul,1953.

T.B.M.M. Konunun Mecmuası, C. 1, Düstur 3. Tertip, C, 1-4.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, İctima, C. 18.

T.B.M.M. Kavanin Mecmuası, C.22.

T.C. SİCİLİ Kavanini, C. 21.

T.C. Sicilli Kavanini, C. 6.

T.C. Sicili Kavanini, C. 4.

Unat, E. Kadri, “Osmanlı İmparatorluğunda Aşı ve Serum Hazırlayan Müesseseler”, *Türk Tıp Alemi Dergisi*, C.1, sayı:2, (Nisan-Mayıs) 1970, s. 144-156.

_____, *Enfeksiyonlar Bilimi ve Klinik Mikrobiyoloji Dünya ve Türkiye’de 1850’den Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemenin Tarihi*, İstanbul, 1988.

Uz, Dr. S.Behçet. “Büyük Millet Meclisi’nde S.S.Y.B. 1948 Yılı Bütçe Konuşması” *Sağlık Dergisi*, C. 22, 1, Ocak 1948.

Yıldırım, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları”
Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 5. İstanbul, 1985, s. 1319-1338.

ZABIT Ceridesi C. 1, Düstur 3. Tertip, C. 1-4.

Cilt: 2 Sayı: 3 Ocak 2014 / Volume:2 Issue:3 January 2014

NAHÇIVAN'DA ORTA TUNÇ ÇAĞI BULUNTULARI IŞIĞINDA SANATSAL YAPI

Finds From The Bronze Age Structure In The Light Of Artistic Medium In Nakhchivan

Toğrul HALİLOV*

Özet

Makalede Nahçıvan'ın Orta Tunç çağı sanatsal yapıları öğrenilmiştir. Belirlenmiştir ki, kemikçilik, taş işleme ve seramikçilik Nahçıvan'ın en eski sanat alanıdır. Onlar yapıldığı malzeme ve teknolojisine, üzerindeki desenlere göre farklılık oluşturuyor. Nahçıvan seramikçilerinin yapmış olduğu kil kaplar dini inançlar ve günlük kullanım seramiki olmak üzere gruplanmaktadır. Aynı çağa ait arkeolojik malzemelerin benzerleri Güney Kafkasya, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu'da rastlanmıştır.

Anahtar kelimeler: İşçi aletleri, taş, kemik, Orta Tunç çağı, Nahçıvan.

Abstract

The article handicraft have been learnt in the Nakhchivan late middle bronze age. It was defined that bone development, masonry and pottery was one of the ancient craftsmanship areas in Nakhichivan. The bone and pottery products differed from one another in their size, shape, ornaments on them, the material the were made of and the technology. The pottery products made by Nakhichivan potters were divided into two groups-welfare and kitchen ceramics. Their similar monuments in the same period the archaeological materials found in the South Caucasus, Urmia basin and Eastern Anatolia.

Key words: labour tools, stone, bone, middle bronze age, Nakchivan.

* Dr. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin Nahçıvan Bölümü, x.toqrul@gmail.com

Giriş

Azerbaycan arkeolojisinde en bilimsel konulardan birini Nahçıvan'ın Orta Tunç çağına ait sanat alanlarının öğrenilmesi oluşturuyor. Bu sorunun çözülmesinde yerleşimlerden bulunmuş arkeolojik malzemelerin gruplandırarak öğrenilmesi önemli yer tutmaktadır. Nahçıvan'daki Orta Tunç çağına ait yerleşimlerden çeşitli biçimli arkeolojik malzemeler (süs eşyaları, işçi aletleri, silahlar vb.) bulunmuştur. Nahçıvan'daki Orta Tunç çağına ait yerleşimlerden bulunmuş arkeolojik malzemeleri işçilik alanları esnasında gruplaştırsak görürüz ki, bu çağda taş işleme, seramiçilik, kemikçilik, metal işleme gibi çeşitli sanat alanları olmuştur.

1. Taş işleme sanat alanı. Nahçıvan'ın eski sanat alanlarından birini taş işleme oluşturuyor. Taş işleme sanatı Orta Paleolitik çağdan başlamıştır. Bu dönemde insanlar tarafından taştan işçi aletleri ve silahların yapımında obsidiyen, çakmaktaşı gibi sert taşlar kullanılmıştır. İlk basit işçi aletleri balta, kaşağı, biz, tişe türlü sivri uçlu aletlerden oluşuyor. Sayılan arkeolojik malzemeler kalpelenme, kezzeme teknik yöntemi ile yapılmıştır. Taş işleme sanat alanında sondaj, çizme, dövme teknik yöntemleri de kullanılmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin topraklarında en eski taş işçi aletleri Orta Paleolitik çağına (M.Ö. 100 bin yıl önce) ait Kazma mağarasında bulunmuştur (Kuseynov, 1983: 484-490; Djafarov, 1992: 270-274). Kazma mağarası Şerur rayonunun Tenenem köyündedir. Yerleşim yeri 1983 yılında M.M. Hüseyinov ve E.K. Caferovun yönetimindeki paleolitik arkeolojik araştırma sırasında bulunmuştur. 1987-1990 yılları arasında Kazma mağarasında E.K. Caferovun, 2008-2013 yıllarında ise A.E. Zeynalov'un yönetimi altında arkeolojik kazılar yapılmıştır. Bulunan arkeolojik malzemeler musteriye ve levallasiyen sivri uçluktardan, kaşağılardan, bıçaklardan vb. ibarettir. Arkeolojik malzemeler teknik ve tipolojik özelliklerine göre Azerbaycanın Karabağ bölgesindeki Azıh ve Tağlar mağaralarından bulunan taş işçi aletleri ile benzerlik oluşturuyor. Yapılan arkeolojik kazılarda Azıx mağarasında 10 binden, Tağlar mağarasında 8 binden fazla taş mamulü bulunmuştur. (Djafarov, 1989: 89-95). Yapılan arkeolojik araştırma kanıtıyor ki, Paleolitik çağda insanlar taştan iş aletleri ve silahların yapımında obsidiyen, çakmaktaşı gibi sert taşlar kullanmışlardır. Taş işleme sanat alanında sondaj, çizim, kazıma, yontma, dövme vb. teknik yöntemleri kullanılmıştır. İlk basit emek aletleri balta, kaşağı ve biz gibi sivri uçlu iş aletlerinden oluşmaktaydı. Nahçıvan'ın eski taş işleme sanat alanının arkeolojik malzemelerini iş aletleri, silahlar, süs eşyalar, kayaüstü resimler olmak üzere dört temel gruba ayırabiliriz.

1.1. İş aletleri (kurulum orak dişleri, den daşları ve sürtgeçler, çekiçler, havandalar)

1.1.1. Kurulum Orak Dişleri. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarındaki Orta Tunç çağı yerleşimlerinden bulunmuş bu iş aletleri üçgen ve ya dörtgen biçimde yapılmıştır. Bunların işlek yüzü her iki taraftan itilenmiştir (tab. I, 19, 20). I Kültepe (Abibullayev, 1982: 81), II Kültepe (Aliyev, 1977: 42), Kızılburun (Abibullayev, 1982: 151) vb. yerleşimlerinden bulunmuş kurulum taş orak dişlerinin benzerleri Babaderviş

(İsmayılov, 1978: 67), Mingeçevir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: tab IV), Kobustan (Muradova, 1979: 64, 65) vb. ile yanı sıra Güney Kafkasya'daki eski yerleşimlerde (Kuftin, 1941: tab XIX) çok sayıda bulunmuştur.

1.1.2. Den Taşları ve Sürtgeçler (Rendeler). Nahçıvan'daki I Kültepe (Habibullayev, 1959: 48), Kızılburun (Abibullayev, 1982: 152), II Kültepe (Aliyev, 1977: 43; Seyidov, 1993: 46), Şahtahtı (Akayev, 2002: 102, tab. XXX, 1-4) vb. Orta Tunç çağı yerleşimlerinden bulunmuş den taşları ve sürtgeçler (rendeler) kırmızı ve ya gri renkli tuf taşından, granitden (porfier) ve diğer taşlardan yapılmıştır. Onları biçim ve özelliğine göre iki tipe ayırmak olasıdır (tab. I, 1, 5, 15).

Birinci tipe dahil olan den taşları kayak biçimli yapılmıştır. Bunların oturacağı yarı dairesel, üst kısmı çukur yapılmış, her iki taraftan uçları yukarıya doğrudur (tab. I, 1). İkinci tipe oval biçimli den taşları dahildir. Oval biçimli den taşlarının üst bölümü yassı, oturağı kabarıktır (tab. I, 5, 15). Sürtgeçler (rendeler) uzun biçimde yapılmıştır. Bu arkeolojik malzemelerin kullanılan yüzü yassı, kullanılmayan yüzü ise kabarıktır. Çoğunun uçları yarı dairesel yapılısa da bazıları biraz kabarıktır.

Nahçıvan'daki Orta Tunç çağına ait yerleşimlerde bulunmuş den taşı ve sürtgeçlerin (rendeler) benzerleri Kura Nehri yakınlarında kurulmuş olan Eski Mingeçevir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: 152), Üzerliktepe (Kuşnareva, 1959: 340), Kılıkdağ, Hanlar (Kumel, 1938: 21), Karabağ (Çaferov, 2000: 60), Babaderviş (İsmayılov, Aliyev, 1972: 68) yerleşimlerinde ve Güney Kafkasya'daki Karakömektepe, Üzerliktepe diğer eski yerleşimlerde bulunmuştur (Kuşnareva, Çubınşvli, 1970: 13-15).

1.1.3. Taş Çekiciler. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarındaki I Kültepe, Kızılburun (Abibullayev, 1982: 153), II Kültepe (Aliyev, 1977: 45; Seyidov, 1993: 50), Şahtahtı (Akayev, 2002: 102) vb. Orta Tunç çağı yerleşimlerinden bulunmuş arkeolojik malzemelerden bir grubunu taş çekiciler oluşturmaktadır. Bu arkeolojik malzemeler bazalt, tuf ve ya çay taşından uzunsov biçimde yapılmıştır. Onlar biçim ve özelliklerine göre iki tipe ayrılabilir:

Birinci tipe kabarık gövedeli taş çekiciler dahildir (tab. I, 8, 10). II Kültepe (Aliyev, 1977: 45; Seyidov, 1993: 50), Şahtahtı (Akayev, 2002: 102) ve başka yerleşimlerden bulunmuş bu tip çekicilerin hepsi koyu gri renkli çay taşından yapılmıştır. Bunların çoğunluğunun ortası kabarık, uçları yarı dairesel biçimdedir, üzerinde bir veya bir çok yiv (yontma) yapılmıştır. Uzun ve üçgen biçimli taş çekicilerden farklı olarak bu türlü çekicilerde yiv, onların yukarısında ve yan bölümündedir.

İkinci tip taş çekiciler açık ve koyu gri renkli tuf taşından üçgen biçimli yapılmıştır (tab. I, 7). Yukarı bölümü enli, aşağı bölümü uzundur. Üzerinde bir ve ya bir kaç oyuk açılmıştır. Oyuklar çekicilerin üzerini ve gövdesinin ortasını kuşatmıştır. Her iki tip taş çekicilerin benzerleri Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde (Mingeçevir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: 150), Üzerliktepe (Kuşnareva, 1959: 343), Kılıkdağ, Hanlar (Kumel, 1938: 19) vb.) bulunmuştur.

1.1.4. Havandalar. Nahçıvan'daki Orta Tunç çağına ait yerleşimlerde bulunmuş havandaların hepsi gri tuf taşından yapılmıştır. Hevengin gövdesi kabarık, üzeri sıg, (1,5-2 cm) küçük çaplıdır (tab I, 14). Desdenler ise ince ve uzunsov biçimdedir (tab. I, 6, 9). Desdenlerin işlek tarafı kabarık hevengin çapına uygun yapılmıştır. Desdenin bu tür hazırlanması hevengde yemeli bitkilerinin tokumlarını, çeşitli renkleri ezmeyi kolaylaştırır. Nahçıvan'daki eski yerleşimlerle yanı sıra Kilikdağ, Hanlar (Kumel, 1938: 19, 21), Mingçeçevir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: 21-25), Üzerliktepe (Kuşnareva, 1959: 348), Karabağ (Caferov, 2000: 70), Babaderviş (İsmayılov, Aliyev, 1972: İsmayılov, 1978: 81), Şamhor (Halilov, 1959: 152) vb. yerleşimlerden de bu tip taş işçi aletleri bulunmuştur.

1.2. Taşdan Yapılmış Silahlar

Taş işleme işçilik alanı ile ilgili Nahçıvan'daki Orta Tunç çağına ait yerleşimlerden bulunmuş arkeolojik malzemelerden bir grupunu obsidyen taşından (devegözü taşı) darbelenme, şarapnel tekniğiyle üçgen biçimde yapılmış ok uçları oluşturmaktadır. Metal ok uçları gibi taş ok uçları da biçim ve özelliklerine göre kanatlı ve kanatsız olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Her iki grup ok uçlarının arka bölümünde oka takmak için oyuk yapılmıştır. Kanatsız ok uçları ile kıyaslandığında kanatlı ok uçlarının saplandığı yerden çıkması zor olmaktadır. Mızrak uçlarının ucu sivri, grupesi enlidir. Kanatları grupesinden ucuna doğru gittikçe daralıyor.

1.3. Taşdan Yapılmış Süsler (Boncuklar)

Taş işleme sanat alanı ile ilgili arkeolojik malzemelerden bir grupunu boncuklar oluşturuyor (tab. I, 23). Nahçıvan'daki Orta Tunç çağına ait yerleşimlerden bulunmuş boncuklar akik, firuze gibi değerli taşlardan yapılmıştır. Onlar biçim ve özelliğine göre farklılıklar göstermektedirler. Balon biçimli, uzun, yarı dairesel, küçük doğranmış vb. halde yapılmıştır. Boncukların çoğu basit yapılmış ve iyi cilalanmıştır. Bazılarının üzeri kazıma yöntemi ile çeşitli geometrik desenlemelerle (kırık, dalgalı çizgilerle vb.) süslenmiştir. Nahçıvan'daki Orta Tunç çağına ait yerleşimlerden akik boncuklar çok bulunmuştur. Bunun temel nedeni Azerbaycan'ın akik kaynakları yönünden zengin olmasıdır (Kaşkay, Selimxanov, 1973: 96). Üzeri gök şirle kaplanmış pasta boncuklar az bulunmuştur. Kızılburun, Şahtahtı, Çalxankale yerleşimlerinden (Aliyev, 1966: 15, 18) bu türlü boncuklar bulunmuştur. Nahçıvan'daki Orta Tunç çağına ait yerleşimlerden üzeri gök şirle kaplanmış pasta boncukların az bulunmasının temel nedeni bu türlü boncukların yapımının yerel değil Ortadoğu kültürü için karakteristik olmasıdır. Bu yüzden bu tip boncukların Ortadoğu ülkeleri ile uluslararası ekonomik-kültürel ilişkiler sırasında Nahçıvan'a getirildiğini düşünmek mümkündür.

1.4. Taş Üzerine Yapılmış Resimler (Kayaüstü Resimler)

Taş işleme işçilik alanının bir bölümünü taş üzerinde yapılmış kayaüstü resimler oluşturuyor. Kayaüstü resimler M.Ö. IV-II binyıla ait Gamikaya yerleşiminde bulunuyor.

Gamikaya yerleşimi Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Ordubad ilçesinde, deniz seviyesinden 3906 m yükseklikte yer alıyor. Kelbedgar, Anadolu, Sibiry vb. petroklifleri (kayaüstü resimleri) gibi Gamikaya resimleri de tarihi bakımdan bilimsel önem taşıyor. Gamikaya yerleşimindeki kayaüstü resimler insan, hayvan, astral vb. olmak üzere bir kaç gruba bölünüyorlar. Resimlerin bir grubu biçim ve özelliğine göre yerel özellik taşıyor. Bazı kayaüstü resimler ise Ortadoğu kültürü ile bağlılık oluşturuyor (Halilov, 2011: 23-29).

Gamikaya yerleşiminde daha çok geyik, keçi resimleri bulunmuştur. Diğer hayvan resimleri gibi keçi resimleri de basit ve bileşik kompozisyonlu yapılmışlar. Basit kompozisyonlu çizimlerde keçi tek veya sürü halinde hiçbir ek çizim yapılmadan verilmiştir. Bileşik kompozisyonlu resimlerde keçi çarkıfelek, hayat ağacı, insan ve başka resimlerle birlikte yapılmışlardır. Gamikaya yerleşimde bulunmuş kaya üstü resimlerin bir gurubunda Anadolu, İran, Ön Asya resimleri gibi keçi, geyik tek, çift, grup halinde, bazılarında ise sırt üstünde yapılmıştır. Bu türlü resimler Ortadoğu'nun M.Ö. IV binyılın ikinci yarısı-III binyılın öncesine ait tasviri sanatları için yaygındır (Lloyd, 1984: 96; Munçayev, Merpert, Amirov, 2001: 111-112; Çayld, 1956: 35). Düşüncemizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki,Ortadoğu ülkelerinde bu hayvanla ilgili çok sayıda efsane, hikâye, resimler bulunuyor. Tepe Kavranın Erken Uruk dönemine ait mühürlerinin üzerinde bir-birine ters yönde birer hayvanlar yapılmıştır (Lloyd, 1984: 96). Suriye'deki I Tel Hazine yerleşim yerinin son Uruk sulale dönemine (M.Ö. IV binyılın sonu-III binyılın başları) ait kültürel tabakasından üzerinde birer hayvan tasviri bulunan taş mühür bulunmuştur (Munçayev, Merpert, Amirov, 2001: 111). Suz A yerleşiminde bulunan M.Ö. IV binyılın ikinci yarısına ait mühürlerin üzerinde de birer hayvan resimleri yapılmıştır (Çayld, 1956: 35). Ege ve Girit adalarından başlayarak Batı Afganistan'a kadar ve Kuzey-Batı Hindistan, Kafkasya'ya, Türkmenistan, Ortadoğu ülkelerinde keçi ile ilgili dini ideolojik görüşümler yaygınlaşmıştır. Mezopotamya'da keçi bitki aleminin verimliliğini sağlayan varlık olarak düşünülüyor. Türk halkının mitolojisinde keçi inanç çok yaygındır. Orta Asya ve Sibiry'da yaşayan Türk halkları Al-Albastı, Al karısını keçi olarak tasavvur ediyorlar. Tuvalılarda aile ocağı ile ilgili törenlerde başı sarı keçi kullanılmıştır (Seyidov, 1969: 162), Altaylarda çocuğun kötü ruhlardan korunması için dağ keçisi kemiği kullanılmıştır (Seyidov, 1994: 145). Türk kültüründe kutsal bir hayvan olan keçi yüceliği, erişilmez yerlere erişebilirliği, bağımsızlığı, özgürlüğü kararlılığı asaleti ve cesareti sembolize eder. Tanrının yer yüzünde ki temsilcilerinden olduğuna inanılmaktadır. Türk Kültür tarihinde ayrıca Kağan'a olan bağlılığı da sembolize eder (forum.e-tarih.org/thread-870.html). Dağ keçisi /elik damgası Orhun Anıt'ndan sonra yazılan Asya ve Avrupa'da bulunan kitabe ve kaya üstü yazılarında çok geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır. Yazı ve alfabe ekillenmeden önce Türkler keçi motifini Moğolistan ve Sibiry'dan başlayıp batıya doğru yaygın biçimde yaymıştır. Kazakistan, Çin, Altaylarda, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan'da en fazla rastlanılan kaya üstü figürlerinden birisi dağ keçisi / elik'tir. Türkler, gittikleri her yere keçi ile ilgili inanış ve geleneklerini götürmüşler, böylece bu inanış ve gelenekler Asya ve Avrupa'da yaygınlaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde Erzincan'ın Kemaliye ilçesinin Dilli Vadisi'nde, Van'ın Çatak ilçesi Narlı Dağları'nda, Kars-Kağızman Geyiklitepe'de vb. eski yerleşimlerdeki kayaların üzerinde çok sayıda keçi resimleri bulunmuştur (Necati Demir 2010: 6-7). Gamikaya'daki Orta Tunç çağına ait boynuzları yukarı kalkmış keçi, geyik resimlerinin

benzeri Yaycıdan, Göyce gölü çevresinden bulunmuş (Aliyev, 1991: tab. XXVII, 2) boyalı kil kapların üzerinde, Ortadoğu kültürüne ait Kalkolitik çağının seramiklerinde vardır (Antonov, 1983: tab. IV, 2). Yerleşimdeki Orta Tunç çağına ait kayaüstü resimlerden bir grubu belli kompozisyonlu yapılmıştır. Bu tip resimler Yaycı, Şahtahtı yerleşimlerinden bulunmuş Orta Tunç çağına ait boyalı kaplarda da bulunuyor (tab. I, 3, 4). Bu türlü kayaüstü resimlerden birinde keçi kurtla karşı-karşıya resmedilmiştir (tab. I, 26). Bu resimde Türk halkları için karakteristik olan (Kalafat Y. , 2006, 314) “Kurt ağzı kapatılması” ayini belirtilmiştir. Düşüncelerimizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, bu tip resimler yaygındır. Hocalı-Gedebey kültürüne ait tunç kemerlerin (Halilov, 1962: 70), Yaycı(Aliyev, 1991: 288), Şahtahtı (Abibullayev, 1961: 27) boyalı kaplarının üzerinde bu tip resimler resim edilmiştir. Toprakkale yerleşiminden üzerinde bu tip resim olan gümüş cam bulunmuştur (Rzayev, 1992: 77). Bu ayin günümüzde de Nahçıvan'daki dağlık topraklardaki köylerde yaygındır.

Gamikaya yerleşimindeki Orta Tunç çağına ait yırtıcı hayvanların başka hayvanlara saldırması kompozisyonlu kayaüstü resimlerden birinde aslanın boğayı parçalaması resmi verilmiştir (tab. I, 27). Diyarbakirdeki Ulu caminin girişindeki taşın üzerinde resimle (tab. I, 29) (www.indigodergisi.com/72/kevser_yalcin.htm), Ur yerleşiminden bulunmuş mührün üzerinde (tab. I, 28) (Flittner, 1958: 126) de bu türlü resimler bulunuyor. Onların hepsi eski toplumların dini - ideolojik görüşleri ile bağlantılı göstermektedir. Düşüncemizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, Ortadoğu ülkelerinde boğa totemi çeşitli biçimde bulunuyor. M.Ö. II binyılın sonu I binyılın başlarına ait Xurvin (Tahran'ın kuzeydoğusunda), Kaluraz (Gilan) yerleşimlerinde boğanın kutsallığını kanıtlayan çok sayıda maddî kültür örnekleri bulunmuştur. Mısır'da Allah Opis, Mezopotamya'da ise Şedu ve Lamassu boğayı temsil etmişlerdir (Yusifli, 1992: 26, 114). Türk halklarının tarihinde bulunan efsane ve rivayetlerde boğa güç, kuvvet, verimlilik sembolü olarak veriliyor. Kırgızlar, Uygurlar ve diğer türk halkları boğanın kutsallığını belirtmek için onu Tanrının sembolü olarak gök renkli tasavvur etmişlerdir (Seyidov, 1969: 160). Eski “Maaday Kara” efsanesinde boğanın Merkenle çarpışan boğa, ayrıca Buğaçın kazandığı boğa Erlik karakterinin boğa biçime düşmesi gibi verilmiştir (Seyidov, 1969: 163, 168). Uruk kültürüne ait mühürlerin üzerinde de boğayla ilgili çeşitli resimler vardır (Masson, 1989: tab. 19). Bolluk ve güçlülük simgesi. Hayvan tapımının en önemli tanrılık hayvanlarından biri olan boğa'ya ilkin Sümer inanaçlarında rastlamakla birlikte boğanın kutsallığı inancının hemen bütün ilkel inançlarda yer aldığı görülür. Bütün mitolojilerde boğa, dölleme ve kuvvet olarak erkek gücünü simgeler. Sümerlerde boğa, erkek insan başlı olarak tasarlanmıştır. Boğa tapımı, bütün sami dinlerinde süregelerek Antikçağ Yunan ve Roma inançlarına kadar gelmiştir. Boğa eski Yunan'da Zeus'un, Roma'da Jüpiter'in simgesidir (www.cemvakfi.org.tr/murat-sahin/sumerlerin-inanc-sistemi).

Gamikaya yerleşimindeki Orta Tunç çağına ait kayaüstü resimlerden bir grubunu insan resimleri oluşturmaktadır. İnsan resimleri tek, bazan ise çeşitli kompozisyonlu çizilmiştir. Resimlerden bir grupunda insanın ayaklarının sonları ve kolları yukarı yönelmiştir (tab. I, 30). Bu tasvir biçim ve özelliğine göre Anadolu'daki Neolitik dönemine ait Çatal Höyük yerleşiminden bulunmuş kadın figürü ile benzerlik oluşturuyor (tablo I, 31). Araştırmacıardan bir grubu bu tip insan figürlerinin verimlilik tanrısının karakteri olduğunu ifade etmişlerdir (Kotoviç, 1983: 143). Araştırmacı Muna Silav Utkanın Cevat

Ülkekel, James Mellaart'dan kaynaklanarak söylediği gibi Çatal Höyük kazısında ele geçen bu tip heykelcikler bize ana tanrıça kültürünün (tapınma) başlangıcı ve zamanın inançları hakkında özgün bilgiler vermektedir (Utkan, 2012: 57).

Gamikayadaki Orta Tunç çağına ait avcılıkla ilgili insan resimlerinden bir bölümü (tab. I, 37) mantıksal açıdan Suz I, Suz II (tab. I, 38), kuş resimlerinin bazıları (tab. I, 32), Helef yapılarından bulunmuş kil kab buluntularının üzerindeki resimlerle (tab. I, 33) benzerlik oluşturuyor (Çaylı, 1956: 215).

2. Seramikçilik Sanat Alanı

Seramikçilik kilin özel formaya düşürülmesi ve özel pişirilmesi ile ilgili sanat alanıdır. Nahçıvan seramikçilerinin yapmış olduğu kil kaplar dini inançlar ve günlük kullanım seramiği olmak üzere gruplanmaktadır. Onlar yapıldığı malzeme ve teknolojisine, üzerindeki desenlere göre farklılık oluşturuyor.

2.1. Kil Kabların Yapımı Ve Desenlemesi

Nahçıvan'da Orta Tunç çağında seramik çarkının geniş kullanılması sonucunda işçi verimliliği yükselmiş, ürün üretimi artmıştır. II Kültepe'e yerleşiminden bulunmuş seramikçi imalathanesi ve çok sayıda bileşik kuruluşlu seramik fırınları Orta Tunç çağında bu yerleşim yerinin Nahçıvan'da önemli sanat merkezi olduğunu kanıtlamaktadır (Aliyev, 1991: 38). Buradaki seramikçiler kendi talepleri ile yanı sıra, takas için de çanak, çömlek vb. türlü kaplar yapmışlardır.

Orta Tunç çağında Anadolu'daki kentlerin hemen yakınlarında, Asurlu tüccarlar tarafından kurulan ve karum adı verilen ticaret amaçlı yerleşmelerin Anadolu'da yaygınlaşmasıyla başlayan bir dönemdir. Bu ticari amaçlı yerleşmelerin yaygınlaşması esasen Asurlu tüccarların Anadolu'yla son derece organize bir biçimde sürdürülen ticari ilişkileri yerleştirmesinin bir göstergesidir. Asurlu tüccarlar Anadolu'nun Güneydoğu, Doğu, Doğu Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde ticari koloniler kurmuşlardı. Bu bölgelerin yeraltı kaynakları hammadde ihtiyacını karşılıyordu ve bunun dışındaki bölgelere yayılma gereği duyulmamıştı. Dolayısıyla Asur Ticaret Kolonileri Çağına kadar Anadolu'yla Mezopotamya arasında birkaç binyıl boyunca giderek gelişen ticari ilişkiler sürmekteydi. Örneğin Mezopotamya'nın M.Ö. 4000-3100 tarihleri arasında yer alan Uruk Dönemi'nde, metal ve bazı hammadde gereksinimlerini Güneydoğu Anadolu, İran ve Uman gibi bölgelerden, sömürgecilik benzeri bir sistemle sağladıkları biliniyor. Tunç Çağı'na geldiğinde ise özellikle bakır, tunç yapımında esas hammadde olması yönünden önem kazanmıştır (tr.wikipedia.org/.../Asur_Ticaret_Kolonileri).

Kapların yapımında kilin seçilmesi, yoğrulması ille yanı sıra kapların kapların güneş altında ve fırınlarda kurutulması teknolojik gelişmeleri önemli yer tutmaktadır. Kapların hazırlanması teknolojisine dikkat edersek görürüz ki, öncelikle üretim için yararlı olan kaliteli kum seçilmiş, onun yapısının sağlam ve kaliteli olmasına önem verilmiştir. Kabin hazırladığı kilin kaliteli olmasını artırmak için onun bünyesine ince kum taneleri

katılmıştır. Yüksek kaliteli kilden yapılmış kaplar daha çok yararlı, daha çok uzun ömürlü olmuştur. Kapları üretirken biçimlerine özel önem verilmiştir. Kabı belli biçime düşürdükten sonra onu pişirme zamanı çatlamaktan korumak için özel yöntemler kullanmıştır. Önce kabı birkaç gün gölge yerde bırakıp hafif kurutmuşlar. Sonra çeşitli sıcaklığında pişirmişlerdir. Kaplar orta derecede çok fazla olmayan sıcaklığında pişirilirken üzeri ve içi sırla kaplanmıştır. Yüksek sıcaklıkta pişirilmiş kapların çoğunluğunu çatlamaktan korumak için parlatmışlardır. Pişirilme sırasında belli biçimde olan kap kimyasal süreç, sıcaklığın etkisinden çeşitli renkli olmuştur. Bu zaman kabın dış yüzeyi kararmış, iç yüzeyi karbon birleşmesinin etkilememesi sonucunda açık renkli kalmıştır. Kabın pişirilmesi sırasında çeşitli renklerde olmasında kilin içerdiği demir tuzlarının önemi büyük olmuştur. Pişirilme sürecinde tüm mineral tuzları ve diğer bileşikleri demir oksidine çevrilerek kabın boyanmasını etkilemiştir. Kapların boyanmasında boya veren bitkiler ve çeşitli mineraller kullanılmıştır. Markans oksidinden kestane, bakır oksidinden yeşil, demir oksidinden sarı, kobalt oksidinden mavi boyalar alınmıştır. Kapların yapımında uygulanan başlıca aşamalardan birini şunların nakışlanması oluşturuyor. Orta Tunç çağından itibaren halaf kültüründe de sıklıkla karşılaşılan mika katılmaya başlanmıştır. Ayrıca seramğin rengini içindeki minerallardan çok nasıl fırınlandığı belirlemiştir.

Nahçıvan'da Orta Tunç çağında kapların nakışlanmasında kullanılan geometrik desenler basit ve karmaşık yapıya olmak üzere iki ana gruba ayrılıyorlar. Basit geometrik desenler içerisinde dalgalı, düz ve kırık çizgiler daha çok yaygındır. Birleşik geometrik desenler daire, dörtgen ve üçgenlerin kombinasyonundan oluşuyor. Bu tip geometrik desenler eski aşiretlerin yaşam tarzı, dini-ideolojik görüşlerini ve seramikçilerin bu alandaki işçilik alışkanlıklarını yansıtıyor. Kil kapların desenlemesinde işçi aletleri önemli bir yer tutuyor. Seramikçi işçi aletinin yardımıyla yaptığı kabın üzerini bir anlamda, çeşitli biçimli desenlerle süslemiştir. Kabın üzerinde bulunan desenlerin ince ve düzenli yapılmasında seramikçinin kullandığı desenleme araçlarının mükemmelliği önemli yer tutuyor. İhtimal vermek oluyor ki, kapların süslenmesinde kullanılan işçi aletler taştan, kemikten, ağaçtan ve metalden yapılmıştır. Ağaç aletlerin uzun süre toprağın altında kalamaması sonucunda günümüze kadar gelip ulaşmamıştır.

Mezopotamya da kullanılmaya başlayan çömlekçi çarkı Anadolu'da ilk Truva'da kullanılmıştır. Bu durum bize deniz ticaretini göstermektedir. Ayrıca Sümerlerden kalan çömlekçi çarkını gösteren heykeller de mevcuttur.

Nahçıvan'daki Orta Tunç çağının kapları kilinin rengine, yapısına ve süsleme tekniğine göre birbirinden farklı iki ana gruba ayrılıyorlar. Birinci gruba pembe renkte pişirilmiş boya bezemeli kil kaplar içerir. Bu türlü kil kaplar Azerbaycan arkolojisinde "Boyalı kaplar kültürü" ile tanınıyor. Bu kültüre dâhil olan kapların yayılma alanı Nahçıvan'ın yanı sıra Urimiya Havzası ve Doğu Anadolu'nun arkeolojik yerleşimleri için karakteristiktir. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde boyalı kaplar nispeten az bulunmuştur. Nahçıvan arkeolojik yerleşimlerinde ise hayli sayıda bulunmuştur. II Kültepe yerleşiminde kültürel tabakanın boyutuna rağmen araştırmacıların bir grubu "Boyalı kaplar kültürü" nu dört aşamaya ayırıyorlar (Aliyev, 1977: 43-89). İlk aşama için monokrom renkli (birrengli) boyalı kaplar karakteristiktir. Sonraki aşamada polikrom (çokrengli) boyalı kaplar yaygındır. Monokrom (birrengli) boyalı kaplar kırmızı üzerine siyah renkle çizilmiş düz ve dalgalı çizgilerle süslenmiştir. Bazılarında (II Kültepe yerleşiminde bulunmuş) kırmızı boya

üzerine beyaz renkle desenler çizilmiştir. Polikrom (çokrenkli) boyalı kablar daha gelişmiş ve karmaşık kompozisyonlu yapılmıştır. Şunlar zevkle süslenmesi ile farklılık oluşturuyor. Desenler kapların gövdesinin üstünü kapsayan turuncu-sarı ve beyaz fon üzerine, başlıca olarak siyah, kırmızı, bazen ise kahverengi, beyaz ve yeşil renkle çizilmiştir. Kapların üzeri kırık hatlar, romb, üçbucakların arasına çekilen küçük daireler, insan, kuş ve hayvan resimleri süslenmiştir. Yaygın desen motiflerinden biri de, çift siyah çizgilerin arasına alınarak, birbirinin içerisinde yerleştirilmiş torlu üçgenler olmuştur. I Kültepe, II Kültepe, Şahtahtı, Nehecir, Yayı, Çalhankale ve b. yerleşimlerinden bulunmuş Orta Tunç çağına ait polikrom boyalı kaplar Göytepenin D ve C (Brovn, 1951: 21, 22), Haftavantepenin V, VI (Edwards, 1981:187, 237), Dingatepenin IV tabakasından elde edilen bir grup seramiklerle benzerlik oluşturuyor (Hamilin, 1977: 126).

Orta Tunç çağının ikinci grup seramiği basit, boyasız yapılmıştır. Erken Tunç çağında olduğu gibi kablar gri ve siyah renkli, çizme ve basma yöntemleri ile süslenmiştir. Azerbaycan'da bu türlü seramiğin daha yaygın olduğu bölgeler Mil-Karabağ, Talış-Muğan, Kobustan ve Kuzey-Doğu Azerbaycan'dır. Basma yöntemi ile süslenmiş ilginç kaplar Nahçıvan'da Nehecir (Seyidov, Bahşaliyev, 2002: 68, 72), II Kültepe (Aliyev, 1991: 53) vb. yerleşimlerinde bulunmuştur (tab. I, 3, 4, 5). II Kültüpede bu tip kabın seramik fırında tespit edilmesi şunların yerel ustalar tarafından üretildiğini kanıtlıyor.

2.2. Heykeltaraşlık Sanat Alanı

Heykeltaraşlığın tarihine dair mevcut araştırmalar ispat ediyor ki, bu sanatın kökeni insanın çalışma, manevi inancı, estetik tasavvuru ile ilgilidir. Hayvan ve insan resimlerinden, kabartmadan oluşan ilk heykel örnekleri ilkel insanın iç âlemi, dini ideolojik düşünceleri hakkında net fikir oluşturur. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında Nahçıvan'da çeşitli heykel örnekleri bulunmuştur. I Kültepenin Erken Tunç çağı tabakasından, Erken Tunç çağına ait I Mahta yerleşiminden, II Kültepe, Kızılburun yerleşimlerinin Orta Tunç çağına ait tabakasından heykeller bulunmuştur.

Kızılburun yerleşiminden bulunmuş Orta Tunç çağına ait kil erkek figürü Şamahı, Tovuz, Ağdam bölgelerinden bulunmuş erkek figürlerinden farklı biçimdedir (tab. I, 34). Yüksekliği 20 cm olan bu figürün yüzü yastı, baş ve vücut üyeleri çok orantılı biçimde, elbiseli, çekmeli ve şapkalı yapılmıştır. İnsanın sol eli kemerinin üzerine koyulmuştur. Figürün şapkası ve bacakları kırmızı, kıyafeti beyaz renkli yapılmıştır. Vücudu ince çizgilerle siyah ve kahverengi renkle boyanmıştır. Onun eynindeki eski Azerbaycan libası olan aralıktır. Kızılburun yerleşiminden bulunmuş çömleklerden birinin üzerinden de bu tip resim bulunmuştur. Kızılburun yerleşiminden bulunmuş bu figür İran'dan tapılan erkek figürü gibi elbiseli yapılmasına rağmen ondan farklıdır. Kızılburun erkek figürü İran'dan bulunmuş figürden daha eskidir (Aliyev, 1977, 62).

3. Kemik İşleme Sanat Alanı

Taş işleme sanat alanı gibi kemikçiliğin de tarihi Palaeolitik çağına kadar uzanmaktadır. Taş işçi aletleri gibi en eski kemik aletler de Nahçıvan'da Orta Paleolitik

çağına (M. 100 bin yıl önce) ait Kazma mağarasında bulunmuştur. Kazma mağarasından bulunmuş kemik ürünlerinden ikisi işlenmiştir. Onların biri tam sonuna kadar, biri ise kısmen deşilmiştir. Tam deşilen kemik ceylanın aşık kemiğidir.

Orta Tunç çağında Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da metal işlemenin gelişimi ile ilgili olarak kemik aletler çok az kullanılmıştır. Şu döneme ait kemik malzemeleri I Kültepe (abibullayev, 1982: 153), II Kültepe, Kızılburun (Aliyev, 1977: 96, 97) yerleşimlerinden bulunmuş biz ve iyneler, İy Başlıkları (ip eyirmek için yapılmış alet) oluşturuyor. Bun tip kemik arkeolojik malzemeler Üzerliktepe (Kuşnareva, Çubinaşvili, 1970: 110), Göytepe (Brovn, 1952: 13) ile yanı sıra Güney Kafkasiyadaki bir çok eski yerleşimlerde bulunmuştur. İy başlıkları (ip eyirmek için alet) büyükbaş hayvanın epifiz kemikinden balon biçimde, basit yapılarak üzerinde bir ve ya iki deşik açılmıştır.

4. Metal İşleme Sanat Alanı

Metal işleme Nahçıvan'da Erken Tunç çağından başlayarak gelişmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri Nahçıvan'ın bakır ve polimetal kaynakları yönünden zengin olmasıdır. II Kültepe Höyüğünde (Aliyev, 1991: 140) metal eritme fırınının kalıntılarının bulunması Orta Tunç çağında metal işleme sanat alanında gelişiminin olduğunu kanıtlayan arkeolojik malzemelerdendir. Orta Tunç çağında Nahçıvan'da metal işleme sanat alanının gelişmesini kanıtlayan arkeolojik malzemelerden bir bölümünü bu çağa ait yerleşimlerden bulunmuş çalışma aletleri, silahlar (hancerler, ok ve mizrak uçları), süs eşyaları (yüzük, küpe, asma, pilek vb.) oluşturuyor.

4.1. Metaldan Yapılmış Çalışma Aletleri ve Süsler

Orta Tunç çağının çalışma aletleri içerisinde bizler yaygındır. Bizler dikdörtgen formda yapılmıştır. Nahçıvan'daki Orta Tunç çağına ait yerleşimlerden bulunmuş süs eşyaları arasında tunç sancaklar fazladır. Tunç sancaklar biçim ve özelliklerine göre farklılık oluşturuyor (tab. I, 16, 17, 18). Çalhankale kurkanından bulunmuş sancak piramit başlıklı yapılmıştır (Aliyev, 1991: tab. VIII, 5). Kızılburun nekropolünden bulunan sancaklardan birinin başlığı forfordan yapılarak çizma çizgilerle süslenmiştir (tab. I, 17). Bu yerleşimden ayrıca başlığında dörd çıkıntısı olan, başlığı kare biçiminde yapılan v.b. biçimli sancaklar da bulunmuştur. Tüm sancakları birleştiren ortak özellik onların hepsinin üzerinde deşiyin açılmasıdır. Nahçıvan'daki Orta Tunç çağına ait yerleşimlerden altından ve gümüşden yapılmış süs eşyalarının bulunması bu dönemde kuyumçuluğun geliştiğini kanıtıyor. Altın süs eşyaları Kızılburun (Spiçin, 1909: 12) ve Şahtahtı (Aleksperov, 1960: 56) yerleşimlerinde bulunmuştur.

4.2. Metaldan Yapılmış Silahlar

4.2.1. Hancerler

Hancerlerin hepsi yastı namlu, kabzalı yapılmasına rağmen bazı özelliklerine göre farklılık oluşturuyor. Kızılburun (Abibullayev, 1982: 175), Çalhankale (Aliyev, 1977: 101) yerleşimlerinden bulunmuş hancerlerden bir kısmı namlusu biraz uzun, diğerleri ise küçük

yapılmıştır (tab. I, 34). Çalhankaleden bulunmuş bu tip hançerlerden birinin kabzasında delik açılmıştır (tab. I, 35) (Aliyev, 1991: tab. VIII, 2). Bu tip hançerler Üzerliktepe (Kuşnariyeva, 1959: 396), Mingçeçevir (Aslanov, Vaidov, 1959: 62) yerleşimleri ile yanı sıra Batı Azerbaycan'da (Halilov, 1959: 101) ve Güney Kafkasya'daki (Kuftin, 1941: 68) eski yerleşimlerde çok sayıda bulunmuştur. Kızılburun yerleşiminde bulunmuş hançerlerden biri oldukça farklıdır. Hançerin kabzasının ortası ince, başlığı çıkıntılı, namluyunun ortası kabarık yapılmıştır (tab. I, 36). Bu hançer Ortadoğu kültürüne ait özellikler taşıdığı görülmektedir. M.Ö. XVIII-XII. yüzyıllarda Ön Asya toplumlarında (Assuriya, Nihavend vb.) bu tip hançerlere sıkça rastlanmıştır. Bu yüzden belirtmeliyiz ki, bu tip hançerler Ortadoğu ülkeleri ile uluslararası ekonomik-kültürel ilişkiler sonucunda Nahçıvan'a getirilmiştir.

4.2.2.Ok uçları

Ok uçları dökme ve dövme yöntemi ile üçgen biçiminde yapılmıştır. Bunlar kanatlı ve kanatsız olmak üzere iki ana tipe ayrılırlar. Kanatlı ok uçlarından bir grubunun kanatları üçgen biçiminde kabzası boyunca uzanarak biraz içeri derlenmiştir (tab. I, 21). Kanatlı ok uçlarının bu türlü yapılması okun değdiği yerden kolaylıkla çıkmasının önüyor ve daha çok tehlike yaratıyordu. Bu tip ok uçları Güney Kafkasya'da daha çok yaygındır. Benzerleri Mingçeçevirde (Kazıyev, 1951: 12-14, Aslanov, Vaidov, İone, 1959: tab. XV, 1-15), Genceçay ilçesinde (Nerimanov, 1958: tab. II, IV) ve diğer yerleşimlerde bulunmuştur.

Kanatsız ok uçlarının çoğunun kabzası yastı, bazıları ise biraz yuvarlak yapılmıştır (tab. I, 22). Kabzanın namlu ile birleşen omuz kısmı düzdür. Bu arkeolojik malzemeler özelliğine göre Genceçay ilçesinden (Nerimanov, 1958: tab. XVI, 1), Mingçeçevirden (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: tab. XV, 3, 4, 8, 9), Gedebeyden (Munçayev, 1975: 115) bulunmuş Son Tunç çağına ait bir grup ok uçları ile benzerlik oluşturuyor.

4.2.3.Mızrak uçlarının

Mızrak uçlarının bazıları dökme, bir grubu ise dövme yöntemi ile yaprak biçimde, nazik uçlu yapılmıştır. Biçim ve özelliklerine göre borukabzalı (tab. I, 24) ve yastıkabzalı (tab. I, 25) olmak üzere iki tipe bölünüyorlar. Borukabzalı mızrak uçlarının namlusu yaprak biçimindedir (tab. II, 10). Yastıkabzalı mızrak uçlarının hem namlusu, hem de kabzası dövme yöntemi ile yastı yapılmıştır. Kabzasına da delik açılmıştır (tab. II, 9). Her iki tip mızrak uçlarının benzerleri Mingçeçevirde (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: tab. IX, XV), Gedebeyde (Halilov, 1959: 103), Muğanda (Djadarzade, 1946: tab. XII), Lenkeranda (Mahmudov, Kesemanli, 1947: tab. II, 8), Gürcistan'da (Piçxealuri, 1979: tabl. XXXI, 11), Kubanda (Kozenkova, 1982: 154) ve Güney Kafkasya'daki (Texov, 1957: 68; Markovin, Munçayev, 2003:72) diğer Tunç çağı yerleşimlerinde bulunmuştur.

SONUÇ

Nahçıvan'da Orta Tunç çağının sanatsal yapıları konusunda yapılan bilimsel araştırma bu çağda Nahçıvan'da insanların seramikçilik, metal işleme, taş işleme, kemlikçilik v.b. sanat alanları ile uğraşıldığını göstermektedir. Seramikçilik sanat alanında en önemli yenilik Orta Tunç çağında Doğu Anadolu'da olduğu gibi Nahçıvan'da da "Boyalı kaplar kültürü"nü geliştirmesidir. Orta Tunç çağının kil kapları basit ve boyalı yapılmıştır. Boyalı kaplar monokrom (tek rengli) ve polikrom (çok rengli) olarak iki gruba ayrılmıştır. Kapların üzeri kazıma, basma, yapma, mühürleme vb. yöntemleriyle, çeşitli desenlerle süslenmiştir. Geometrik desenler basit ve karmaşık yapılmıştır. Basit geometrik desenlerde dalgalı, düz ve kırık çizgiler daha çok yaygındır. Birleşik geometrik desenlerde kapların üzeri daire, romb, dörtgen ve üçgenlerin kombinasyonu ile süslenmiştir.

Bu dönemde metal işlemenin gelişimi ile ilgili olarak kemikçilik ve taş işleme sanat alanları pek gelişmemiştir. İnsanlar tarafından taştan işçi aletleri ve silahların yapımında keskin kenarlar veren obsidian, çakmaktaşı gibi sert taşlar kullanılmıştır. İlk basit işçi aletleri çapacak, kaşov, biz, tişe türlü itüclü aletler olmuştur. Şu arkeolojik malzemeler darbelene yöntemi yapılmıştır. Taş işleme sanat alanında sondaj, çizma, dövme teknik yöntemleri de kullanılmıştır. Eski toplumların inşaat tekniğindeki bilgi ve yeteneği de taş işleme işçilik alanının içerik bölümünden sayılabilir. Orta Tunç çağında Nahçıvan sanatkarları tarafından hançerler, ok ve mızrak uçlarının yapılmasında kesme, basma, dökme, dövme vb. teknik yöntemleri kullanılmıştır. Bu dönemde metal işleme sanat alanında yeni ortaya çıkmış tıklama ve hatemkarlık (inkrustasiya) teknik yöntemlerinin kullanılması sonucunda tüm Kafkasya'da olduğu gibi Nahçıvan'da da metalden yapılmış arkeolojik malzemelerin bir grubunun üzerinde yeni tarife biçimleri, çeşitli süjetli kompozisyonlar yapılmıştır. Kil qablar kimi metal ürünlerin de bir grubunun çeşitli desenlerle süslenmiştir. Orta Tunç çağında Nahçıvan sanatkarlarının yapmış olduğu silahlar, süs eşyaları vb. maddi kültür örneklerinde yerel özellikle yanı sıra Güney Kafkasya, Ortadoğu, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu kültürlerine has özelliğin olmasının temel nedeni uluslararası ve kültürlerarası ilişkilerdir.

KAYNAKÇA

- Abibullaev O.A. (1982) Eneolit i bronz na territorii Naxičevanskoy ASSR. Bilim Yayın evi, Bakü.
- Abibullayev O.A (1961) Materialı Şahtatinskogo pogrebaniya. Azərbaycan Bilimler Akademisinin Haberleri, № 5, Bakü, Bilim, s. 27-36.
- Aliev V.H. (1966) Kultura raspisnoy keramiki v Azerbaydjane, Avtoreferat dissert. na soisk. kand. ist. nauk, Bakü.
- Aliyev V.H. (1977) Azərbaycan'da Tunç çağının boyalı kaplar kültürü. Bilim Yayın evi, Bakü.

Nahçıvan'da Orta Tunç Çağı Buluntuları Işığında Sanatsal Yapı / Toğrul HALILOV

- Aliev V.H. (1991) Kultura epoki sredney bronzi azerbaydjana. Bilim Yayın evi, Bakü.
- Alekperov A.K. (1960) İssledovaniye po arxeoloqii I etnoqrafii Azerbaydjana. AN. Az. SSR Yayın evi, Bakü.
- Aslanov K.M., Vaidov R.M., İone K.İ. (1959) Drevniye Minkeçaur. İzdatelystvo AN Az. SSR Yayın evi, Bakü.
- Akaev K.K. (2002) Şahtahtı v epoxi pozdney bronzi i ranneko jeleza. Akırdak Yayın evi, Bakü-Moskova.
- Brovn T.B. (1951) Ekavations in Turkey, 1948. Jon Murray Albemarle Street, v. XIX, London.
- Caferov H.T. (2000) Azerbaycan M.Ö. IV binyılın sonu-I binyılın başlarında (Karabağ'ın Karkarçay ve Terterçay havzasının materyalleri bazında. Bilim Yayın evi, Bakü.
- Çayld K. (1956) Drevneyşiy Vostok v svete novıx raskopok. Nauka yayın evi, Moskova,
- Djafarov A.K. (1992) Novaya mnokosloynaya mastberskaya stoyanka Kazma v Azerbaydjane. Rossiyskaya arkeolokiya, №2, s. 270-274.
- Djafarov A.K. (1989) Sredniy paleolit Azerbaydjana. Bilim Yayın evi, Bakü. Djafarzade İ.M. (1946) Elementi arkeolokiçeskoı kulturu drevney Muqani. AN Az SSR, № 9, s. 29-51/
- Edwards M.R. (1981) The Pottery of Havtavan Tepe VI B (Urmiya Vare). KIK, p. 101-140.
- Flittner N.D. (1958) Kültüra i iskustvo Dvureçya i sosednix stran. Nauka Yayın evi, Leninkrat-Moskova.
- Habıbullayev O.A. (1959). Kültepede arkeolojik kazılar. Bilim Yayın evi, Bakü.
- Halilov C.E. (1959) Batı Azerbaycan'ın Tunç Çağı ve Demir çağının başlarına ait abideleri. Azerbaycan SSR EA Yayın evi, Bakü.
- Halilov T.F., (2011) Gemikaya anıtının Ortadoğu kültürüyle bağılılığı. Avrasiya dergisi, s. 23-29.
- Hamilin C. (1977) The early Second Millennium karbon assemblage of Dinka Tepe. KIK, p. 125-153.
- İsmayilov K.S., Aliyev V.H., (1972) Babaderviş kadim yerleşiminde kabir yapıları. Azerbaycan SSR EA Haberleri, №2, s. 38-51.

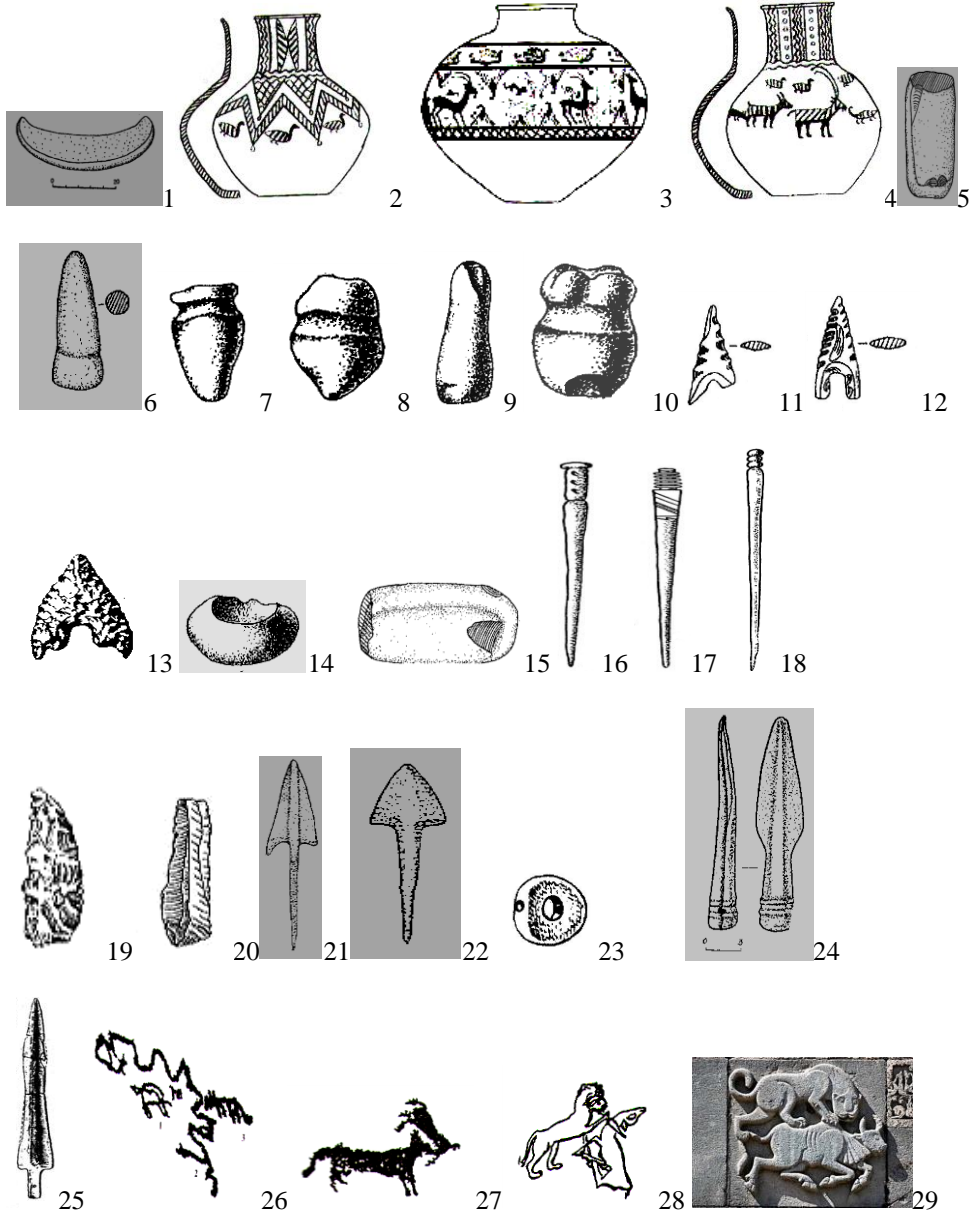
Nahçıvan'da Orta Tunç Çağı Buluntuları Işığında Sanatsal Yapı / Toğrul HALILOV

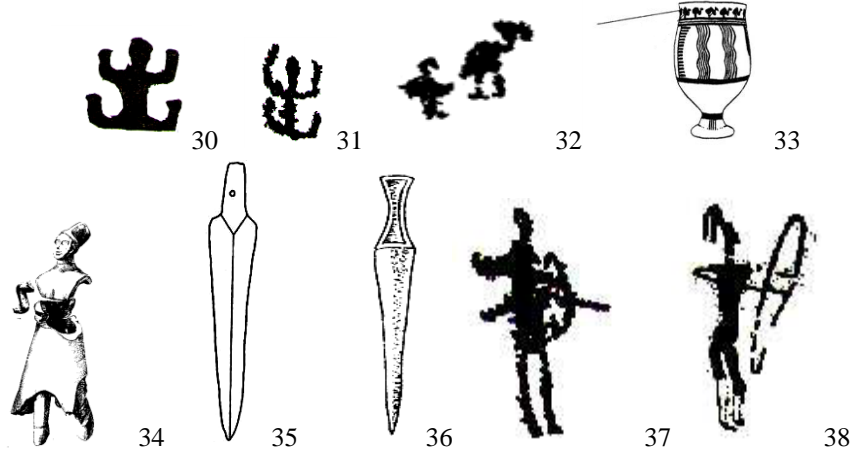
- İsmayilov K.S. (1978). Arkeolojiçeskoye issledovaniye drevnoko poseleniya Babaderviş. Bilim yayın evi, Bakü.
- Kuseynov M.M. (1985) Raboti v Naxiçevanskoj ASSR. Arkeolojiçeskiye otkritiya 1983 koda, s. 484-490.
- Kuftin B.A. (1941) Arkeolojiçeskiye raskopki v Trialetti. AN KSSR, Tblisi.
- Kuşnareva K.H. (1959) Poseleniye epohi na holme Üzürlüktepe okolo Aktama. MIA SSR, s. 242-388.
- Kumel Y.İ. (1938) Arkeolojiçeskiye razvedka na Kilikdake. Az.FIA SSR, №2, s. 17-29.
- Kuşnareva K.H., Çubınşvili T.N. (1970) Drevnie kulturi YujnoKo Kavkaza., Nauka Yayın evi, Leninkrat.
- Kaşkay M.A., Selimhanov İ.R. (1973) İz istorii drevney metallurğii Kavkaza., Bilim Yayın evi, Bakü.
- Kalafat Y. (2006) Balkanlardan Uluğ Türkiстан'a Türk halk inançları (Tatarlar, Hakaslar, Kırqızlar, Boşnaklar, Anahtarlar, Edigeyler, Arnavutlar, Karaçaylar, Qreqoryanlar, Romanya, Şumnu-Burqaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodas, Tacikistan, Suriye Türkləri). III-IV cilt, Berikan yayın evi, Ankara.
- Kozenkova B.İ., (1982). Tipolojiya i xronolojiçeskiye klassifikaciya predmetov Kobanskoy kulturi, Nauka Yayın evi, Moskva.
- Kotoviç B.M. (1983) Nekotoriye danniy e svyazyak o Dakestana i Peredney Azii v drevnosti. Sredney Azii, Kavkaz i Zarubejniy Vostok v drevnosti. Nauka Yayın evi, Moskova.
- Lloyd S. (1984) Arkeolojiya Mesopootomii. Moskova, Nauka.
- Markovin V.İ., Munçayev R. M. (2003) Severniy Kavkaz. Oçerki drevney I srednevekovoy istorii I kulturi. Tula.
- Mahmudov F.R., Kesamanli K. P. (1974). Drevniyem nekropole bliz Lenkorani. AN Az SSR, № 3, s. 47-56.
- Munçayev R.M. (1975). Kavkaz na Zare epohi bronzi. Nauka Yayın evi, Moskova.
- Muradova F.M. (1979) Kobustan tunc döneminde. Bilim Yayın evi, Bakü. Munçayev R.M., Merpert N.Y., Amirov Ş.N. (2001) Tel Hazna I. Rossiyskaya arkeolojiya, Moskova, s. 109-118.

Nahçıvan'da Orta Tunç Çağı Buluntuları Işığında Sanatsal Yapı / Toğrul HALILOV

- Muna Silav Utkan (2012) Çatalhöyük. Acta Turcica dergisi, yıl IV, sayı 1, s. 51-61.
- Masson B.M. (1989) Perviyе çivilizaçii. Nauka Yayın evi, Leninkrad.
- Nerimanov İ.H. (1958). Genceçay ilçesinin arkeolojik anıtları. Az SSR EA Yayın evi, Bakü.
- Necati Demir (2010) Kaya üstü resmi (rock art) olarak dağ keçisi / elik ve tarihî altyapisi. Zeitschrift für die Welt der Türken, Vol. 2, No. 2, s. 1-19.
- Piçxealuri B.B. (1979). Vostoçnaya kruziya v konçe bronzovoko veka. Meçniereba Yayın evi, Tblisi.
- Rzayev N.İ. (1992) Ecdadların izi ile. Bakü, Azərneşr.
- Seyidov M.M. (1969) Azərbaycan halkının soykökünü düşünerken. Yazıçı Yayın evi, Bakü.
- Seyidov M.M. (1994) Kam-Şaman ve onun kaynaklarına ümumi bakış. Genclik Yayın evi, Bakü.
- Seyidov A.Q., Bahşeliyev V.B. (2002) Nehecirde arkeolojik araştırmalar. Bilim Yayın evi, Bakü.
- Spıçın A.S. (1909) Nekotoriye Zakafkazskiye moqilniki. İAK, SPb, vıp. 29, s. 3-15.
- Texov B.V., (1957). Pozdnebronzovaya kultura Liakovskoqo basseyna. Qosizdat Yayın evi, Stalinir, Yuqa Osetii.
- Yusifli Y.B. (1992) Eski Doğu tarihi. Bakü Üniversitesi Yayın evi, Bakü.
- http://www.indigodergisi.com/72/kevser_yalcin.htm (Erişim tarihi 09.04. 2013) Kevser Y. (2011) Boğa Kültü ve Sembolizm. İndiqo dergisi, Sayı 72, Eylül.
- <http://www.forum.e-tarih.org/thread-870.html>. Keçi Motifleri ve Türk Tarihinde yeri.
- www.cemvakfi.org.tr/murat-sahin/sumerlerin-inanc-sistemi/ İzzettin Doğan Sümerlerin inanç sistemi.
- tr.wikipedia.org/.../Asur_Ticaret_Kolonileri.

Nahçıvan'da Orta Tunç Çağı Buluntuları Işığında Sanatsal Yapı / Toğrul HALILOV

Tablo I.

Cilt: 2 Sayı: 3 Ocak 2014 / Volume:2 Issue:3 January 2014

**SİNOP HÂKİMİ BİR BEYLİK: PERVANOĞULLARI BEYLİĞİ
(SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL DURUMU HAKKINDA BİR
DEĞERLENDİRME)**

**A Sovereign Principality In Sinope: Pervaneogullari Principality (An Assessment On
The Socia – Economic And Cultural Characters)**

Tunay KARAKÖK*

Özet

13. yüzyılın ilk yarısında vuku bulan Babailer İsyanı ve Kösedag Savaşı ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin uç'larda merkezi otoritesinin zayıflaması ve ardından tamamen ortadan kalkması sonucunda, Anadolu'da her biri müstakil birer devlet karakterinde yirmiden fazla Türk beyliği kurulmuştur. Bu beyliklerden biri olan ve 1264'den 1321 yıllarına kadar süren varlığı boyunca Sinop civarını yurt edinmiş; Selçuklu ile Osmanlı arasındaki sağlam halkaları teşkil eden Pervaneoğulları Beyliği Türk-İslam sentezinin varlığını hissettirdiği uygulamaların ve oluşumların var olduğu bir sosyal-kültürel hayata sahip olup, beylik Sino'un Türkleşmesinde ve bir Türk yurdu olarak kalmasında büyük rol oynamıştır. Ek olarak ise Pervaneoğulları Beyliği'nin idari ve kültürel yapılanması, o dönem Anadolu'da yer alan diğer beyliklerle benzer şekildedir. Beyliğin öne çıkan yönü denizcilik hayatı olmuştur. Bu çalışmada Sinop ve çevresinde 58 yıl hüküm süren Pervaneoğulları Beyliği'nin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Devleti, Pervaneoğulları, Sinop

Abstract

More than twenty Turkish principalities each of which was in the independent state character were established in Anatolia as a result of weakening and later utterly destroying of the central authority in the edges of Great Seljuk Empire with the help of Babais Rebellion and the Battle of Kosedag took place in the first half of the 13th century. One of those principalities having a sociocultural life consisting of the applications and structures of the synthesis of Turkish and Islam, the Principalities of Pervaneoğulları, which was established around Sinop ruling from 1264 to 1322 and representing the strong ties between the Seljuks and the Ottomans and played an important role on making Sinope Turkish and making it live as a Turkish home. In addition; the administrative and cultural characteristics

*Öğr. Gör. Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bartın – Türkiye,
tkarakok@bartin.edu.tr

of the Pervaneogulları are the same as the other Principalities which are established in Anatolia. The most caharacter of the principalities is seamanship. In this study, Sinope and its environs, who reignes for 58 years, social, ekonomik and cultural life of the Pervaneogulları Principalities its discussed.

Key words: The Seljuk Empire of Anatolia, Pervaneogulları, Sinope

Giriş

Pervaneoğulları beyliği, Sinop ve çevresinde yaklaşık 60 yıl hüküm sürmüş bir beyliktir. Beylik ilk dönemlerinde Selçuklulara, daha sonra uzun süre İlhanlı Moğollarına bağlı kalarak yaşamıştır. Bu nedenle de Pervaneoğulları Beyliğinin idari ve kültürel yapılanması, o dönemde Anadolu'da yer alan diğer beyliklerin idari ve kültürel yapılanmasına çok benzemektedir. Beyliklerin idari ve kültürel yapılanması kaynağını Anadolu Selçuklu Devleti'nden almaktadır.

Anadolu'nun kuzeyinde yer alan bu beyliğin hakkında yerli kaynakların azlığı ve yetersizliği nedeniyle yeterince aydınlatılmayan noktalar bulunmaktadır. Genel olarak ise Pervaneoğullarından bahseden kroniklere bakınca; bir kaçı hariç bu beylik etrafında doğrudan doğruya ilgili olmadığı çok rahatlıkla görülebilmektedir. Öyle ki bu beylik hakkında birçok kronik dolaylı bilgi vermekle yetinmiştir. Kroniklerde en kapsamlı bilgi Muinüddin Süleyman Pervane hakkında bulunmaktadır. Pervaneoğulları'nın diğer beylerini ise yaptıkları önemli faaliyetlerde görmekteyiz. Bunun yanında Pervaneoğullarından kalma kitabeler ve eserlerden de faydalanılmaktadır. Numizmatik ve vakfiyelere pek rastlanılmamıştır.

Çalışma dâhilinde beylikler dönemi ile ilgili bilgiler için incelediğimiz eserler ile birlikte bilfiil alıntılar yaptığımız kaynaklara bakıldığında ise; bu kaynakların en önemlilerini kronikler teşkil etmektedir. İlk olarak İbn Bibi'nin 1282'de İlhanlı devlet adamı Cüveyni'ye ithaf etmiş bulunduğu ve M.N. Gençosman tarafından tercüme edilen *El-Evamirü'l Alaiyye Fi'l Umuri'l Alaiyye*¹ adlı eserdir. Bu eserde yazar; XII. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyılın sonlarına kadar olan kısmı anlatır. Anadolu Selçukluların son dönemlerine şahit olur. Beyliğin kurucusu Muinüddin Pervanenin faaliyetlerini bizzat izler. Anadolu'nun sosyal durumunu kısaca anlatan yazar Anadolu'da Moğol hâkimiyeti devrini ayrıntılı bir şekilde bizlere sunmaktadır. Bunun yanında Muinüddin Pervane'nin idari kabiliyetini, Selçukluların içerde ve dışarıda itibarının artmasını övgü dolu sözlerle anlatır.

Aksarayı konumuz açısından diğer önemli kaynaktır. Eseri *Müsameretü'l Ahbar ve Müsayeretü'l Ahyar*², Osman Turan tarafından 1944 yılında neşredilmekle beraber M.N. Gençosman tarafından tercüme edilmiştir. Selçuklu divanında, Pervane döneminden itibaren kalem sahibidir. Eserinde Moğol hâkimiyeti altındaki Anadolu tarihini anlatır. Pervaneyi övdüğü bu eserinde Aksarayı; Muinüddin Pervane için, devri için müreffeh devir

¹ Bkz. İbn Bibi (el Hüseyin b. Muhammed b. Ali el- Ca'feri er- Rugadi), 1996, *El Evamirü'l Ala'iyeh fil- Umuri'l Ala'iyeh (Selçukname)*, C. I-II, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara.

² Bkz. Kerimeddin Mahmut Aksarayı, 2000, *Müsameretü'l Ahbar ve Müsayeretü'l Ahyar*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara.

ve siyasi olarak temiz bir devlet adamı gibi çıkarımlar yapmış olup, dönemin sosyal meselelerine ise ayrıntılı olarak yer vermiştir.

*Siretü'l Melikü'z Zahir*³ adlı İzzettin İbn Şeddat'ın kaleme aldığı iki ciltlik eser ise konumuz açısından faydalandığımız bir diğer önemli kaynaktır. Adı geçen eserin ikinci cildi Baybars Tarihi olarak yayımlanmıştır. Muımluk Sultanı Baybars'ın bütün döneminin canlı şahidi olan bu eser, II. Keykavus ve Pervane dönemine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bir diğer önemli eser Baybars Mansuri'nin on ciltlik *Zübdetü'l Fikra Fi Tarihi'l Hicre*⁴ adlı eserinin 9. cildir. Konuları İbn Bibi gibi işlemiştir. Eser genel bir Selçuklu tarihi olmaktan ziyade Selçuklu sultanlarının dönemlerini anlatır. Dolayısıyla Pervane döneminin bir kısmı hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Yararlandığımız diğer bir eser olan *Anonim Selçukname*⁵ ise umumi Selçuklu tarihi gibi olmakla beraber Muinüddin Pervane dönemi için kayıtlara rastlanmaktadır.

İbn Batuta'nın Seyehatnamesi⁶ de yine bu çalışmamızda faydalandığımız bir eser olup; 15. yüzyılın başlarında Karadeniz çevresine yaptığı seyahat ile bölgenin idareci ve ileri gelenleri, bölgenin ziraat ürünleri ve coğrafi özellikleri, şehirlerin fiziki yapıları ve demografik özellikleri, dini, ahlaki, örfi ve geleneksel yaşayış biçimleri hakkında teferruatlı bilgilere rastlamaktayız.

Tüm bunların yanında Pervaneoğulları ile ilgili çağdaş çalışmalara baktığımız zaman ise; Nejat Kaymaz'ın *Pervane Muinüddin Süleyman*⁷ adlı eseri ile Halil Ethem'in *Merzifon'dan Pervane Muinüddin Süleyman Namına Bir Kitabe*⁸ isimli makalesi bulunmaktadır. Devamında ise Kramers'in M.E.B. yayınlarından çıkan *İslam Ansiklopedisindeki Muinüddin*⁹ başlıklı maddesidir.

Sonuç olarak Pervaneoğulları üzerine özgün bir çalışma bulunmamaktadır. Beylikler üzerine ciddi araştırmalar yapan İ. Hakkı Uzunçarşılı, Yaşar Yücel ve Ali Sevim, Erdoğan Merçil Pervaneoğullarına eserlerinde yer vermişlerdir.

³ Bkz. İbn Şeddâd, *Siretü'l-Meliki'z-Zâhir*, (Türkçe terc., Baybars Tarihi (el-Melikü'z-Zâhir Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi), (Çev. Serefüddin Yaltkaya), TTK Yay., Ankara 2000.

⁴ Bkz. Rükneddin Baybars el-Mansuri en-Nasiri ed-Devadar Baybars, 1998, *übdetü'l-fikre fi tarihi'l-hicre*, el-Müessesetü'l-Almaniyye li'l-Bahsi'l-İlmi, Beyrut.

⁵ Bkz. *Anonim Selçuknâme*, (Târih-i Âl-i Selçük der Anadolu), 1952, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Neşr. - Çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara.

⁶ Bkz. *İbn Batuta Seyehatnamesinden Seçmeler*, 1999, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara.

⁷ Bkz. Nejat Kaymaz, 1970, *Pervane Mu'inü'd-din Süleyman*, Kaynak Yayınları, Ankara.

⁸ Bkz. Halil Edhem, 1920, *Merzifon'dan Pervane Muinüddin Süleyman Namına Bir Kitabe*, *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası ve Türk Tarih Encümeni*, VI 11, s. 42-57.

⁹ Bkz. J. H. Kramers. 1992, "Muin-üd-din", *İA*, VIII, MEB Yay., 556-557.

1. PERVANE OĞULLARI BEYLİĞİ

1.1. Pervaneoğulları Beyliğinin Kuruluşu ve Siyasi Tarihi

Anadolu Selçuklularının zayıflaması ve akabinde yıkılması ile birlikte Anadolu coğrafyasında irili ufaklı yirmiden fazla beylik kurulmuştur. Bunlar arasında Anadolu'nun kuzey kısmına baktığımızda ilk akla gelenler; Candaroğulları, Çobanoğulları ve Pervaneoğulları beylikleridir.

Pervaneoğulları Beyliği üzerinde durulan çalışmalarda, beyliğin ismi genel olarak Pervaneoğulları olarak ele alınmıştır. Bunun yanında Ahmet Tevhit bu ismi çalışmasında genel olarak kullanılan ile aynı anlama gelen *Pervanezadeler* şekliyle kullanmıştır.

“*Pervane*” ya da “*Pervanecilik*” Selçuklularda görülen bir makama verilen bir unvandır. Pervanecinin görevi İktâ sistemi ile ilgilidir. Pervaneci, Asıl Divan da (Büyük Divan-Saltanat Divanı) arazi defterlerinden sorumludur. Has ve İktalara ait menşurları, beratları, Pervaneci hazırlar ve kontrol eder (Alptekin, 1992: 369). Pervane, Selçuklularda önemli bir makamdır. Çünkü Pervane, Asıl Divan üyelerindedir. Ayrıca kendisine çok sayıda yardımcı kâtipler ve memurlar bulunmaktadır. Bu makamın Osmanlılar tarafından ise kullanılmadığı görülmektedir. Öyle ki Pervanenin yaptığı işleri Osmanlı'da Nişancı dediğimiz kişi yürütmekteydi.

Beylik, Pervaneoğulları ismini, işte bu Pervane makamından alır. Zira beylik ismini Sinop'u fetheden Muinüddin Süleyman Pervaneden¹⁰ alır. Esasen Anadolu'da yer alan çok sayıdaki beylik arasında bu ad, mezkûr beyliğin adını unutulmaz hale getirmektedir.

Pervane'nin Selçuklu Devleti'nde ilk mühim görevi Sultan II. İzzettin Keykavus'un hizmetindeki emir-i hacibliğidir. IV. Kılıçarslan döneminde ise pervaneliğe getirilmiştir. Aksarayı IV. Kılıçarslan'ı hapisten çıkarıp tahta geçirenler arasında Muinüddin Süleyman'ın da olduğunu bildirmektedir. Zira o zamanla pervanelik görevini elde etmekle kalmamış Anadolu Selçuklu Devletinin idaresini Sultan IV. Kılıçarslan adına kendi tasarrufuna almıştır. O kadar ki bir ara tahta tekrar geçen II. İzzeddin Keykavus'u uzaklaştırarak IV. Kılıçarslan'ı tek başına Selçuklu tahtına yerleştirmiştir. Bu sırada vezirliğe terfi eden Pervane, Moğollara sadık kalmak şartıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin tek hâkimi durumuna yükselmiş, yönetim kadrolarına kendine sadık kişileri atamış, ancak onun eliyle Anadolu tamamen Moğol hâkimiyetine girmiştir (Kaymaz, 1970: 31, 32; Kesik, 2006: 91).

¹⁰ Muinüddin Süleyman Selçukluların Pervane'si olmuştur. Üstün bir emirdir. Babası da kendisi kadar olmasa da ünlü bir emir olan Mühezzibüddin Ali'dir. M. Pervane ağırbaşlılığı, isabetli görüşü, zekâ ve olgunluğu ile güzel kokulu yüce dağlara, içi nimet dolu denizlere benzeyen bir devlet adamı idi. Evi daima âlimlerin, Salihlerin ve zahitlerin durağı idi. Memleketin her tarafına ulaşan cömertliği, her pencereden yetimlerin ve dulların gönlüne ışık saçan güneş gibi parlak, uçsuz bucaksız deryaların feyzi gibi nihaysizdi (İbn Bibi, 1996: 289). M. Pervane bu özelliklerinin yanında oldukça abit ve zahit bir insandır. Beş vakit namazlarına ihtimam gösterirdi. Virtlerinden asla taviz vermezdi. M. Pervane'nin diğer ibadetlerini de özenle yaptığı bilinmektedir. Ayrıca sık sık Hz. Mevlana ile sohbet meclislerinde görüştüğü vakadır. Bunun yanında M. Pervane ilim meclislerine önem verir. Devrin ileri gelen âlimleri ile sık sık sohbet ederdi. Kendisi de ilim tahsil eder, sık sık kitap okurdu. M. Pervane çok hırslı, uyanık ve siyasi bir kişiliktir. Kısa zamanda devletin en üst makamlarına yükselmeyi başarmıştır (Kaymaz, 1970: 184).

Öte yandan Sinop, Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus tarafından 1214 yılında Trabzon Pontus İmparatorluğu'ndan alındıktan sonra 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilen Anadolu Selçuklularının güçsüzleşmesi ve iç karışıklıklara düşmesi nedeniyle tekrar el değiştirmiştir (1259) (Yazıcızade, 2009: 283). Bunun üzerine Selçuklu Veziri Muinüddin Süleyman Pervane şehrin yeniden fethi için harekete geçmiş, bir yıl karadan ve denizden yapılan kuşatmadan sonra fethi gerçekleştirebilmişti. Karadan yapılan kuşatmada ise iki taraftan da çok sayıda asker hayatını kaybedince Pervane şehir denizden kuşatarak almayı denemişti. Nitekim 1000 kadar teçhizatlı askere sahip gemilerle işe koyulup, bizzat kendisi de kuşatmaya katılarak Hülagu'nun öldüğü yıl (1265) Sinop'u fethetmeyi başarmıştı (Aksarayı, 2000: 62-63).

Muinüddin Süleyman Pervane'nin bu başarısı sebebiyle Selçukluların Karadeniz ticaretinde kapısı olan Sinop, kendisine ikta olarak verilmişti. Ancak vezir Pervane devlet yönetimindeki etkisini ve hâkimiyetini kullanarak şehrin mülkünü kendi üzerine almak istemişti. Aslında Sinop, Pervane'nin devlete hizmetine mükâfat olarak, yani malikâne usulü üzere ona verilmiş ise de dönemin Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan Moğollardan destek gören Pervane'nin şehrin kendisine temlikini geri çevirememiştir (Uzunçarşılı, 1988: 202; Yücel-Sevim, 1990: 275; Kesik, 2007: 145). Aksarayı'ye göre şehrin ona temlik edilmesinin sebebi Sultan tarafından desteklendiği konusunda emin olmasını ve Sultanın yanında yer almasını sağlamaktır. Bu sebeple Selçuklu yöneticileri Sinop'un kendisine mülk olarak verildiğine dair tuğralı bir menşur (temlikname) verip süslü sözlerle onun gönlünü almaya çalışmışlardı (Aksarayı, 2000: 63).

İlhanlı hükümdarı Abaka Han tarafından vezirliğe getirilen ve desteklenen Pervane, Selçuklu Sultanı'nın muhalefetine rağmen Sinop'u kendi şahsı ve ailesi adına elinde tutmuştu (Darkot, 1967: 112). Pervane'nin amacı iktidarını güçlendirmek, hatta tüm idareyi eline almaktır. Buna engel olarak gördüğü Selçuklu Sultanını ortadan kaldırmaya karar vermişti. Bu arada Pervane, Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın kendisine bir tuzak hazırladığı, bunu Sinop'un kendisine verilmesinden hoşlanmamasından dolayı yaptığı izlenimini edinmişti. Sultan'ı öldürmeye karar veren Pervane, Moğolların da yardımıyla bir suikast tertip etmiş, Aksaray'da düzenlenen bir ziyafet sırasında zehirletirilen Sultan IV. Kılıçarslan çadırında boğdurulmuştu (1266). Tahta ise küçük yaşta III. Gıyaseddin Keyhüsrev geçirilip Pervane'nin hem Selçuklu ülkesinde hem de Sinop'ta iktidarının kesinleşmesinin yolu açılmıştı (Turan, 1971: 530; Kaymaz, 1970: 114-125; Cahen, 1984: 277).

Pervane kendisi devlet merkezinde "Atabeg-i Saltanat" makamında bulunduğundan ve Sinop'ta ikamet edemediğinden şehri kendi adına yönetmesi için oğlu Mehmed Bey'i naib olarak görevlendirmişti (Uzunçarşılı, 1988: 148-202; Yücel-Sevim, 1990: 275; Merçil, 1976: 859). Böylece uzun yıllar Sinop, Mehmed Bey'in idaresinde, ancak Moğol hâkimiyetinde kalmıştı. 2 Ağustos 1277 de Muinüddin Süleyman Pervane'nin öldürülmesi¹¹ üzerine ise oğlu Mehmed Bey Sinop'ta bağımsızlığını ilan edip Pervaneoğulları Beyliğini kurmuştu (Merçil, 1976: 859).

¹¹ Pervane, Moğollara karşı izlediği teslimiyet politikasıyla halkta memnuniyetsizlik uyandırmışsa da Anadolu'da geçici bir sükûnet ve refah dönemi yaşatmayı başarmıştı (1266 – 1276). Ancak zamanla Moğol valileri ile arası açılan Pervane, Memlûk hükümdarı Baybars ile irtibata geçip birlikte hareket

Muinüddin Mehmet Bey Beyliği 20 yıl süre ile en uzun idare eden kişi olmakla beraber 1296 yılında ölünce yerine kardeşi Mühezzibüddin Mesud Bey geçmiştir (1296). Mesud Bey döneminde Pervaneoğulları Karadeniz’de söz sahibi olurlar. Bu nedenle de bölgede uzun süredir varlığını sürdüren ve güçlü bir siyasi unsur olan Cenevizliler ile ihtilaf halinde olurlar. Dört yıl süren emirliğinin sonunda ise Mesud Bey 1300 yılında ölmüş ve yerine oğlu Gazi Çelebi geçmiştir. Denizcilikteki mahareti ile tanınmış bir kişi olan Gazi Çelebi, ilk Türk denizcileri arasında yer almaktadır (Merçil, 1991: 313). Sinop’ta dünyanın en büyük tersanelerinden birini oluşturmuş olan Gazi Çelebi, 1322’de vefat eder ve ölümü ile Pervaneoğulları Beyliği yıkılmış ve toprakları Candaroğulları Beyliği’ne katılmıştır (Tevhid, 1968: 257). Fakat Gazi Çelebi’den sonra kızı Fülane Hatun bir süre daha Beyliği idare eder ve onun 1323 yılında ölümü ile de Pervaneoğulları kesin olarak yıkılır ve Candaroğulları Beyliğine katılır. Bu sebeplerle de Beyliğin yıkılış tarihi kesin değildir.

1.2. Pervaneoğulları Beyliğinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Pervaneoğulları döneminde Sinop’un sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı hakkında, beyliğin sona ermesinden kısa bir süre sonra şehri ziyaret eden İbn Batuta’dan önemli bilgiler elde edilmektedir. İbn Batuta bu dönemde şehrin kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu, buna rağmen bütün güzellikleri bünyesinde topladığını yazmaktadır. Sinop halkının çoğu Müslüman olup burada on bir kadar Rum köyü bulunmakta ve bunların Müslümanların idaresi altında huzur ve barış içerisinde yaşadığını belirtmektedir (İbn Batuta, 1999: 57-58). Aslında ise Sinop Türkler tarafından fetih olunduktan sonra pek çok nüfus ve tüccar kesim gönderilerek şehir Türkleştirilmişti. Ancak şehirde önemli miktarda Rum nüfus da bulunuyordu. Bunlarla birlikte ilin demografik yapısı hakkında da sağlıklı bilgilere ulaşmak oldukça zordur. Bu dönem ildeki Türk - Müslüman nüfusu olumlu yönde etkilerken; Türk – İslam unsuru demografik yapının ekseriyetini teşkil etmektedir. Ayrıca ildeki Ceneviz kolonisi nedeniyle, Katolik Hristiyanların varlığı da bilinmektedir. Ama ildeki Türk – Müslüman nüfusun şüphe götürmez şekilde fazlalığı vardır. Ticari konumundan dolayı ilde çok az sayıda Rum Pontus varlığı da bulunmaktadır. Pervaneoğulları döneminde ilin toplam nüfusu beş bine yakın olmalıdır (Sevim, 1976: 6627). XIV. yüzyılda Sinop’ta denize doğru uzanmış bağ, bahçe ve akarsular ile kaplı bir dağa çıkılırdı. Ancak bu dağ sarp bir dağ olduğundan çıkışı zordu. Dağın tepesinde Hızır İlyas’a nispet olunan ve dindar kişilerin ziyaretleri sebebiyle bir an bile boş kalmayan bir zaviye mevcuttu. Tine misafirlerin konakladığı Ahi İzzeddin Çelebi’nin deniz kapısı dşında zaviyesi vardı (İbn Batuta, 1999: 58).

etme noktasında onunla anlaşmıştı. Moğollar ile başarılı savaşlar yapmış olmasına rağmen önce 1 Temmuz 1277’de Baybars hayatını kaybetmiş, ardından Abaka Han tarafından yakalanarak, Van Gölünün kuzeyindeki Aladağ’da bulunan yazlık karargâha götürülmüştür. Bu sırada Abaka Han’ın Baybars’ın yanına gönderdiği elçiler Pervane ile Memlük Sultanı arasında geçen gizli görüşmelerin belgelerini Abaka Han’a getirmişler ve Pervane’nin kendi ağzından her şeyi itiraf etmesini sağlayıp, kendi ölüm fermanını yazmasını sağlamışlardı. Nitekim Selçuklu Devletini 20 yıla yakın bir süre yöneten Pervane, 2 Ağustos 1277’de öldürülmüş, fakat oğulları onun elde ettiği makam ve gücün çoğunu yeniden ele geçirmeyi başarmışlardı (Spuler, 1957: 84-85; İbn Bibi, 1996: 15 ; Kaymaz, 1970: 137-179).

O dönem bütün Anadolu beyliklerinde olduğu gibi Pervaneoğullarında da toprak; ikta, mülk ve vakıf gibi kısımlara ayrılmıştır. Köylerde yaşayan halk ise kendilerine verilen ama mülkiyeti devlete ait olan toprağı işlemişlerdir. Toprağı işlediği müddetçe toprak halkın kendisinde kalırdı. Reaya; ikta, vakıf ve malikâne halkı olmak üzere üç kısma ayrılmaktaydı. Köylü kimin reayası ise vergisini ona öder, iznini ondan alırdı. Ama yine de beylik arazisi fazla geniş olmadığından, yukarıda bahsedilen taksimat o kadar büyük arazileri ihtiva etmemektedir (Ocak, 1993: 141).

Beyliğin iktisadi hayatında Ahilik faaliyetlerinde çok etkili olmadığından ilin ekonomik yapısı, tamamen ticarete ve tarıma dayalıdır. Diğer bir ifade ile ziraatın önemli ve özellikli bir yer taşıdığını görmekteyiz. Hububat, mısır, tütün ve az da olsa fındık ve pirinç Beylik topraklarında yetiştirilmekteydi. Bunlara ilaveten ise Sinop'ta meyve yetiştirilmekte, üzüm ve incir en çok yetiştirilen meyve durumundaydı. Tüm bunlara rağmen ise Beyliğin ekonomik yapısı ilk dönemler felç durumundadır. İlhanlı Moğollarına ödenen uzun süreli ağır vergi, beyliği ekonomik açıdan kalkınmasını engellemiştir. Sultan Mesut Bey'in Moğollar ile ilişkilerini dengelemesi, ekonomi canlanma göstermesine neden olur. Gazi Çelebi'nin başarıları ile zirveye çıkan beylik ekonomisi, Candaroğulları'nın Pervaneoğullarına hâkimiyeti ile büsbütün bitmiştir.

Beylikler döneminde başlıca ticaret merkezleri, Karadeniz sahillerinde; Trabzon, Sinop ve Samsun önemli ticaret merkezidir. Beylikler dönemindeki ticaret yolları Kuzey-Güney, Batı-Doğu istikametindeydi (Uzunçarşılı, 1988: 286). Pervaneoğulları Beyliği Sinop'un Karadeniz'in stratejik bölgesinde bulunmasını iyi değerlendirmiştir. Kırım ve Kefe ile olan ticari ilişkileri ile ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır (Tevhid, 1968: 122-125). Beylik ayrıca ayakta kaldığı müddetçe kuzeye ulaşan ticaret yollarının hâkimi olmuştur. Bu durum Sinop'u Pervaneoğulları döneminde önemli bir ticaret ve liman şehri haline getirmiştir.

Şehrin ticari hayatında Cenevizliler kayda değer bir konuma sahipti. Zira şehre yerleşen kolonisi sayesinde Cenevizliler senede birkaç defa ticaret maksadıyla buraya gelirlerdi. Bu münasebetle şehrin bu ticari potansiyelini ve hinterlandını elde tutmak isteyen Pervaneoğulları zaman zaman Trabzon Rum İmparatorluğu ve Cenevizliler ile savaşmışlardır (Şakir, 1927: 2).

Ekonomik durum noktasında değinilmesi gereken önemli hususlardan biri olan vergi ve vergi gelirlerine bakıldığında ise Beylik topraklarında Selçuklu idari yapısına göre alınan şer'i ve örfi vergiler aynen uygulanırdı. İlim ve din adamları ile bazı önemli görevleri yapan kişi vergiden muaf tutulur (Uzunçarşılı, 1988: 41).

1.3. Pervaneoğulları Beyliğinde İlim ve Kültürel Hayat

Anadolu Beyliklerinde, o dönem siyasi hayatın karmaşık olmasına rağmen ilim ve fikir hayatı parlak bir şekilde devam etmiştir. Anadolu şehirleri birer ilim merkezi haline gelmiştir. Anadolu hükümdarları ilim adamlarını teşvik etmişlerdir. Diğer yandan onların talebe yetiştirmeleri için medrese ve kütüphaneler yaptırmışlardır. Bu sayede dini ilimlerde de, fenni ilimlerde de ilerlemeler kaydedilmiş, pek çok ilmi çalışma kaleme alınmıştır (Ocak, 1993: 140).

Beyliğe adını veren Muinüddin Süleyman Pervane, sık sık ilim meclisleri tertip eder, devrin ileri gelen ilim adamları ile ilmi mütalaalarda bulunmuştur (İbn Bibi, 1996: 287). Öyle ki Pervane, meşhur sufi İbnü'l Arabî'nin halifesi ve aynı zamanda üvey oğlu Sadreddin Konevi'nin talebesi olmuştur. Bu itibarla adı geçen zatların fikirlerinden hareketle ortaya çıkan Ekberîye Tarikatına ve mensuplarına destek verip, onları himaye etmişti. Sadreddin Konevi'nin talebelerinden Fahrüddin İraki, Müeyyedüddin Mahmud el-Cendi ve Saidüddin Fergani onun Tokat'ta inşa ettirdiği medrese ve tekkelerde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Pervane ilmi teşvik için pek çok medrese yaptırmıştır. Bunlar arasında Tokatta yaptırdığı ve yukarıda zikredilenlerin yanında Pervane medresesi olarak bilinen Sivas'taki Gök Medrese, Kutbettin Şirazi'nin hocalık yaptığı Kayseri'deki medrese ve Sinop'taki Alaattin Medreseleri Pervane'nin yaptırdığı medreselerin önde gelenleridir (Eflaki, 1976: 559). Muinüddin Süleyman, bunlardan *Lemaat* adlı meşhur eserin sahibi Fahrüddin İraki'ye bağlanmış ve aralarında tam bir güven ve sadakat oluşmuştu. Nitekim Moğollar tarafından takip altına alınan Pervane, İraki'yi Mısır'da esir bulunan oğlu Alâeddin Ali'yi kurtarmakla görevlendirmiş, bu iş için kendisine çok kıymetli mücevherler vermiştir. Moğollardan kaçan İraki, önce Tokat'taki zaviyesini bırakıp Sinop'a yerleşmişti. Sinop'ta bir taraftan ilmi faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan da diplomat olarak Mehmed Bey'e hizmet etmişti. Pervaneoğullarının elçisi olarak gittiği Mısır'da daha önce Pervane'nin kendisine verdiği mücevherleri Mısır Sultanına vererek esaret altında bulunan Alâeddin Ali'yi kurtarmıştı. İraki'nin *Lemaat*'ından başka Divanı ve Mesnevi tarzında *Uşşakname* adlı bir eser daha vardı (Bayram, 1988: 384; Bilgin, 1995: 84-86).

Pervaneoğulları Beyliği döneminde Sinop'ta yaşamış ve pek çok eser kaleme almış bir başka önemli ilim erbabı ise Mahmud el-Cendi'dir. Çalışmalarını daha çok İbnü'l Arabî'nin eserleri üzerinde yoğunlaştıran el-Cendi, onun *Fususul Hikem ve Mevakü'n-Nücum* adlı eserlerine yazdığı şerhler ile tanınmıştı. Sinop'ta yazmış olduğu *Ulum-i Asar-ı Ahadi ve Ma'arif-i Esrar-ı Ahmedi* isimli eserini Pervaneoğulları Beyliğinin kurucusu Muinüddin Mehmed Bey'e takdim etmişti. Bunların dışında el-Cendi'nin altı tane daha eserinin¹² bulunduğu tespit edilmiştir. Kâtip Çelebi tarafından ölüm tarihi 1301 olarak kaydedilen el-Cendi'nin Sinop'ta bir makamı veya mezarı bilinmemektedir (Bayram, 1988: 385-387; Kâtip Çelebi, 2007: 1008-1010).

SONUÇ

1277 yılında Muinüddin Süleyman'ın oğlu Mehmed Bey tarafından kurulan ve Sinop Hâkimi bir beylik olarak tanımlayabileceğimiz Pervaneoğulları'nın en önemli fonksiyonu, Sinop ilinin Türklerde kalmasını sağlamak olmuştur. Beylik ayrıca Cenevizliler ve Trabzon Rumlarına üstünlük sağladığı yıllarda Karadeniz ticaretini elinde bulundurmıştır. Bu dönemde Kırım ve Kefe ile aktif ticaret hayatı yaşamıştır. Ayrıca Pervaneoğulları Beyliği denizcilikte ileri gitmiştir. Sinop'ta o zamanın önde gelen tersanelerini kurmuşlardır. Gazi Çelebi gibi büyük bir denizci yetiştirebilmişlerdir.

Siyasi hayatları boyunca çok şanssız bir dönemde yaşamışlardır. Moğol baskısı nedeniyle etkili olamamışlardır. En hareketli dönemini Gazi Çelebi ile yaşamış olan beylik,

¹² *Nefhatu'r-Ruh ve Tuhfetü'l Fütuh, Nükdetü'l Aşk, Deh Fasıl der- Tasavvuf, ed-Durru'l Galiyat fi Şerhi Hururfi'l Aliya, Tercümetü'l Lamiye fi't- Tasavvuf, Divan* (Uludağ, 1993).

sosyal ve ekonomik olarak dönemin özelliklerini yansıtırken; ilim erbabları ve ilim meclislerine vermiş oldukları destekler ve ortaya koydukları eserler ve ortaya koyulan eserlere olan ilgilerinden kültürel hayat noktasında oldukça hareketli bir dönem yaşanmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKSARAYI, Kerimeddin Mahmut, 2000, *Müsameretü'l Ahbar ve Müsayeretü'l Ahyar*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara.
- ALPTEKİN, Çoşkun, 1992, *Türkiye Selçukluları, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, İstanbul.
- Anonim Selçuknâme, 1952, *(Târih-i Âl-i Selçûk der Anadolu), Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Neşr. - Çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara.
- BAYRAM, Mikail, 1988, *Pervaneoğulları Zamanında İlimi Çalışmalar, I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13 – 17 Ekim 1986)*, Samsun.
- BİLGİN, Orhan, 1995, “Fahredden-i Iraki”, *DİA*, C. XII, İstanbul.
- CAHEN, Claude, 1984, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul.
- DARKOT, Besim, 1967, “Sinop”, *İA*, C. X, İstanbul.
- EDHEM, Halil, 1920, *Merzifon'dan Pervane Muinüddin Süleyman Namına Bir Kitabe, Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuası ve Türk Tarih Encümeni*, VI 11.
- EFLAKİ, Ahmed, 1976, *Menakibü'l Arifin*, C.I, Neşr. Tahsin Yazıcı, Ankara.
- İbn Batuta Seyehatnamesinden Seçmeler*, 1999, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara.
- İBN BİBİ (el Hüseyin b. Muhammed b. Ali el- Ca'feri er- Rugadi), 1996, *El Evamirü'l Ala'ıye fil- Umuri'l Ala'ıye (Selçukname)*, C. I-II, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara.
- KAYMAZ, Nejat, 1970, *Pervane Mu'inü'd-din Süleyman*, Ankara: Kaynak Yayınları.
- KESİK, Muharrem, 2006, “Muinüddin Süleyman Pervane”, *DİA*, C. XXXI, İstanbul.
- KESİK, Muharrem, 2007, “Pervaneoğulları”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul.
- KRAMERS, J. H., 1992, “Muin-üd-din”, *İA*, VIII, MEB Yay.
- MERÇİL, Erdoğan, 1976, “Anadolu Beylikleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara.
- MERÇİL, Erdoğan, 1991, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yay..
- OCAK, Ahmet Yaşar, 1993, *Anadolu Beyliklerinin Teşkilat ve Kültürü*, *DİA*, III, İstanbul.
- SEVİM, Hakkı, 1976, “Sinop”, *Yurt Ansk.* VII.
- SPULER, Bertold, 1957, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220–1350*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara.
- ŞAKİR, Mehmed, 1927, *Tarihte Sinop: Selçukludan Osmanlı Türklerinin Zabtına Kadar H. 711–864*, 5, *Sinop Gazetesi*, 30 Haziran.

Sinop Hâkimi Bir Beylik: Pervaneoğulları Beyliği / Tunay KARAKÖK

TEVHİD, Ahmed, 1968, Rum Selçuki Devletinin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tavaif-i Müluk: Sinopda Pervanezadeler, *TOEM*, S. 4.

TURAN, Osman, 1971, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gaziye (1071-1318)*, İstanbul.

ULUDAĞ, Süleyman, 1993, Cendi, *DİA*, VII, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, 1988, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara.

YAZICIZADE Ali, 2009, *Tevarih-i Al-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul.

YÜCEL, Yaşar - SEVİM, Ali, 1990, *Türkiye Tarihi (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, C.I, Ankara.

Cilt: 2 Sayı: 3 Ocak 2014 / Volume:2 Issue:3 January 2014

**OSMANLI SEFER ORGANİZASYONLARININ MALİ YÖNÜ: 1787-1792
OSMANLI-RUS, AVUSTURYA SAVAŞI ÖRNEĞİ**

**Financial Aspects of Ottoman War Organizations: Example of 1787-1792 Ottoman-
Russia, Austria War**

Serhat KUZUCU*

Özet

Osmanlı Devleti savaş ya da sefer kararı aldığı zaman buna bağlı olarak mali açıdan masrafları da artmaktaydı. Bu masrafların başında maaşlı askerler olan kapıkulu askerlerinin ücretleri, askeri birliklerin harp malzemelerinin temini, ulaşım ve iâşe giderleri gelmekteydi. Bu giderin karşılanması için Osmanlı Devleti o anki merkezi hazineden imkanlar ölçüsünde nakit para ayırırdı. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinde başlayan gerileme mali yapısını da derinden etkilemiş özellikle bu yüzyılın ikinci yarısından sonra devlet sefer organizasyonlarından doğan masrafları karşılayamaz hale gelmişti. Osmanlı Devleti 1787 yılında mali açıdan hiç de hazır olmadığı bir savaşın eşiğindeydi. Savaşın başlamasını müteakip ise mali sıkıntılar iyice gün yüzüne çıkmaya başlamış ve devlet mali açıdan radikal tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Savaş, mali sıkıntılar, XVIII. Yüzyıl

Abstract

When Ottoman State takes decision of war, the cost expenditures were rising up accordingly. Primary costs were the salaries of sultan's household troops (kapıkulu), military supplies and transportation. Ottoman State would save some money from the central treasure of the time, so as to meet the expenses. However, after 18th century, the regression of the state had a bad influence on meeting the war costs and especially through the end of the century; it was close to impossible for the state to meet the expenses that were stemming from war organizations. In 1787, Ottoman state was on the verge of a war for which the state was not ready at all. After the war broke, financial difficulties were obvious and the state had to take radical measurements on the issue.

Keywords: Ottoman, War, financial difficulties, 18th century

* Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Tarih Bölümü, kuzucu @kilis.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem mali teşkilatı, merkez hazinesi, iç hazine ve tımar alanları olarak üç temel üzerine kurulmuş olup, bu sistemin iyi bir şekilde çalışabilmesi için bu üç unsur arasında hassas bir denge meydana getirilmişti. Bunlardan biri olan merkezi hazine, hazine-i âmire olarak anılırdı. Devletin arazi ve nüfus büyüklüğüne ve devlet içerisinde gerçekleşen her türlü vergiye ilişkin yükümlülük ve bunların toplamının oluşturduğu vergi hâsılatına göre hazine-i âmire büyük bir hazine sayılmazdı. Çünkü bu hazineye devlet içerisinde toplanan tüm vergiler girmezdi. Yalnız Havass-ı Hümayun adı verilen yerlerden tahsil olunan gelirler intikal ederdi. Bu hazine gelirlerinin büyük kısmı Kapıkulu Ocakları'nın yani merkezi ordunun maaşlarının ödenmesi, barınması, iaşesi ve donanımları için kullanılırdı. Geri kalan kısım ise sarayın masrafları için harcanırdı¹.

Bu mali sistem içinde iç hazine diğer adıyla hazine-i hassa adıyla anılan hazine ise padişahın özel hazinesiydi. Padişah ve ailesinin şahsi harcamalarının yanı sıra Mekke ve Medine'ye her yıl "Surre" adıyla² gönderilen para ve hediyeler, fitreler, harem aylıkları, yabancı devlet hükümdarları başta olmak üzere verilen hediyeler ve benzeri ödemeler bu hazineden yapılırdı. Bu hazinenin başlıca gelirleri arasında bazı haslar ve sultana ait bazı vakıfların gelirleri, darphane hakkı, çeşitli vesilelerle gelen hediyeler ile Eflak ve Boğdan voyvodalarının vergileri yer almaktaydı³.

Bu mali yapının en önemli parçası ise tımar sistemiydi⁴. Ülkenin eyalet toprakları üzerinde uygulanan bu sistem esas itibarıyla devletin asker ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmişti⁵. Has, tımar ve zeamet adı altında çeşitli büyüklüklerde parçalara ayrılmış toprakların vergi hâsılatı merkez hazineye intikal etmeden, devletin askerlerine ve memurlarına belirli bir hizmet karşılığı olarak mahallinde tahsis olunuyordu. Bu sistemde arazi esas itibarıyla devletindi yani mîrîydi. Bu uygulamayla nasıl ki hazine-i âmire kapıkulu askerlerinin masraflarını finanse ediyor ise taşrada da tımar sahipleri kendilerine tahsis olan bu toprakların gelirlerinin bir kısmıyla "tımarlı sipahi" denilen askerleri beslemek ve yetiştirmekle yükümlüydüler⁶.

Bu sistemin iyi işlediği dönemlerde Osmanlı maliyesi hiçbir sıkıntı yaşamadığı gibi, bunun bir sonucu olarak askeri açıdan da devlet güçlü bir yapıya sahipti. Fakat 1683 yılında II. Viyana bozgunu ile başlayan savaşlardaki başarısızlıklar ve sürekli artan harcamalar hazinenin darlık içerisine düşmesine sebep oldu. Osmanlı Devleti artık gerek bu yüzyılda

¹ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul, 1986, s. 28.

² Osmanlı padişahlarının her sene hac mevsiminden önce Recep ayında İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye oranın en ileri geleninden en fakirine kadar dağıtılmak üzere gönderdikleri para ve değerli eşyalara surre, bunları götürülen topluluğa ise Surre Alayı denirdi. Bkz. Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara, 1999, s. 2.

³ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul, 1994, s. 525; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s. 36.

⁴ Tımar sistemi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Tımar", *İA*, XII/I, s. 286-333.

⁵ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003, s. 10.

⁶ Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 28-29.

Osmanlı Sefer Organizasyonlarının Mali Yönü: 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı Örneği / Serhat KUZUCU

gerekse XVIII. yüzyılda sık sık mali bunalımlarla karşı karşıya kaldı. Bu durumun oluşmasında merkezi otoritenin güçsüzlüğü de etkiliydi. Çünkü artık devlet vergi toplayamaz hâle gelmiş, vergi gelirlerinin çoğuna taşradaki ayan ve diğer yerel güçlü kesimler tarafından el konulmaya başlanmıştı⁷.

Savaş dönemlerinde daha da ağırlaşan mali bunalım karşısında Osmanlı Devleti ek gelir kaynakları arayışına girerek öncelikle padişahın kendisine ait olan iç hazineden merkezi hazineye nakit para ile altın ve gümüş gibi değerli madenleri aktarma yoluna başvurdu. Bu hazine Osmanlı Devleti'nin coğrafi sınırlarının hızlı genişlediği dönemlerde zenginleştiği gibi, ayrıca aktarılan haslar ve diğer kaynaklarla da sürekli olarak beslenmekteydi. Savaşların yoğunlaştığı 1670'ler ve 1680'li yıllarda iç hazineden merkezi hazineye yılda ortalama 100 milyon akçenin üzerinde kaynak aktarılmasına karşın, giderek büyüyen askeri harcamalar karşısında iç hazine zamanla yetersiz hale geldi. Bu mali bunalım karşısında çıkış yolları arayan Osmanlı yönetimi, çeşitli tasarruf tedbirleri uygulamışsa da bu hazinenin yükünü hafifletemedi⁸.

Savaş Öncesi Mali Durum

XVIII. yüzyılın son çeyreğine girerken 1768–1774 yılları arasında Rusya ile yapılan savaş sonrası alınan ağır mağlubiyet ve akabinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devleti aleyhinde siyasi ve askeri açıdan birçok ağır şartlar ihtiva ettiği gibi, aynı zamanda Rusya'ya ağır bir savaş tazminatı ödemeye de mahkûm etmişti⁹. Bu tazminat bedeli ise on beş bin kese yani yedi buçuk milyon kuruş, Rus parası ile dört bin ruble olup, o dönemki Osmanlı bütçesinin yıllık nakdi gelirlerinin yaklaşık yarısına denk gelen oldukça yüksek bir rakamdı¹⁰ ve bu tazminatın üç yıl içerisinde eşit taksitler hâlinde ödenmesi gerekiyordu. Bu durum mali açıdan zaten zor durumda olan Osmanlı Devleti'ni iyice sıkıntı içerisine soktu. Mevcut gelirlerin giderleri karşılayamayacağı görülünce I. Abdülhamit 1775 yılından itibaren hazineye ek gelir sağlayacak “Esham” adı altında bir borçlanma sistemi başlattı. Bu sistemde; devlet mukataa adıyla bilinen vergi kalemlerinden bazılarına ait nakdi gelirleri, faiz adı verilen belirli bölümlerini hisseler hâlinde parçalara böldü ve bunları özel şahıslara “muaccele” adı verilen bir peşin meblağ karşılığında kaydı hayat şartıyla satmaya başladı. Satışa sunulan, bir mukataaya ait yıllık nakdi gelirin hiçbir zaman tamamı değil, sadece faiz denilen belirli bir kısmıydı. Buradaki faiz kavramının günümüz faiz kavramı ile doğrudan herhangi bir ilgisi yoktu. Sadece ilgili mukataanın gelirlerini ifade etmekteydi. Bu gelirin geriye kalan ve mal adı verilen kısmı eshama bağlanarak satılmamaktaydı. Zira bu kısım askerlerle diğer devlet görevlilerine ve emeklilere verilen maaşlarla bir kısım devlet kuruluşlarına ait zorunlu giderlere karşılık kullanılmak üzere tahsis edilmişti¹¹.

⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi, 1500–1914*, İstanbul, 2007, s. 228.

⁸ Ş. Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi, 1500–1914*, s. 168.

⁹ Gabriel Noradounghian, *Receuil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman (1300–1789)*, I, Paris, 1897, s. 334.

¹⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2003, s. 189.

¹¹ Mehmet Genç, “Esham”, *DİA*, XI, s. 376.

Osmanlı Sefer Organizasyonlarının Mali Yönü: 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı Örneği / Serhat KUZUCU

Bu sistem ilk olarak 1775 yılında İstanbul tütün Gümrüğü mukataasında uygulandı¹². Daha sonra yavaş yavaş diğer mukataalar üzerinde hayata geçirildi. Ocak 1775'te yıllık 400.000 kuruş faiz ödeme kapasitesiyle başlayan bu sistem, on yıl içerisinde devletin en büyük on bir mukataasında da uygulandı. Bunların yıllık faiz miktarı 2.000.000 kuruşu aşmış bulunuyordu. Ortalama muaccele değerleri 5.75 yıl üzerinden şahıslara tahsis edildiği düşünülürse, bu şekilde devletin asgarî 11.500.000 kuruşluk bir muaccele geliri sağlamış olduğu görülüyordu¹³.

Osmanlı Devleti bu iç borçlanma sistemi ile her ne kadar ciddi bir gelir elde etmiş olsa da 1785 yılına ait bütçede Hazine-i Âmire'nin o yılki gelirinin 14.742.715 kuruş olduğu, giderinin ise 17.298.068,5 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Mevcut durumda o yıl bütçe 2.555.348,5 kuruş açık vermiştir¹⁴. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin mali açıdan henüz Rusya ile yapılan son savaşın (1768–1774) yaralarını sarmadan 1787 yılında Rusya ile yeni bir savaşın içine girdiği gayet açık olarak anlaşılmaktadır.

Savaşın Finansmanı ve Kaynak Temini

Osmanlı Devleti'nde savaş dönemlerinde askeri alanda yaşanan hareketlilik doğal olarak mali organizasyona da yansdı. Büyük bir orduyu toparlamak, barındırmak ve beslemek mali açıdan devlete ek bir yük getirmekteydi. Osmanlı Devleti'nin mali organizasyonu genel anlamda devlet, özel anlamda ise ordu ve savaş finansmanlarının gereklerine göre şekillendiği için, devlet bu süreci klasik yapısının bozulmadığı yıllarda sarsılmadan atlatıyordu. Fakat 1787-1792 savaşının Osmanlı Devleti'ni mali açıdan zora sokacağı gayet açıktı. Nitekim devletin bu dönemdeki mali durumu zaten iyi bir durumda değildi.

Sefer döneminde ordu için yapılan harcamalar büyük bir çeşitlilik göstermekteydi. Bu giderler arasında, gıda maddelerinin toplanması, silah ve cephane temini, nakliye ve sefer güzergâhlarındaki alt yapı faaliyetleri gibi birçok kalem bulunmaktaydı. Fakat sefer harcamalarının en büyük ve en önemli grubunu kapıkulu askerlerinin üç ayda bir aldıkları maaşları teşkil etmekteydi¹⁵. Yapılan bu harcamalar muhtelif kalemler altında çeşitli

¹² Bu mukataanın yıllık mal olarak tespit edilmiş kısmı 159.000 kuruştur. Bu kısımdan sonraki faiz olarak nitelendirilen gelirinin toplamı 400.000 kuruştur ve bu kısmına esham uygulandı. Bu gelir, her biri 2500 kuruştan oluşan 160 hisse haline bölündü. Her hisse muaccele süresi 5 yıllık olarak yani 12.500 kuruştan satıldı. Bu satış sonunda 12.500 kuruşluk muaccele bedelini ödeyerek bir hisse satın olan kişi, %5 ile %10'u kadar tutan dellâliyye ve kalem harçlarını hazineye yatırıldıktan sonra adına düzenlenen beratı alarak ölüncüye kadar her yıl 2.500 kuruşluk bir gelir almaya hak kazandı. Bkz. M. Genç, "Esham", *DİA*, XI, s. 376–377.

¹³ M. Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 190.

¹⁴ Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 92.

¹⁵ Bu maaşlara ülüfe veya ülüfe denildiği gibi devletin resmi kayıtlarında mevâcib olarak da geçmektedir. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara, 1988, s. 411.

Osmanlı Sefer Organizasyonlarının Mali Yönü: 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı
Örneği / Serhat KUZUCU

defterlere yazıldığı için bir savaşın Osmanlı maliyesine ne kadar yük getirdiğini tespit etmek oldukça zordur¹⁶.

Osmanlı Devleti 1787 yılında mali açıdan hiç de hazır olmadığı bir savaşın eşiğindeydi. Zira Hazine-i Âmire 1785 yılına ait bütçe kayıtlarında 2.555.348,5 kuruş açık vermişti. Bu savaş öncesi, iç borçlanma (esham sistemi) yoluyla sağlanan gelir ise ancak 1768-1774 Savaşı sonrası oluşan mali sıkıntıların bir nebze giderilmesini sağlamıştı. Bu çerçevede, devletin bir an önce ordunun giderlerini karşılamak için mevcut kaynaklarına ek olarak yeni kaynaklar bulması gerekiyordu. Bu çerçevede devlet erkânı bir araya gelerek bu konuyu görüştüler. Bu görüşmede mevcut tedbirlerin bir sonuç vermediği, devletin para ihtiyacını ancak borçlanma yoluyla karşılanabileceği görüşü ağırlık kazandı. Bu doğrultuda Süleyman Feyzi Efendi, şayet borç alınacaksa bunun Hıristiyan bir devletten değil, eskiden olduğu gibi, kendi hazinesi zengin olan eyaletlerden veya Fas gibi Müslüman bir ülkeden alınması gerektiğini vurguladı. Defterdar Emîni Hasan Efendi de dış borçlanmanın gerekliliğinin altını çizip, Fransa, Hollanda ve İspanya'dan beş on bin kese borç alınabileceğini ve bunun taksitlerle geri ödenebileceğini belirtti. Bunlara karşın Hacı Selim Ağa da bu toplantıda gündeme gelen borçlanma fikrine karşı çıkarak, devletin ileri gelenlerinin imkânları doğrultusunda bir miktar borç vermesiyle devletin yükünün hafifletilebileceğini savunmaktaydı¹⁷.

Savaşın başlamasını müteakip mali sıkıntılar iyice gün yüzüne çıkmaya başladı¹⁸. Sefer esnasında özellikle maaşlı askerler olan kapıkulu askerlerinin ücretlerinin ödenmesinde yaşanan sorunlar, ordu içerisinde ciddi manada itaatsizliğe ve isyanlara sebep olmaya başladı¹⁹. Cepheden sürekli merkeze yazılar gönderilerek orduya bir an önce gerekli parasal yardımın yapılması istenmekteydi²⁰. Fakat merkez hazinenin durumu bu talepleri karşılamaya kifayet etmiyordu²¹. Zira mevcut gelirlerine ek olarak savaş esnasında bir gelir kalemi olarak toplanan imdad-ı seferiye gibi vergilerin toplanmasında dahi sıkıntıların çıkması hazinenin git gide boşalmasına neden olmuştu²². Bu durum, devlet erkânının

¹⁶ Bu alanda yapılan çalışmalarda, bu durumun güçlüğüne vurgu yapıp, genellikle sefer giderleri hakkında kesin rakamlar verilmekten kaçınılmıştır. Bkz. Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar, Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul, 2004, s. 292–293; Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği)*, İstanbul, 2007, s. 272–273.

¹⁷ Ahmet Vâsif Efendi, *Mühâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, (haz. Mücteba İlgürel) Ankara, 1994, s. 190–193.

¹⁸ III. Selim, I. Abdülhamit'in vefat etmesini müteakip, 7 Nisan 1789 tarihinde tahta çıktıktan kısa bir süre sonra, hazine defterdarına bir emir yazısı göndererek 1768–1774 yıllarında yapılan savaş ile şu anda hem Rusya hem de Avusturya'ya karşı devam etmekte olan savaşın bir yıllık masraflarını çıkarmasını istemişti. Defterdar Efendi birkaç ay gibi uzun ve titiz bir çalışma sonrası hazırladığı raporunda, bu savaşın sadece on bir aylık masrafının 4.344.440,5 kuruş olduğunu belirtip, aynı dönem zarfında ilk savaşta yapılan masrafın iki katı kadar olduğuna açıkladı. *BOA, Hatt-ı Hümayun*, DN: 1393/55662 (H. 03 Şaban 1203).

¹⁹ Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1989, s. 68.

²⁰ *BOA, Hatt-ı Hümayun*, DN: 1384/54787 (H. 14 Şevval 1202).

²¹ *BOA, Hatt-ı Hümayun*, DN: 179/7990 (H. 29 Zilhicce 1204).

²² Mesela; Antep Sancağı'ndan 1788 yılında imdad-ı seferiye bedeli olarak 25 bin kuruş toplanması emredilmesine rağmen, bunun yalnızca altın bin kuruşu tahsil edilebilmişti. *Gazintep Şer'iyye Sicili*, No: 134, s. 389-390.

Osmanlı Sefer Organizasyonlarının Mali Yönü: 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı
Örneği / Serhat KUZUCU

yaptığı bir dizi istişare ve müzakere toplantıları sonunda, olağan dışı bazı tedbirlerin alınmasını gündeme getirdi²³. Bu tedbirlerin başında ise gerek ülke içerisinden gerekse ülke dışından borçlanma yoluyla para temin edilmesi gelmekteydi²⁴.

I. Abdülhamit özellikle Fas hâkiminin, Cezayir ve Tunus ocaklarının Osmanlı Devleti'ne borç para verebileceklerini ummaktaydı²⁵. Hatta Fas Hâkimi Molay Muhammed savaş başlamadan önce Osmanlı Elçisi Seyyit İsmail Efendi ile yaptığı görüşmede ne kadar akçe gerekirse o kadar yardım yapmaya hazırım demişti²⁶. Ayrıca Cezayir hâkimi Muhammed Paşa'ya da bu doğrultuda gerekli mektup gönderilerek Rusya ve Avusturya üzerine yapılacak savaşlarda kullanılmak üzere iki bin kese akçe borç istendi²⁷. Ne yazık ki bu istekler Osmanlı Devleti'nin umduğu gibi bir sonuç vermedi²⁸. Her taraftan para yerine özürlerini belirten cevabi yazılar geldi.

Boşa çıkan bu girişimler üzerine, Osmanlı yönetimi bir ümit olarak, Hollanda ve İspanya gibi Avrupa devletlerinden borç almak için harekete geçti. Fakat Hollanda elçisi ile bu konu hakkında yaklaşık altı ay boyunca bir dizi görüşme yapıldıysa da bir sonuç çıkmadı. İspanya ile yapılan görüşmeler ise İspanya Devleti'nin bu savaşa taraf olmak istememesi üzerine sonuçsuz kaldı²⁹.

Osmanlı Devleti bu süreçte sadece dışarıdan borç para temini için uğraşmıyordu. Aynı zamanda ülke içerisinde yaşayan varlıklı ailelerden yine bu şekilde para teminine çalışıyordu. Mesela Bursa'da yapılan ön çalışma sonrası, burada yaşayan dokuz zengin kişi belirlenerek bunlardan yaklaşık 900 kese borç para alınması için harekete geçildi³⁰. Bu doğrultuda Şeyhülislam Mehmet Kâmil Efendi'den gerekli fetva da alınarak³¹, ilgili karar mübaşir Kapucubaşı İznikli Ali Paşa aracılığıyla Bursa ahalisine gönderildi³². Talebin sonucu olarak bu paranın ne kadarının temin edildiği hakkında kesin bir kayıt olmasa da,

²³ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, DN: 1384/54767 (H. 22 Recep 1202).

²⁴ Aslında Osmanlı Devleti daha savaşın başında dönemin varlıklı kişileri arasında yer alan Cezayirli Hasan Paşa'dan 12.000 kese akçe istemiş, Hasan Paşa ise bu parayı hiç tereddüt etmeden devlete teslim etmişti. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Deniz Tarihimize Ait Makaleler*, İstanbul, 1965, s. 44.

²⁵ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, DN: 20/ 983 (H. 29 Zilhicce 1203).

²⁶ Osmanlı Devleti savaş henüz başlamadan önce Fas hâkimi Molay Muhammed ile elçisi Seyyit İsmail Efendi aracılığıyla bir görüşme yapmış ve bu görüşmede Rus donanmasının 1768 yılında olduğu gibi Cebeli Tarık (Sebte) Boğazi'ndan geçerek Osmanlı topraklarına saldırmasını göz önünde bulundurarak, buna mani olması için Fas hâkimi Molay Muhammed'den yardım istemişti. Bu görüşmede parasal konular da gündeme gelmiş ve Fas hâkimi Molay Muhammed yardım sözü vermişti. BOA, *Hatt-ı Hümayun*, DN: 1442/59230 (H. 29 Zilhicce 1201).

²⁷ BOA, *Cevdet Maliye*, DN: 48/2217 (H. 29 Rebiülahir 1203).

²⁸ Bu süreçte, özellikle Fas hâkimi Molay Muhammed Paşa gemi ve barut yapımında kullanılan güherçile yardımında bulunduğu gibi, Mekke ve Medine'ye gönderilmek üzere de bin sekiz yüz altın göndermişti. BOA, *MD*, No: 187, s. 11.

²⁹ Abdurrahman Şeref, "Ecânibden İlk İstikrâz Teşebbüsümüze Aid Birkaç Vesika", TOEM, V/30, İstanbul, 1330, s. 321-337.

³⁰ Osmanlı Devleti bu kişilerden alacağı borç parayı geri ödemeyi taahhüt ettiği gibi, teminat olarak da Bursa'dan sağlanan cizye gelirlerini gösterdi. BOA, *Cevdet Maliye*, DN:775/31614 (H. 29 Cemaziyevvel 1203).

³¹ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, DN: 18/825 (H. 29 Zilhicce 1202).

³² BOA, *Hatt-ı Hümayun*, DN: 22/1024 (H. 29 Zilhicce 1203).

Osmanlı Sefer Organizasyonlarının Mali Yönü: 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı
Örneği / Serhat KUZUCU

borç para istenenler arasında yer alan Hacı Hüseyin adlı kişiden başka kimse bu parayı verebileceğini taahhüt etmemiştir³³.

Osmanlı Devleti mali açıdan içinden çıkılması zor bir kriz yaşamaktaydı. Hazineye ek gelir getirebilecek iç ve dış borçlanma teşebbüslerinin yanında, darphanede para basımı için kullanılacak olan altın ve gümüş, halkın elindeki altın ve gümüş eşyaların belli bir bedel karşılığında satın alınması yoluyla temin edilmeye çalışılıyordu³⁴. Bunun için ferman çıkartıldı ve söz konusu eşyaları darphaneye vermeyenler hakkında hapis cezası uygulanacağı belirtildi. Böylece halkın bu çeşit eşyalarını belirlenen bedel üzerinden devlete teslim etmeleri yasal bir zorunluluk haline getirildi³⁵. Bu karar, sadece Osmanlı tebaasına ait eşyaların teslimini değil aynı zamanda devlet saraylarında kullanılan eşyaların teslimini de kapsamaktaydı³⁶.

Bu uygulama III. Selim'in tahta çıkması ile daha sert bir şekilde sürdürülerek, kadınların kullandığı ziynet eşyası ile kılıç kabzası ve kuşak yaftası gibi eşyaların dışında, gümüş ve altından yapılmış tabak, çanak ve kaşık gibi eşyaların savaş döneminde kullanılmasının haram olduğu yönünde şeyhülislamdan fetva alındı³⁷ ve bu doğrultuda hazırlanan fermanlar vilayet ve sancaklara gönderildi³⁸.

I. Abdülhamit, bu uygulamanın ilk etabında halktan tedarik edilen bu madenlerden tedavül değeri iki kuruş olarak belirlenen ve cedidi ikilik olarak anılan gümüş sikkeler bastırttı. Dokuz dirhem olarak basılan bu sikkelerin ihtiva ettikleri gümüş bakımından gerçek değerleri ise altmış dört paraydı. Bu yeni sikkeler bu şekilde gerçek değerlerinin yüzde yirmi fazlası bir değer üzerinden piyasaya sürüldü. Daha sonra I. Abdülhamit'in 1789 yılında vefatından sonra tahta çıkan Sultan III. Selim Han bu cedidi ikilik gümüş sikkelerden başka yüzlük yani yüz paralık gümüş sikkeler de piyasa sürdü. Bu şekilde yasa kuvvetiyle parayı ucuza alıp pahalıya satmaya dayanan bir sistemle gelir elde edilmeye çalışıldı. Fakat bu operasyonların enflasyonist bir etki yaparak genel fiyat düzeyinde yükselmelere neden olacağı gayet açıktı³⁹.

SONUÇ

Savaş dönemlerinde her devlette olduğu gibi Osmanlı Devletinde de askeri alanda yaşanan hareketlilik mali yapısını da etkilemiştir. Ordunun toparlanması, araç gereçlerinin temini ve beslenme giderleri maliyeye ek bir yük getirmekteydi. Klasik dönemde Osmanlı Devlet mali organizasyonun işleyişindeki ihtiyamı savaş gereklere göre şekillene bildiği

³³ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, DN: 22/1098 (H. 29 Zilhicce 1203).

³⁴ Bu şekilde bir dirhem gümüş on paradan, bir miskal atın ise altı kuruş on paradan satın alınmaktaydı. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 599; Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 139.

³⁵ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, DN: 20/955-D (H. 29 Zilhicce 1203).

³⁶ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, DN: 183 /9123 (H. 12 Safer 1204).

³⁷ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, X, s. 811.

³⁸ BOA, *Cevdet Dârbhane*, DN: 12/572 (H. 17 Cemaziyelahir 1204); BOA, *Cevdet Dârbhane*, DN: 18/859 (H. 04 Zilhicce 1204).

³⁹ Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 139-140.

Osmanlı Sefer Organizasyonlarının Mali Yönü: 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı Örneği / Serhat KUZUCU

için, devlet bu süreci sarsılmadan atlattıyordu. Ancak XVIII. yüzyılda başta askeri alanda olmak üzere birçok alanda yaşanan sorunlar mali açıdan da kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştı. Artık devlet sefer zamanlarında artan mali yükleri karşılamakta zorluklar yaşamaya başlamıştı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin henüz 1768 yılında başlayıp 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile son bulmuş savaşın yaralarını tam olarak sarmadan 1787 yılında Rusya ile yeni bir savaşa girmesi Osmanlı Devleti'ni mali açıdan zora sokacağı gayet açıktı. Savaşın başlamasına müteakip devlet sefer organizasyonundan doğan masrafları karşılayamaz hale gelmiş ve bunun için ek tedbirler alma yoluna gitmişti. İlk başta, darphanede para basımı için kullanılacak olan altın ve gümüşü, halkın elindeki altın ve gümüş eşyaların belli bir bedel karşılığında satın alınması yoluyla temin edilmeye çalışılmış. Fakat bu tedbir istenilen sonucu vermemiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti mali açıdan yaşadığı bu zor krizi borçlanma yoluyla aşmak için harekette geçmiştir. İlk başta ülke içerisinde yaşayan zengin tüccarlarda ve Fas, Cezayir ve Tunus hanlarından borç para temini sağlanmaya çalışılmıştır. Hatta bu dönemde Osmanlı Devleti o kadar zor durumda kalmıştır ki daha önceki borçlanmalardan farklı olarak başta Hollanda olmak üzere İspanya gibi Hristiyan Avrupalı devletlerden dahi borç para talebinde bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BOA, MD, No: 187

Gaziantep Şer'iyye Sicili, No: 134.

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 20/ 983 (H. 29 Zilhicce 1203).

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 1442/59230 (H. 29 Zilhicce 1201).

BOA, Cevdet Maliye, DN: 48/2217 (H. 29 Rebiülahir 1203).

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 1384/54787 (H. 14 Şevval 1202).

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 179/7990 (H. 29 Zilhicce 1204).

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 1384/54767 (H. 22 Recep 1202).

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 1393/55662 (H. 03 Şaban 1203).

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 18/825 (H. 29 Zilhicce 1202).

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 22/1024 (H. 29 Zilhicce 1203).

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 22/1098 (H. 29 Zilhicce 1203).

BOA, Hatt-ı Hümayun, DN: 20/955-D (H. 29 Zilhicce 1203).

BOA, Cevdet Dâhiliye, DN: 183 /9123 (H. 12 Safer 1204).

BOA, Cevdet Maliye, DN:775/31614 (H. 29 Cemaziyelevvel 1203).

Osmanlı Sefer Organizasyonlarının Mali Yönü: 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı
Örneği / Serhat KUZUCU

BOA, Cevdet Dârbhane, DN: 12/572 (H. 17 Cemaziyelahir 1204);

BOA, Cevdet Dârbhane, DN: 18/859 (H. 04 Zilhicce 1204).

Kitap ve Makaleler

Abdurrahman Şeref, “Ecânibden İlk İstikrâz Teşebbüsümüze Aid Birkaç Vesika”, *TOEM*, V/30, İstanbul, 1330, s. 321-337.

Ahmet Vâsıf Efendi, *Mühâsinü'l- Âsâr ve Hakaikü'l- Ahbâr*, (haz. Mücteba İlgürel) Ankara, 1994, s. 190-193.

Atalar, Münir, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara, 1999.

Barkan, Ö. Lütfi, “Tımar”, *İA*, XII/I, s. 286-333.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul, 1986.

Ertaş, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği)*, İstanbul, 2007.

Gabriel Noradounghian, *Receuil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman (1300-1789)*, I, Paris, 1897.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2003.

Genç, Mehmet “Esham”, *DİA*, XI, s. 376-380.

İnbaşı, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar, Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul, 2004.

Karamursal, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1989.

Kütükoğlu, Mübahat , “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul, 1994.

Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003.

Öztürk, Mustafa, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi*, X, s. 802-822.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi, 1500-1914*, İstanbul, 2007.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y. *Deniz Tarihimize Ait Makaleler*, İstanbul, 1965.

Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, I, Ankara, 1988,

Cilt: 2 Sayı: 3 Ocak 2014 / Volume:2 Issue:3 January 2014

TARİHTE ERMENİLER VE RUSLAR TARAFINDAN YOK EDİLEN TÜRK İZLERİ

Turkish Traces Had Been Destroyed By Armenian And Russian In The History

Beşir MUSTAFAYEV*

Özet

Müslüman Türk insanını acımasızca katleden ve Türk izlerini tarihten silmeye çalışan Ermeni ve Rus yönetiminin tam bir soykırım politikası uyguladığı bilinmektedir. Ermeniler ve Ruslar baskı kurarak İrevan (Erivan) ve Dağlık Karabağ'dan Türkleri göçe zorladıkları gibi eserlerini ve Türkçe yer adlarını da ortadan kaldırmışlardır. Ermenistan'da Türklerin izi tamamen yok edilmiştir. XX. yüzyıla kadar bir Türk kenti olan İrevan ve Karabağ'da ne bir Türk, ne de Türklere ait bir eser bırakılmıştır. İrevan kurulduğu tarihten itibaren 1828'e kadar Türk idaresinde kaldığından irili ufaklı yüzlerce tarihi eseri bünyesinde barındırmıştır. Fakat Ermeniler, Ruslar vasıtasıyla buradaki milli ve manevi eserleri talan ederek tarih sahnesinden silmiştir. Ermeniler Türklere ait ne varsa hepsini kasıtlı olarak yok etmiş ve değiştirmiştir. Toprağın milliyet kimliği hususlarında en önemli göstergeler yer isimleridir. Bu yüzden ki, Ermeniler sürekli olarak bu tarihi yer adlarını bile değiştirerek, geçmişini unutturmaya çalışmaktadırlar. Tarihi Türk toprakları Rus desteğindeki Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. İşgal süreci aynı zamanda Ermeni lobisinin ve Kafkaslarda barışı istemeyen güçlerin desteği ile sonuçlanmıştır. Günümüzde Kuzey Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal eden Ermeniler, işgal ettikleri ve Ermenileştirdikleri topraklardan çekilmemek için bahaneler aramaktadırlar. Sözde "Ermeni soykırımı" denen asılsız iddialar bu unutturma ve oyalama politikasının bir ürünü olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Karabağ, Göyçe, Zengezur, soykırım, işgal.

Abstract

Mercilessly massacred the Muslim Turkish people and Armenians and the Russian administration who had been trying to erase the Turkish traces from the history implemented to the present fully a policy of genocide. Armenians and Russians, as forced to migrate Turks from from İrevan (Erivan) and Nagorno-Karabakh constrainedly as wipe

* Doç. Dr. Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
besirmustafa@gmail.com

out Turkish names of places. Turkish traces had been destroyed totally. In İrevan and Karabakh where were Turkish cities until 20th century, neither a Turkish person nor an artifact holded related to Turks. İrevan contained big and small hundreds of artifacts within itself, because it was under Turkish administration from the date of its establishment until 1828. But Armenians went out of existence the national and spiritual values here by the help of Russians. Armenians deliberately destroyed and changed all things was belonging to the Turks. The most important indicator on the national identity of a territory is places names. Therefore, Armenians are trying cause to forget the past constantly by the changing these historical places names. Territory where historically belongs to Turks, has been occupied by Armenians with Russian's supporting. The occupation process has resulted, by Armenian lobby and the supporting of the forces which did not want the peace in the Caucasus. The Armenians who occupied 20 percent of the Northern Azerbaijan territories, today are seeking pretexts to withdraw from these occupied and armenised territories by themselves. The unfounded allegations that so-called "Armenian genocide" is the represent of these causing to forget and foot dragging policy.

Key Words: Azerbaijan, Karabakh, Goyhce, Zengezur, genocide, occupation.

Giriş

Ermeni faaliyetleri genel olarak 4 safhada ele alınmaktadır. Bu faaliyetlerin *birinci safhası*, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin başka ülkelerdeki Ermenilerden daha çok sıkıntı içinde yaşadıklarını anlatan haksız iddialarıdır. *İkinci safhası*, Birinci Dünya Savaşı döneminde Ermenilerin içte ve dışta Azerbaycan ve Osmanlı'ya karşı isyanlarını oluşturmaktadır. *Üçüncü safhası*, Ermeni komitelerinin silahlanarak Rusların da yardımıyla Türk yerleşim yerlerine saldırımları, mezalim ve soykırım yapmalarıdır. *Dördüncü Safhayı ise*, Kafkaslar'daki siyasi faaliyetler ve tedhiş hareketleri oluşturmaktadır. Kendilerine göre bu yolda ilk başarıyı 1915'te Osmanlı döneminde ve 1988 sonrası Karabağ'da elde etmişlerdir.

1920–1930 yılları arasında Ruslarla Ermenilerin hazırlamış oldukları plan adım adım hayata geçirilmeye başlandı. Azerbaycan topraklarının 45.045 km²'si Ermeniler tarafından işgal edildi. Ermeniler Azerbaycan topraklarını sahiplenmek arzusunun kesinlikle vazgeçemediler. Transkafkasya Merkezi İcra ve Komitesi Riyaset Heyeti'nin 1 Ocak 1927 tarihli kararıyla Mehri ve Cebrail kazalarından 24 köy, aynı sene 20 Haziran tarihli kararıyla Zengezur kazasının 1065 desyatın (Rus yer ölçüm birimi) toprağı ve 18 Şubat 1929 tarihli kararıyla da Ermenistan'da yeni bir ilçe kurulması sebep gösterilerek Zengilan ilinin 3 köyü (Nüvedi, Ernezir ve Tuğut) Ermenistan'a verildi.

Dağlık Karabağ sorunu yaklaşık iki asır kadar, önce Çar İmparatorluğu tarafından jeostratejik nedenlerle ortaya atılmıştır (Aliyev 1996: Qarabağı 1991: 3-4). XIX. yüzyılın başlarında Ermenistan ve Karabağ'da başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere Müslüman unsur çoğunlukta, Ermeniler ise azınlıkta idi. Ermenilerin çoğu Osmanlı topraklarında yaşamaktaydı (Seydi 2007: 1172, 1175). Ruslar Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra bu bölgenin idaresini kolaylaştıracağı düşüncesiyle Ermeni nüfusunun artırılması politikasını benimsemişlerdi.

Bu konuda Ermenice yazılan tarih kitaplarında ilginç bilgiler yer almaktadır. Ermeni tarihçiler Ermenilerin özel bir halk olduğunu belirterek tarihlerini mümkün olduğu kadar eskiye dayandırmaktadırlar. Oysa Ermenilerin verdikleri bilgiler rivayetlere ve mitolojik efsanelere dayanmaktadır. Şöyle ki Doğu Anadolu, Karabağ ve Nahçıvan toprakları Türk yerleşim birimleri olmasına rağmen haksız yere Ermeni toprakları olarak belirtilmektedir. Günümüz Ermeni tarihçiliğinde de bu durum aynı şekilde aksettirilmektedir. Oysa Gürcü ve Rus kaynakları farklı bilgiler vermektedir. Ermeniler sadece Türkler üzerinde değil, aynı zamanda Farşlar ve Gürcüler üzerinde de farklı iddialarda bulunmaktadırlar. Rus araştırmacı V. L. Veliçko eserinde şöyle yazmaktadır: “*Ermeniler gelecekte başkenti Tiflis olan ‘Büyük Ermenistan’ peşinde de olacaklardır. Ermeniler bu yolda Gürcüleri acımasızca yağma etmişlerdir. Tarihi kitabelerini, eski Gürcü yazıtlarının izlerini silmişlerdir. Kiliselerini ve tarihi abidelerini zapt etmişlerdir. Gürcülere ait olan toprakları Ermenilere aitmiş gibi göstermişlerdir. Onları Ruslara haksız yere şikâyet etmişlerdir. Her zaman Müslümanlara karşı kıskırtmışlardır*” (Veliçko 1995, vd).

Sovyetlerin Etnik Temizleme Politikası

1938–1953 yılları Sovyetler tarafından, “*suçlu milletlerin sürgün dönemi*” olarak kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı boyunca gösterdikleri çetin mücadeleye ve kazandırdıkları zafere rağmen, Sovyetler Birliği kendi halkından Türk ve Müslüman olanları “*Halk Düşmanı-Pantürkist-Panıslamist*” ilan ederek cezalandırma yoluna gitmiştir. Ne tesadüftür ki bu sözde halk düşmanlarının tümü Ermenistan’da yaşayan Müslüman Türk halklarıdır. Bizim kanaatimize göre Sovyetlerin asıl amacı Ermenistan’ı Müslüman nüfusundan arındırmak olmuştur.

Sovyet yönetiminin 23 Aralık 1947’de aldığı 4083 sayılı karar ile “*Büyük Ermenistan*” projesi resmileşmiştir. Azerbaycan yönetimi göç politikasını kabul etmese de Moskova karşısında hiçbir gücü yoktu. 23 Aralık 1947’de SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) Bakanlar Şurası’nın çıkardığı “*Ermenistan SSCB’den kolektif çiftlik sahibi ve diğer Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan SSCB’nin Kür (Kura)-Araz ovasına göç ettirilmesi hakkında*” kararname ile Azerbaycan Türkleri asırlardır yaşadıkları yurtlarını zorla terk etmeye başladılar. 4083 numaralı bu kararname “*Türksüz Ermenistan*” politikasını destekleyerek “*Büyük Ermenistan*” hayalinin Azerbaycan topraklarında oluşturulmasını ve genişletilmesini öngörmüştür. Bu kararın uygulanma aşamasında en son gelinecek nokta Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi olacaktır. Ermenistan’daki Türkler aynı iklim koşullarının geçerli olduğu Karabağ ve Nahçıvan’a değil, daha sıcak olan Kür-Aras ovasına göç etmeye zorlanmıştır. Azerbaycanlılar eski göç yasasına göre yurtlarından çıkarılırken, Ermeniler yeni yasa ile yerleştirilecekti. Yurt dışından gelecek olan Ermeniler için her türlü hazırlık yapılmış ancak göç ettirilen Türklerin temel ihtiyaçları bile karşılanmamıştır. Çifte standardın uygulandığı bu göç konusu ile ilgili olarak halkın tepkisinden çekinilmiş, alınan göç kararları Azerbaycan kamuoyundan gizli tutulmuştur. Buna rağmen Sovyet ve Ermeni yönetimi göç kararını kamuoyuna çekinmeden duyurmuştur.

1948 yılı Haziran ayında Ermenistan’dan Azerbaycan’a ilk göçmen grupları gelmeye başlamıştır. 1948 yılı için 10 bin Türkün göçü öngörülmüştür. Nitekim aynı yılın Kasım ayında Ermenistan’dan Azerbaycan’a gelen toplam göçmen sayısı 10.584’ü

bulmuştur. Göçmenler eski yük trenleri ile yolculuk yapmışlardır. Trenler aktarmalı ve düşük hızla çalıştıklarından yolculuk günlerce devam etmiştir. 2.834 kişilik 429 aile kendi imkânları ile yurtlarını terk ederek Azerbaycan'a gelmişlerdir. Hesaplamalara göre, 1949'da ise Ermenistan'dan 40 bin Müslüman göç etmeliydi, ancak bu imkânsızdı. Çünkü hiçbir hazırlık yapılmamış ve göçmenlerin başka illere yerleştirilmeleri de yasaklanmıştı. Ermenistan ile yapılan görüşmeler sonucunda bu rakam 15 bine indirildi. Ancak Moskova 40 bin Türkün göçü konusunda ısrarcı olmuştur. Bunun anlamı şudur: Ermenistan'daki anayurtlarından çıkarılan 40 bin Azerbaycanlı Kür-Aras ovasındaki boş arazilerle doldurulacaktı. Sorunun aşılması için Azerbaycan Bakanlar Şurası Başkanı T. Guliyev, Sovyetler Birliği Merkez Komitesi Sekreteri G. M. Malenkov'a müracaatta bulunarak, 1949 yılı için ancak 10 bin göçmeni karşılamak durumunda olduklarını belirtmiştir. Çünkü bu sayıdan fazla nüfus için daha çok ev, hastane, okul, iş ortamı, su ve elektrik teçhizatlarının yapılması gerektiği bildirilmiştir. Buna rağmen göçmen kartı verildiği halde yerleştirilemeyen pek çok insana geri dönme şansı da verilmemiştir. 1949'da zor kullanarak, baskı yoluyla 54.000 kişi göç ettirilmiştir (Halilov 2000: 21).

1950 yılı ile ilgili olarak kayıtlı toplam göçmen sayısının 65 bin olduğu belirtilmiştir. Ancak onlardan bir kısmının geri döndüğü çeşitli kaynaklarda farklı sayılar ile ifade edilmiştir. 1951'de de göç işlemlerine devam edilmiştir. Ancak bu yılda farklı bir uygulama yapılarak köylülere ilave olarak, eğitim düzeyi yüksek Müslümanların da göçü planlanmıştır. Örneğin; öğretmen, doktor, ev hanımı gibi göç yasasında belirtilen vasıfları taşımayan insanlar da göç çerçevesine dâhil edilmiştir ki, gerekçe; göç eden diğer halkın eğitim-sağlık ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. Bu ailelerin Erivan'dan çıkarılması çeşitli baskılarla gerçekleşmiştir. 1952-1953 yıllarında da Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç devam etmiştir. Bu yıllarda 3.155 ailenin ve ilaveten 1.376 Türk'ün daha göçü karara bağlanmıştır. Resmi olarak yapılan göçler 1953'de Stalin'in ölümünden sonra durdurulmuştur. Ancak yine bu yıldan sonra da 1956 yılına kadar, kayıt dışı ve zorla yapılan göç olaylarının olduğu bilinmektedir. Stalin'in ölümünden sonra kısmen de olsa bir rahatlama dönemi olmuş, bu göçmenlerden bazıları hukuki yollara başvurarak tekrar kendi yurtlarına dönme hakkını kazanmışlardır. Göçmenlerin nüfus sayıları ile ilgili olarak bazı ihtilaflar söz konusudur. Bunun nedeni resmi olmayan göçlerdir. Resmi olmayan göçler, göçmen kartı olmadan yaptırılan göçlerdir. Bu uygulama muhtemelen Müslüman nüfusu az göstermek amacı ile yapılmıştır. Resmi kayıtlarda göçmen nüfus 53 bin kişi olarak verilmişken, asıl göçmen nüfusu 150 binin üzerindedir (Kurbanov 2005: vd).

Ermeniler, 1948–1956 yılları arasında yapılan göç siyaseti ile artık Ermenistan coğrafyasında olası bir Müslüman problemine karşı kendilerini garantiye almış olarak, rahat bir şekilde politikalarına devam etmişlerdir. Ermeniler yoğun bir şekilde 1960'dan itibaren Karabağ ve Nahçıvan üzerinde toprak iddiasında bulunmaya başladılar ve kısa bir süre sonra da iddialarını eyleme dönüştürerek Türk topraklarını işgal aşamasına geçtiler. Bu doğrultuda yoğun bir şekilde basını da kullanarak ve Türklere haksız suçlamalarda bulunarak, Karabağ ve Nahçıvan üzerinde hak iddia etmeye başladılar. Hatta bu konuda o kadar ileri gitmişlerdir ki; Ermeni yönetimi Anadolu toprakları için, (kendilerince eski Ermeni vilayetleri olan Doğu Anadolu'yu kastederek) “*Batı Ermenistan*” ifadesini kullanmaktadır. Bunu ispatlamak için tarihi belgeleri ve bulguları yanlış değerlendirmekten ve taraflı yorumlamaktan kaçınmamışlardır. 1962–1973 yılları arasında Ermenistan'a sadece 26 bin Ermeni göç etmiştir. Moskova, uyguladığı bu politikaya rağmen Ermenistan'ı

“*Halklar Dostluğu*” unvanı ile ödüllendirmiştir. 1960-1970’li yıllarda Ermenistan genelinde 3.037.259 insan yaşamaktaydı. Bunun 2.725.000’ini Ermeniler oluştururken, Ermeniler arasında bir önceki sayıma göre artış 743 bin olmuştur, bu da %280, yani 3,7 oranında bir artış hızı demektir. Müslümanlar arasındaki nüfus artışındaki bu düşüklüğün nedeni yapılan baskı ve göçlerdir. Özellikle Erivan’daki Türk nüfusun azalması dikkat çekicidir. Ermenistan’da Türklere karşı yeni bir gösteri dalgası yayılmaya başlamış, asılsız Ermeni soykırımını bahane edilerek eski Zengibasar’da (Şimdiki Masis) yer alan Uluhanlı’da Türklerin ev ve işyerleri yakılmıştır. Halka verilen zararın yanında mezarlıklar da yağmalanmıştır. Bölgedeki Müslümanlar Türkiye sınırına (Kars-Ardahan-Iğdır) kaçmak zorunda kalmıştır. Olaylar büyüyünce Sovyet askerleri Türk köylerinin bulunduğu kentlerin sınırında nöbet tutmaya başlamışlardır (Mustafayev 2012: 31-41).

19 Mayıs 1964’de 2 bin 500 Karabağlı Ermeni’nin imzaladığı bir dilekçe, SSCB Komünist Partisi Birinci Sekreteri Nikita Kruşçev’e verildi. Dilekçede Azerbaycan’ın ‘*şovenist*’ politikalar izleyerek Ermenileri ülkeyi terk etmeye zorladığından yakınıyor ve Karabağ’ın Ermenistan’a ya da Rusya’ya bağlanması isteniyordu. Fakat dilekçeye cevap bile verilmedi. Anlaşılan SSCB hem kendi içindeki başka sınır tartışmalarını hem de Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki benzer anlaşmazlıkları körüklemekten korkmuştu. Moskova, 1966’da Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki tartışmalarda sadece izleyici olmayı seçtiyse de, 1967’nin Ağustos ayında Karabağ’da bir Ermeni çocuğun bir Türk tarafından öldürülmesi, Azerbaycan yetkililerin katili cezalandırmakta gönülsüz davranması, bunun üzerine çocuğun ailesinin de katili öldürmesiyle patlak veren olaylara Kızıl Ordu aracılığıyla müdahale etmek zorunda kaldı.

SSCB’nin 1977 tarihli Anayasasınının 87. maddesiyle Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a bağlılığı tekrar teyit edilince Ermenilerin umudu bir kez daha söndü. Bu arada, 1920’lerde Dağlık Karabağ nüfusunun yüzde 95’ini Ermeniler oluştururken, bu oran 1977’de yüzde 76’ya düşmüş, Müslüman nüfus yüzde 24’e çıkmıştı. Nahçıvan’da ise 1923’te yüzde 15 olan Ermeni nüfus, 1979’da yüzde 1,4’e düşmüştü (Lütem 2007: 265).

1985’de ‘*Glasnost*’ (Şeffaflık) ve ‘*Perestroyka*’ (Yeniden Kuruculuk) diyen Mihail Gorbaçov’un iktidara gelmesi Karabağ Ermenilerini yeniden harekete geçirdi. 1987’de 75 bin imzalı bir dilekçe Gorbaçov’a gönderildi. 25 Şubat 1988’de Ermenilerin dini lideri Katholikos I. Vazgen, Gorbaçov’dan, Karabağ halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasına izin vermesini istedi. Moskova muhtemelen yine duymazdan gelecekti ama Azerbaycan Türklerinin bu talebi sessizce geçiştirmesi mümkün değildi. Nitekim 27 Şubat 1988’de Bakü’nün kuzeyindeki 19 bin Ermeni’nin yaşadığı Sumgayıt ilinde Türklere oluşan bir grup Ermenilere saldırdı ve resmi kaynaklara göre 26 Ermeni ile 6 Azerbaycanlı öldü. Olaylar yatıştıktan sonra Azerbaycan’da yaşayan 300 bin civarında Ermeni, Rusya ve Ermenistan’a göç ederken, Ermenistan’da yaşayan 250 bin civarında Müslüman da Azerbaycan’a doğru yola çıkmıştı. 7 Aralık 1988’de Ermenistan’da 28 bin kişinin ölümüne neden olan büyük depremde yaklaşık bir ay sonra Moskova durumun vahametini anladı ve Karabağ özerk bölgesini kendisine bağladı. Ancak, Azerbaycan’dan gelen baskılar üzerine tekrar fikir değiştirdi ve 28 Kasım 1989’da yönetimi yeniden Bakü hükümetine devretti. 13 Ocak 1990 tarihinde Bakü’de 28 Ermeni ile 6 Azerbaycanlının ölümüyle biten olaylar üzerine 19-20 Ocak 1990’da Kızıl Ordu olağanüstü hal ilan ederek Karabağ ve Bakü’ye harekât düzenlemesi oldu.

Dağlık Karabağ probleminin Keşmir, Kıbrıs, Filistin, Irak, Doğu Türkistan, Çeçenistan, Afganistan, Suriye ve Balkanlar gibi bir türlü çözülemeyen sorunlar listesinde ilelebet kalması istenmiyorsa bir gerçeği peşinen tanımak lazım. Bu da uzun süre karışık düzende bir arada yaşamış olan Müslümanlar ile Ermeniler bundan böyle ayrı-ayrı kendi homojen ulus devletleri içinde yaşayacaklardır. Ermenistan Meclisinin Karabağ üzerinde Azerbaycan'ın egemenliğini peşinen reddeden bir kanun çıkarmış olması bunun bir göstergesidir (Mango 2001: 497-451). Ermenistan'ın bağımsızlığının hemen ardından Azerbaycan'a ait "Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını" ilan etmesi, Azerbaycan'ın da bu oldubittiyi kabul etmemesi üzerine yine Ermenistan'ın Karabağ çevresindeki toprakları da işgal etmesi Türk-Ermeni ilişkileri açısından ciddi bir dönüm noktasıdır. Türkiye'nin Ermenistan ile olan kara sınırını kapatmasının¹ nedeni bu haksız işgaldir. Bu sorunun çözümünde engelleyici tek tarafın ABD, Batı ve Rusya'daki Ermeni lobisi ile Taşnak-ASALA zihniyetli Ermeni yönetimi olduğu bilinmektedir. (Laçiner 2008: 541-542).

Ermenileştirilen Türk Yerleşim Yerleri

Deli Petro'nun (Birinci Petro) *'Vasiyetnamesinde'*; *"Türkiye, Azerbaycan ve İran'ı yok etmek için Gürcistan dâhil olmak üzere tüm Kafkasya'yı işgal ederek, Ermenileri kullanıp, onların oyalanması için az toprak parçası verilmesi vurgulanmıştır"*. Bu olay Rusya tarafından tarihin her safhasında zaman-zaman uygulanmıştır. Azerbaycan'ı (Kuzey-Güney olmak üzere) içten parçalamak, Kırım ve Kafkasları hep işgal altında tutmak, Ermenistan ile işbirliği yapmak Rusların esas planlarını oluşturmuştur. 1930'lardan sonra Ermenistan, Rusya ile birlikte etnik ve kültürel temizlik yaparak, tarihen Türk ve Türk'ün olan mekân ve özel isimleri değiştirmiş ve tümüyle Ermenileştirmiştir. Etnik temizleme sonucunda Sovyetler dönemi boyunca Ermenileştirilen Müslüman Türk yerleşim yerleri aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir (Elekberli 1994: 10-88-189-201):

<i>Azerbaycan Türkçesi Adı</i>	<i>Ermenileştirilen Adı</i>	<i>Değiştirme Tarihi</i>
Celaloğlu	Stepanavan	1930
Aşağı Karanlık	Martuni	9 Eylül 1930
Amasiya	Amasiya	9 Eylül 1930
Kafan	Kafan	9 Eylül 1930
Ertk	Artık	9 Eylül 1930
Eşterek	Aştarak	9 Eylül 1930
Kervansaray	İcevan	9 Eylül 1930

¹ Türkiye'nin Ermenistan ile iki sınır kapısı bulunuyor. Bunlardan biri demiryoluyla geçilen *'Doğu Kapı-Gümrü'* diğeri ise kara yoluyla geçilen *'Alican Markara'* sınır kapısıdır. Türkiye'nin, Karabağ sorunu ve sözde soykırım nedeniyle ambargo uygulamakla bu iki sınır kapısı 1993'den beri kapalı tutulmaktadır. Planlarında Nahçıvan'a saldırı, bağımsızlık bildirimlerinde ve anayasalarında Doğu Anadolu Bölgesinden *'Batı Ermenistan'*ı şeklinde bahsedilmesi Türk sınırlarının da tartışmaya açılmak istendiği algısına yol açmıştır. Öte yandan Rusların Ermenistan'da halen nükleer santrali ve askeri üsleri bulunmaktadır. Karabağ savaşında bu Rus birlikleri Ermenilerin yanında açıkça yer almıştır. Ermenistan bunun sonucunda üstünlük elde etmiştir. (Somçağ, 2006: 232).

Gorus	Koris	9 Eylül 1930
Meğri	Meğri	9 Eylül 1930
Talin	Talin	9 Eylül 1930
Şemseddin	Berd	9 Eylül 1930
Abaran İlçesi	Aparan	3 Ocak 1935
Büyük Karakilise	Kukark	3 Ocak 1935
Serdarabad	Hoktemberyan	2 Mart 1935
İreva-Revana-Erivan	Yerivan	1936
Cemberek	Krasnoselsk	31 Aralık 1937
Barana	Noyamberyan	31 Aralık 1937
Vorontsovka	Kalinino	31 Aralık 1937
Yelenovka	Sevan	31 Aralık 1937
Karakilise	Sisyan	2 Mart 1940
Kamerli	Artaşat	4 Eylül 1945
Üçkilise	Ecmiyadzin	12 Mart 1945
Düz Kend	Ahuryan	7 Aralık 1945
Hamamlı	Spitak	26 Eylül 1949
Kızıl Koç	Kukaysan	12 Ekim 1956
Keşişkend	Mikoyan (Yeğernadz)	6 Aralık 1957
Kever	Kamo	13 Nisan 1959
Ahta	Hrazdan	30 Haziran 1959
Agin	Ani	12 Ekim 1961
Eller	Abovyan	12 Ekim 1961
Vedi	Ararat	15 Mayıs 1968
Zengibasara	Masis	14 Ocak 1969
Basargeçer	Vardenis	11 Haziran 1969
Allahverdi	Tumanyan	19 Eylül 1969

Ermenistan'da Bulunan Tarihi Türk Toprakları

Günümüz Ermenistan (Batı Azerbaycan) arazisinde eskiden beri Müslüman Türk izleri mevcuttur. Türk toponimlerin M.Ö. VIII. yüzyıldan başlayarak XII-XIV yüzyıla kadar yaşamış ve oradaki ulu Türk ecdatlarının etnografisi olmuştur. Eski SSCB döneminde kimse bunu cesaret edip söyleyememiştir. Türkiye ve Azerbaycan'da yer alan tüm arşiv belgelerinde ve yapılan tüm kazılarda, Ermeni tarihçilerinin toprak iddialarını bilimsel bir şekilde kanıtlayan hiçbir belge, bilgi ve bulguya rastlanmamaktadır.

Bugünkü "Ermenistan" ve Ermeni kimliğinin Rus siyasi aklının bir icadı olduğunu söylemek hiçte yanlış olmayacaktır. Aslında Rusya, Ermenileri kendi amacı doğrultusunda kullanırken hiçbir zaman Ermeni dostu olmamıştır. Ermeniler de bunun farkında oldukları halde güç de olsa kendi hayallerine ancak Ruslar aracılığıyla ulaşacaklarına inanmışlardır. Çünkü Ermeniler, bir Ermeni coğrafyasının oluşmasında Ruslara her zaman minnet duymaktadırlar ki, bunda da haksız sayılmazlar. Nitekim Ermeni sorununa uluslararası boyut kazandıran devletlerden biri de Rusya olmuştur. Türk nüfusa uygulanan baskı ve göç

politikası, Çarlık idaresinin Azerbaycan'ı ilk ele geçirdiği zamandan itibaren başlamıştır. Bu bölge potansiyel bir hammadde kaynağı ve Rusya'nın diğer bölgelerdeki halkları iskân ettirebileceği stratejik öneme sahip bir yer olarak görülmüştür. Rus taraftarı halklar (Ermeniler ve Yezidiler) bu bölgeye göç ettirilerek Azerbaycan ile Türkiye arasında bir tampon bölge oluşturmak istenmiştir. Bu yüzden 1827 yılından 1992 yılına kadar göç olayları gerçekleşmiş, bölgedeki demografik yapı sürekli değişmiştir (Mustafayev 2011: 199).

Ermenilerin iskân politikası çerçevesinde Rusya, Ermenilerin Azerbaycan'a göç etmelerini sağlamak için Erivan ve Nahçıvan'da göç komiteleri oluşturmuş ve göç edenlere özel imtiyazlar vermiştir. Bu bağlamda Ermeniler özellikle Nahçıvan, İrevan ve Karabağ'da iskân edilmişlerdir. Bu suretle Azerbaycan topraklarının demografik yapısı Ermeniler lehine değişmeye başlamıştır. Böylece aşağıdaki tarihi Türk toprakları bugünkü Ermenistan'a verilmiş oldu.

Gökçe (Göyçe) Yöresi: Cemberek, Basargeçer, Aşağı Karanlı, Keve ve Yelenovka ilçeleri vardır. İrevan Kuzey Azerbaycan Hanlığı sınırları içerisinde idi. Rus işgali sonrası Ermenistan'a devredilmiştir.

Loru (Lori) Yöresi: Rusya tarafından işgal edildikten sonra Tiflis guberniyası dâhilinde Borçalı kazası teşkil edilir ve en büyük nahiyesi de Loru olur. 1918'de Taşnak hücumuna maruz kalır ve işgal edilir. Daha sonra Ermenistan ve Gürcistan arasında yapılan anlaşma ile 1921'de Ermenistan'a verilmiştir.

Pembek Yöresi: Gümrü ve Gökçe kazasının kuzey batısında yer almaktadır. Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti kurulunca Hamamlı ve Büyük Karakilise kasabaları ile birlikte Ermenistan'a bırakılmıştır (Elekberli 1994: 9-88).

Şörayel (Şirakel-Şüragel) Yöresi: Eski Türk boylarından olan Şirak tayfasının meskeni olmuştur. Bölgenin bir kısmı Türkiye arazisinde kalmaktadır. Ahalisi bütünlükle Türklerden oluşmaktaydı. Rusya tarafından işgal sonrası, bölgenin Düzkent, Agin ve Ertik kasabaları Ermenistan'a verilmiştir.

Gümrü Yöresi: Şirak vadisinde yer almaktadır. Gümrü, eski Türk dilinde nehir kenarında "Tepelik" anlamına gelen coğrafi bir terimdir. Türk hükümetinin imzaladığı anlaşmayla tarihteki yerini "Gümrü Anlaşması" olarak almıştır. 1920'den sonra Gümrü'de Ermeniler ile akraba olarak kaynaşma içerisinde olan sadece bir Türk ailesinden başka kimse yaşamıyordu. 1924'de Gümrü'ye Ruslar tarafından "Leninakan" adı veriliyor. 1988 Ermenistan depreminden sonra şehir şimdiki yerinden batıya doğru yeniden inşa edilerek ve ismine Gümrü'ye benzer "Gümayri" adı verilmiştir. Oysa Ermeniler 1988 yılına kadar buraya "Gümrü-Türki mahalle" diyorlardı (Bayramov 1990: Mustafayev 2002: 260).

Zengezur Yöresi: Diğer bir adı Zengi deresi'dir. Bölge dağ silsilelerinden oluşmaktadır. Terter ve Arpa nehirleri Aras nehrine akmaktadır. Çarlık Rusya zamanında Gence Guberniyası (Valilik) terkinde olmuştur. Daha sonra Ermenistan'a verilerek,

Meğri, Kafan, Gorus ve Karakilise olmak üzere 4 kasaba oluşmuştur (Mustafayev 2012: 30). Arşiv kaynaklarına göre Zengezur'da toplam 115 köy yok edilmiştir².

Akbaba Yöresi: Tarihen Kars vilayetinin bilinen toprakları olmuştur. 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı sonrası Ruslar tarafından işgal edilerek, Tiflis Guberniyasına dâhil edilmiştir. 1930 yılına kadar Gümrü yöresinin Akbaba nahiyesi adlanmış ve daha sonra Ermenistan'a dâhil edilerek ilçe adını almıştır.

Dereleyez Yöresi: Şerur vilayetinin bir hissesini teşkil etmektedir. 1828 Türkmençay mukavelesinden sonra Rusya'ya birleştirilmiş ve ilk önce Erivan Hanlığına daha sonra Erivan Guberniyasına en son olarak da Ermenistan Sovyet Cumhuriyetine Ruslar tarafından 1930'da verilmiştir. Esasen Keşişkent ve Salyan kasabalarından oluşmaktadır (Elekberli 1994: 189, 204).

İşgal Sürecine Giden Yolda Yok Edilen Türk İzleri

Ermenistan'ın yaptığı son katliama kadar Karabağ'da 40 bin Ermeni'ye karşılık, 1 milyon Müslüman vardı. Oysa Sovyetlere kadar Kafkaslar'da hiçbir zaman Ermeni devleti olmamıştır. Ermeniler, Erivan'da “*Karabağ*”, Hankendi'nde ise 1980 yılının evvelerinde “*Grünk*” teşkilatlarını kurdular. Böylece Erivan ve Hankendi'nde ayaklanmalar başlamış oldu. Ermenistan'da yaşayan 200 binden çok Türkü göçe zorladıktan sonra bu sefer Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırıp Ermenistan'ın terkiğine katmak için mitingler ve katliamlar gerçekleştirdiler. Bu yolda her zaman olduğu gibi kendilerine Rusları arka seçtiler. Merkezi Komiteden bu meselenin ele alınması konusunda talepte bulundular (Efendiyev 1993-Elçibey 1997: 8-72). Kafkaslar Ruslar için iki nokta bakımından çok önemli idi:

Sovyetlerin dağılımıyla dünyada küreselleşme sürecinde olan Azerbaycan petrolleri.

Türkiye ve İran başta olmak üzere Orta Doğu ülkelerine karşı girişebileceği bir harekât için üs konumunda olması (Kengerli 1996: 13).

² 1) Ağsu, 2) Derebas, 3) Dulus, 4) Gurtlar, 5) Seki, 6) Urut, 7) Vegdü, 8) İrmış, 9) Behrili, 10) Kızılılık, 11) Derekent, 12) Garakilise, 13) Melikli, 14) Dortın, 15) Novruz, 16) Garadıga, 17) Ohtar, 18) Çobanlı, 19) Gadayolu, 20) Çullu, 21) Şebedin, 22) Çullu, 23) Çanahçı, 24) Cibilli, 25) Ağkend, 26) Turaphanlı, 27) Gulud, 28) Bekdaş, 29) İncevar, 30) Şiznak, 31) Karaçimen, 32) Katar, 33) Seydiler, 34) Helec, 35) Doşnov, 36) Baydağ, 37) Noroşenik, 38) Cemli, 39) Guygulu, 40) Gemerat, 41) Derzili, 42) Kazanşı, 43) Şayıplı, 44) Tagamir, 45) Tey, 46) Atkis, 47) Şarikan, 48) Dolutlu, 49) Avganlı, 50) Tanzaver, 51) Mec, 52) Hocahan, 53) Emitli, 54) Bukegar, 55) Mülk, 56) Benöşepüs, 57) Varşanazur, 58) Vartanazur, 59) Legaz, 60) Alidara, 61) Marzigit, 62) Tugut, 63) Pusanlı, 64) Rezidere, 65) Memmed İsmail, 66) Guman Daganlı, 67) Tatar kent, 68) Kulu Kişlag, 69) Zamlar, 70) Askpar, 71) Karagöl, 72) Çuhur Yurt, 73) Necefler, 74) Karakul, 75) Şaifli, 76) Gegeli Birinci, 77) Gegeli İkinci, 78) Burunlu, 79) Burceliler, 80) Gün-Kişlag, 81) Canbar, 82) Hırdakışlag, 83) Tuafşalu, 84) Şirikan, 85) Gazanşı, 86) Karalar, 87) Gereman, 88) Hotonan, 89) Ohtalı, 90) Hudayar, 91) Şekerli, 92) Kiliçli, 93) Tamalu, 94) Nüvedi, 95) Tugut, 96) Baharlı, 97) Sanal, 98) Safi-Yurt, 99) Kurgili, 100) Çataris, 101) Priveyisli, 102) Meşedi İsmailar, 103) Terzili, 104) Subuklu, 105) Mezmezek, 106) Kazıkur Dalı, 107) Fercan, 108) Suarası, 109) Bayramuşağı, 110) Kokna-Kend, 111) Kyüşlek, 112) Zebuh, 113) Baylandur, 114) Bağırbekli, 115) Abdallar (ARDA, F. 100, S. 2, İ. 791, s. 95).

Bundan dolayı Rusya sürekli bölgedeki nüfus dengeleri ile uğraşmaktaydı. Bölgede meydana gelen göçlerin % 90'ı Dağlık Karabağ ve çevresindeki savaş nedeni ile gerçekleşmişti. Karabağ'dan zorunlu göçün yaşandığı merkezler, Hankendi, Şuşa, Hocalı, Askeran, Ağdere ve Hocavend'dir. Karabağ çevresinden zorunlu göçün yaşandığı diğer yerleşim yerleri, Laçın, Kelbecer, Gubadlı, Zengilan, Cebrayıl, Fuzuli ve Ağdam illeridir. Göç edilen merkezler ise şunlardır: Bakü, Berde, Abşeron, Sumgayıt, İmişli, Şeki, Kuba ve Baleken illeridir. Söz konusu göçler pek çok sorunla karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Bunun dışında zorunlu dış göçler de olmuştur. Ermenistan'da yaşayan Türkler de zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Ermenistan parlamentosunun 22 Kasım 1988 tarihli gizli oturumunda Ermenistan içerisinde, tamamı Türklerden oluşan 170 yerleşim biriminden ve Türkler ile Ermenilerin birlikte yaşadıkları 94 yerleşim biriminden, Türklerin bir hafta içerisinde güç tatbik edilerek göç ettirilmeleri konusunda bir karar alınmış ve uygulanmıştır. Bu tarihten itibaren yukarıda da ismi geçen topraklar işgal edilmiştir.

21 Eylül ve 18 Ekim 1988'de Hankenti'nde Müslümanlara ait ev ve iş yerleri yakıldı. Olaylar 24 Kasım 1988'de sınır çatışmasına dönüştü. Ermeni silahlı birlikleri devamlı olarak Azerbaycan'ın Kubatlı iline bağlı Ayvazlı, Davutlu ve Kadırlı köylerini ateşe tuttular. Yapılan saldırılar sonucunda çok sayıda insan öldürüldü. Bu köylerden Ayvazlı ele geçirilip, yakıldı. 1989 yılına gelindiğinde artık Ermenistan ve Karabağ'da büyük ölçüde önemli işler başarılmış, sıra Karabağ'ı Türklerden temizlemek için yeni bir sürecin uygulanmasına gelmişti. Burada, Moskova devreye girerek, Azerbaycan SSC anayasasını ve SSCB anayasasında cumhuriyetlere tanınan hakları çiğneyerek Azerbaycan'a bağlı Karabağ Özerk Bölge yönetmenliğini kaldırıp, Volinski yönetiminde ve Ermenilerin gözetiminde büsbütün Azerbaycan'dan soyutlanmış bir yönetim biçimi olan Karabağ Özerk Eyalet Olağan İdaresini kurdu. 12 Ocak 1989'da alınan kararla Karabağ'ın hukuki statüsü Azerbaycan'dan alınarak Moskova Özel İdare Komitesine bağlandı. Böylece, Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmak için Erivan'la Moskova'nın yürüttükleri müşterek planın ilk adımı uygulamaya sokulmuş oldu. 28 Kasım 1989'a kadar süren bu yönetmelik boyunca Karabağ'da tam bir yetkisizlik, anarşi ve terör yaşandı. Bu süre içinde bölgenin Azerbaycan'la olan siyasi ve ekonomik bağları kesildi. Bölgede yaşayan Türkler yurtlarından kovuldu. Ermeni silahlı birlikleri çok sayıda Azerbaycan yerleşim alanını yok ettiler. Ruslar tarafından Azerbaycan'ın silahsızlandırılması hızla sürdürülürken, Ermenistan Dağlık Karabağ'ı işgal hazırlıkları içinde Şuşa-Laçın ve Goranboy illerinde askeri üsler oluşturmaktaydı. Bu sırada Karabağ'da "*Büyük Ermenistan cephesi*" oluşturmak amacıyla 80 askeri grubun birleşmesi gerçekleştirildi. Öte yandan Karabağ Özel Yönetmeliğinin yetkileri doğrultusunda Ağdere'de oturan Azerbaycanlı ailelerin elinde bulunan 18 bin av silahı toplatıldı. Buna karşılık Ağdere hava üssüne Ermeniler çok sayıda ateşli silah ve cephanelik yığmaya başladılar. Bu, Ağdere'ye karşı topyekün bir saldırı hazırlığının habercisiydi. 13 Haziran 1989'da bölgedeki Müslüman yerleşim alanlarının kuşatması neredeyse tamamlanmıştı. Sovyet askeri birliklerinin de desteği ile aynı tarihlerde "*Sakallılar*" adı verilen Ermeni askeri birlikleri Karabağ'ın merkezi olan Hankenti'nde bulunan 14 bin Müslümanı da bölgeden sürmeye başladılar. Ağustos ayında ise şiddetli saldırılar karşısında Müslümanlar Cemilli, Hasanabad ve Daşbulak yerleşimlerini terk etmek zorunda kaldılar. Saldırılarda çok sayıda insan öldürüldü. Temmuzda Karabağ sınırları dışında kalmasına rağmen Şaumyan ilinin Karabağ'a bağlanması yolunda bir toplantı yapıldı. Bakü'de halkı sindirmeyi amaçlayan 11. Kızıl

Ordu tarafından gerçekleştirilen 20 Ocak Katliamı Karabağ'da Ermenilerin önünü daha da açtı (Mustafayev 2000: 23-24).

Ermeniler Azerbaycan sınır hattı boyunca saldırıya başladı. *Kazak, Gedebe, Lâçin, Gubadlı, Fuzuli* illeri devamlı saldırılara maruz kaldı. Sınır hattı boyunca, Ermeni Milli Ordusu, Ermeni Ulusal Harekâtı Askeri Örgütü, Cumhuriyet Partisi Özel Ordusu, Davut Sasunî Birlikleri, Vretaruner (*İntikam ordusu*), Haydat (*Ermeni Mahkemesi*) ve diğer Ermeni askeri grupları sınır hattı boyunca örgütlenmeye başladılar. 12 Ocak 1990'da Hanlar vilayetine bağlı Kuşçu köyünde oturan Türkler katledildi. Bunu 18 Ocak günü Nahçıvan'ın Kerki köyüne yapılan saldırılar izledi. Kerki'ye yapılan saldırılarda 320 Müslüman evlerini terk etmek zorunda kaldılar. Ermenilerin yaptıkları saldırılara Kızıl Ordu birlikleri de destek vermekteydi. Sovyet askerlerinin katılımıyla Ermeniler 24 Mart 1990'da Kazak vilayetine bağlı Bağanis-Ayrım köyüne saldırarak, köyün ikisi kadın ve biri çocuk olan 7 meskûnunu öldürdükten sonra cesetlerini yakmışlardı, 11 ev ise ateşe verilmişti. 19 Ağustos günü ise Kazak vilayetinin sekiz sınır köyü daha saldırıya uğradı. Dağlardan yapılan şiddetli top ateşleri ile evler ve resmi binalar yerle bir edildi (Aliyarov 1988: vd).

18-20 Ağustos'ta Ermenilerin ve Sovyet birliklerinin Gubadlı, Şuşa ve Laçın vilayetlerine karşı ortak saldırıları başladı. Özellikle, Gubadlı'nın Yukarı Çibikli köyünde yerli halk sert bir direniş gösterdi. Bu direniş sonucunda 20 kayıp veren Ermeniler geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ermeniler, Azerbaycan köylerini ve yerleşim alanlarını işgal etmekle kalmayıp, Azerbaycan'ın yurtdışı ulaşım bağlantılarını da kesmeye çalışıyorlardı. Özellikle Gürcistan-Azerbaycan kara ve demiryolu hattı sık-sık saldırılara maruz kalmakta ve araçlar patlatılmaktaydı. 10 Ağustos 1990'da Tiflis-Bakü yolcu otobüsü seyir halindeyken Yevlah ili sınırları içinde havaya uçurulmuştu. Patlamada 17 kişi ölmüş, 15 kişi ise yaralanmıştı. Aynı şekilde 31 Temmuz 1991'de Moskova-Bakü istikametinde yolculuk yapan tren Dağıstan'ın Mahaçkale yakınlarında havaya uçuruldu. Patlama sonucunda 15 kişi öldü, 16'sı ise ağır yaralandı. Bu tarz bir diğer patlama ise 6 Mayıs 1991'de Kolonyurt istasyonunda gerçekleşmişti. Yolcu treninin patlatılması sonucunda 12 Türk yaşamını kaybetmiştir. (Aliyarov: 1988 vd).

Ermenilerin ve Rusların 1988'de başlayan Karabağ'ı işgali Müslüman Türk soykırımına ve izlerini yok etme politikasına dönüşmüştür. 18 binden fazla kişi katledilmiş, 20 binden fazla kişi yaralanmış, 50 bin kişi sakat kalmış ve 66'sı çocuk olmak üzere 5 bin 101 Müslüman ise kayıp veya esir düşmüştür. 4 binden fazla iş yeri, 660 okul, 250 hastane tahrip edilmiş, camileri, yıkılmış, 724 ilçe ve köy yakılmış, tüm Türk-İslam eserleri tahrip ve yok edilmiştir. "*Büyük Ermenistan*" istiyorsan Türk komşunu öldür! sloganı hem Anadolu'da hem de Azerbaycan'da uygulanmıştır³.

³ 1) Karabağ (Şuşa, Hocalı, Hocavend, Hankendi, Askeran, Ağdere): İşgal tarihi 1988-1994, Arazisi 4400 km², 2) Laçın: İşgal tarihi 18 Mayıs 1992, Arazisi 1835 km², 3) Kelbecer: İşgal tarihi 2 Nisan 1993, Arazisi 1936 km², 4) Ağdam: İşgal tarihi 23 Temmuz 1993, Arazisi 1094 km², 5) Cebrayıl: İşgal tarihi 23 Ağustos 1993, Arazisi 1050 km², 6) Füzuli: İşgal tarihi 23 Ağustos 1993, Arazisi 1386 km², 7) Gubadlı: İşgal tarihi 31 Ağustos 1993, Arazisi 802 km², 8) Zengilan: İşgal tarihi 29 Ekim 1993, Arazisi 707 km², Toplam (14 il): 8810 km²; (Aliyev-Budagov: 2003: 12).

Tartışma ve Değerlendirme

Birleşmiş Milletlerin (BM) 822–853–874–884 sayılı kararları ile tespit ve ifade edilen şudur ki Ermenistan, Azerbaycan topraklarının %20'ni işgal ederek işgalci bir devlet gibi tanımlanmıştır. 1988'den beri Ermenistan'ın, Azerbaycan sınırlarında yer alan Karabağ'a saldırması oradaki Müslümanlara etnik temizlik politikası uygulaması devam etmekte; AB Şurası ve BM Güvenlik Konseyinde alınan yukarıdaki kararlara rağmen hala da işgal hareketlerini sürdürmektedir. Daha önce de BM Güvenlik Konseyi'nin Ermeni işgalleri nedeniyle almış olduğu yukarıdaki kararlarla, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı⁴, Ermenistan'ın sorunda taraf olduğu ve işgal edilen toprakların hemen ve şartsız olarak terk edilmesi gerektiği vurgulanmıştı. BM'in söz konusu kararlarında Ermeni işgallerinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş, devletlerarası sahada kabul görmüş sınırların ihlal edilmezliği, toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilmezliği, bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri belirtilmiştir.

Eski SSCB'nin parçalanması safhasında Batı'dan ve Rusya'dan almış olduğu destekle, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin denetimini Ermeni kontrolüne geçirmek üzere işgal planını başlatan Ermenistan yönetimi ve yandaş kuvvetler, mezalim uygulayarak bir taraftan Karabağ'ın tamamını işgal etmiş, bununla kalmayıp, Azerbaycan'ın diğer topraklarının önemli bir bölümünü de işgal etmiştir. Öyle ki, Ermeniler tarafından başlatılan bu gerginlik 1992'den 2013 (*ateşkese rağmen*) yılına kadar tam anlamıyla işgal, etnik temizlik (*soykırım*) ve deportasyaya (*sürgün*) dönüşmüştür.

Ermenistan'ın bu sorunlar nedeniyle Kuzey Azerbaycan iktisadiyatına 60 milyon dolar zarar vermesi, olayın önem ve ciddiyeti bakımından ayrı bir önem arz etmektedir (<http://www.haberaliz.com/php?=06.07.2006>). Ayrıca 30 Ocak 1992'de AGİT'e üye olan iki devlet Azerbaycan ve Ermenistan'ın üyeliklerinin hemen sonrasında aralarındaki sorunları çözmek için AGİT temsilcileri bölgeye gönderilmiş, durum tespiti yapılmış ve 27 Şubat 1992'da Prag'da yapılan toplantıda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu kabul edilmiştir. 1997'da, AGİT Minsk Grubunun almış olduğu Ermenilerin işgal etmiş oldukları toprakların sadece bir kısmından çekilmesini içeren kararı dönemin Ermenistan Başkanı Levon Ter Petrosyan ilk başta sıcak karşılamışsa da, 1998'da Robert Koçaryan'ın (*Koçaryan: Aslen Karabağ doğumlu olup halen Azerbaycan vatandaşıdır*) devlet başkanlığına seçilmesiyle birlikte barış süreci de durmuştur. 1999'da AGİT Minsk Grubu kontrolünde Rusya'nın önerdiği Azerbaycan ve Karabağ arasında ortak devlet kurulması önerisi, BM ve 1996 Lizbon Kararlarının hiçe sayılması anlamını taşıması yüzünden Azerbaycan yönetimi (*eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev*) tarafından reddedilmiştir (<http://www.ermenisorumu.gen.tr/ozet/05.11.2007>). Ocak 2005'de Avrupa Konseyi

⁴ Azerbaycan Anayasasının 11. Maddesinin ilk 3 fıkrası toprak bütünlüğünü ele almaktadır: 1) Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi vahittir, dokunulmazdır ve bölünmezdir, 2) Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dâhili suları, Hazar denizinin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olan kısmı, Azerbaycan Cumhuriyeti üzerindeki hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinin terkip hissesidir, 3) Azerbaycan Cumhuriyeti arazisi başkasına ait olamaz. Azerbaycan Cumhuriyeti kendi arazisinin hiçbir bölümünü hiçbir şekilde kimseye vermez. Yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin kararı ile Azerbaycan'ın bütün ahalisi arasında referandum yolu ile Azerbaycan halkının iradesi esasına dayanarak devlet sınırları değiştirilebilir. (Azerbaycan Anayasası 2004: 5–6).

Parlamenteler Meclisi tarafından işgale dair yeni bir karar daha çıkmıştır. Benzer kararlar 2011 yılına dek *BM, AB, AGİT, Minsk Grubu, İslam Teşkilatı vb.* kuruluşlar tarafından çıkmış, sorunun çözümüne somut bir adım atılmamıştır.

Geçen asrın başlarından itibaren sömürgeci emellerle hareket eden Batılı devletler ve Rusya, başta Osmanlı Devleti ve Azerbaycan olmak üzere, bütün Müslüman ülkeler aleyhindeki her hareketi desteklemiş, onların çıkarlarına yönelik her oluşumu engellemiştir. Bu emperyalist devletlerin içerisinde iki tanesi ön plana çıkar ki, bunlar Rusya ve İngiltere'dir. Birtakım hesapları, yayılmacılık ve menfaatleri çatışsa da, bu iki devleti birlikte hareket ettiren faktörlerin başında "*Ermeni*" unsuru gelmektedir. İngilizler, özellikle Osmanlı Devletine, Ruslar ise hem Osmanlı'ya hem de Kafkaslarda Müslümanlara karşı sürekli Ermenileri ayaklandırmış, silahlandırmış ve Müslüman Türklerin yaşadıkları coğrafyayı Ermenileştirmişlerdir.

Dış güçlerin şu konuda mutabık oldukları bir gerçektir: Ermeniler her zaman dini ve kiliseyi kullanarak Batı dünyasını yanlarına çekmeyi başarmış, zayıf olandan kaçmış, hep güçlünün yanında yer almışlardır. Tıpkı bir zamanlar Bizans, İran ve Osmanlı'nın yanında yer aldığı gibi. Fakat Osmanlı zayıflamaya yüz tutunca bu sefer ibreyi Ruslardan yana kullanarak, Kafkaslara göç etme politikası sayesinde Azerbaycan'da istedikleri gibi faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Oraları da yıkmakla ve Ermenileştirmek istedikleri son olaylar ile gerçeklik payını ortaya koymuştur. Kilise faktörü, ırkçılık ve tedhiş Ermeni komitelerinin ortaya çıkması ve değişik coğrafyalardaki faaliyetleri ile başlar.

Rusların Ermenilere karşı olan tutumundaki değişikliklerin esas sebebi Ermeniler arasında başlayan ırkçılık fikrinin artmaya başlamasıydı. ırkçılık fikirlerinin aşılması, Ermenilerin fiilen bir düşman gibi görülmesine yol açacaktı. Bu fikirleri bertaraf etmek için ise Ruslar Ermenileri Müslümanlara karşı kışkırtma metotlarını kullanmıştır. Müslüman ve Ermeni olayları da sırf bu ırkçılığın halkı çeşitli nedenlerle kışkırtmaları neticesinde ortaya çıkmıştır.

Ermenilerin diğerlerine göre iki hassas yönü bulunmaktaydı. *Birincisi* yaşadıkları coğrafyada hiçbir zaman çoğunlukta değillerdi. *İkincisi* ise, yaşadıkları coğrafyanın denizden uzaklığıydı. Bu durum Batılı güçlerin diğer Hıristiyan güçler için denizden kolayca sağladıkları desteği kendilerine iletmesine olanak sağlamamaktaydı. Bu yolda onlar arasında ırkçılığın uyanması sağlanmalıydı. Bunun için de en önemli faktör hiç kuşkusuz '*din*' ve '*kilise*' faktörü idi. Kilisenin dokunulmazlığı hususunu dikkatle vurgulayan ve bu fikri aşıl原因 papazlar, kiliseleri Müslümanlara karşı savaş mühimmatlarının bulunduğu bir depoya çevirdiler.

Günümüze gelince ise, Ermenilerin asıl amacı oyalama ve unutturma politikasıyla, Karabağ başta olmak üzere Azerbaycan topraklarının % 20'sinin işgalini ve gerçekleştirdikleri katliamları, özellikle Hocalı soykırımını dünya kamuoyunun dikkatinden uzaklaştırmaktır. Ermeniler, 1828'den başlayarak 2013 yılına kadar Güney Kafkasya, Osmanlı, Karabağ ve Erivan'da yaşayan yüz binlerce Müslümanı kendi topraklarından göçe zorlamış, tüm insanlığın ortak değerleri olan medeniyet abidelerini yok etmiş, mezalim ve soykırıma maruz bırakmıştır.

Olayların ortaya çıkmasında Ermeni komiteleri ve Ruslar önemli görevler üstlenmişlerdir. Ermeni örgütlerinin, özellikle Taşnaksüyun'un ortaya çıkışına kadar

Anadolu'da ve Maveray-yı Kafkas'ta barış ve emniyet hâkim durumda idi. Bu coğrafyada Türkler ve Ermeniler arasında vuku bulan kanlı mezalimlerin gölgesini bile hatırlayan yoktu. Ermeniler ve Türkler yüzyıllar boyu bir arada yaşadılar. Taşnak Ermeniler ve Bolşevik Ruslar geldiler, din ve ırkçılık tohumlarını saçarak sırf Ermenistan için Ermenilerden meskûn bir toprak parçası oluşturmak istediler. Oysa dışarıdan müdahale edilmediği sürece Ermeniler ile Müslümanlar karşılıklı hoşgörü içerisinde yaşamasını bilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aliyarov, Süleyman, *Dağlık Qarabağ-Xeyallar ve Gerçekler, Bergland Karabagh-Utopien And Wahrheiten*, Bakı, 1988.
- Aliyev, A., *Dağlık Qarabağ, Tarixi Faktlar-Olaylar*, Bakı, 1996.
- Aliyev, Celal-Budak Budagov, *Türkiyeliler, Azerbaycanlılar, Ermeniler: Tarixi Heqiqetin Soyqırımı*, Azerbaycan Neşri, Bakı, 2003.
- Bayramov, A., “Gümrü”, *Elm ve Heyat Jurnalı*, Bakı, 1990.
- Bildirici, Ziya, “Fransa-Ermeniler ve Soykırım”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 26, Sayı. 51, Ankara, 2001.
- Efendiyev, Emin, “Muasır Rus Ziyalıları Azerbaycan-Ermenistan Münaqişesi Haqqında”, *Elturan Jurnalı*, No: 1, Bakı, 1993.
- Elçibey, Ebülfez, *Bütöv Azerbaycan Yolunda*, Ecdat Yayınları, Ankara, 1997.
- Elekberli, Aslan, *Qedim Türk Oğuz Yurdu-“Ermenistan”*, Bakı, 1994.
- Gökçe, Abbas, “Sözde Ermeni Soykırımı ve De Fransa”, *Azerbaycan Dergisi*, Sayı. 337, Yıl. 49, Ocak-Şubat, Ankara, 2001.
- İlter, Erdal, *Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Kengerli, Mehmet, “Azerbaycan'ın Karabağ Felaketi”, *Azerbaycan Dergisi*, No: 310, Temmuz, Ankara, 1996.
- Laçiner, Sedat, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, Ankara, 2008.
- Lütem, Ömer Engin, “Karabağ Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, ASAM Yayınları, Ankara, 2007.
- Mango, Andrew, “Ermeni Sorunu Nasıl Çözümlemeli?” *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 24-25 Mayıs, Bildiriler, No: 40305, İstanbul, 2001.
- Mustafayev, Beşir, “Sources Of Events Archive Zengezur (1905-1920)”, *Journal Of Qafqaz University*, Sayı. 33, Bakı-Azerbaycan, 2012.
- Mustafayev, Beşir, “Karanlıkta Doğan Gerçek-20 Ocak Katliamı”, *Bizim Dernek Jurnalı*, Sayı. 1, Bakı, 2000.

Tarihte Ermeniler ve Ruslar Tarafından Yok Edilen Türk İzleri / Beşir MUSTAFAYEV

- Mustafayev, Beşir, “Gümrü Tarihinden Sayfalar”, Atatürk Üniversitesi *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 20, Erzurum, 2002.
- Mustafayev, Beşir, “Ermenileştirilen Kuzey Azerbaycan Türk Toprakları”, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt. 31, Sayı. 284, Ankara, 2011.
- Qarabaği, Mirze Yusuf, *Tarix-i Safi-Qarabağnameler*, Bakı, 1991.
- Qeybullayev Gıyaseddin: (1992). *Qedim Türkler ve Ermenistan*, Bakı.
- Qurbanov, Araz, *Skazki Armiyanskıh “Mudretsov”*, Bakı, 2005.
- Seydi, Süleyman, “Sovyetler Birliğinin Ermeniler İçin Başlattıkları Anavatana Dönüş Projesi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, ASAM Yayınları, Cilt. 2, Ankara, 2007.
- Somçağ, Selim, *AB-Kıbrıs-Ermenistan, Bir Teslimiyet Güncesi*, İstanbul, 2006.
- Veliçko V. L., *Kafkaz*, Bakı, 1995.
- Xelilov, Aslan, *Genosit Protiv Müslümanşogko Naseleniya Zakaşkasya V İstoriceskış İstoçnikah*, Bakı, 2000.
- Yaddan Çıxmaz Qarabağ*, Azerbaycan Respublikası Medeniyyet ve Turizm Nazirliğı, M. F.Axundov Adına Azerbaycan Milli Kitapxanası Neşriyyatı, Bakı, 2007.
- Azerbaycan Respublikasının Konstitusyası (Anayasası)*, II. Fasil-Dövletin Esasları, Madde: 11-Arazi Bütünlüğü, Bakı, 2004.
- ARDA (Azerbaycan Respublikası Dövlet Arxivi)*, F. 100, Siy. 2, İş. 791.
- <http://www.haberanaliz.com.tr/phb?=06.07.2006>.
- <http://www.ermenisorunu.gen.tr/ozet/05.11.2007>.

Cilt: 2 Sayı: 3 Ocak 2014 / Volume:2 Issue:3 January 2014

**ANOTHER SIDE OF THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD: EXILES OF
MALTA (JANUARY 1919-OCTOBER 1921)**

**Milli Mücadele'nin Farklı Bir Yüzü: Malta Sürgünleri
(Ocak 1919 – Ekim 1921)**

Fatih Mehmet SANCAKTAR*

Summary

This study is about the exile of some of important Ottoman soldiers, politicians, intellectual and journalists to the Island of Malta to judge because of some various reasons and accusations in the National Struggle Period. It is aimed at explaining the periods beginning from the exile event to the end of exile within a periodical frame. This search aimed at revealing the events especially during exile and in the Island of Malta. The sources of this study were mostly memories, then archival documents and copyrighted book.

Key Words: Exiles of Malta, National Struggle, Allied Powers, Committee of Union and Progress, Freedom and Accord Party

Özet

Bu çalışma Milli Mücadele döneminde Osmanlı askeri, siyasi, aydın ve gazeteci kesiminden önemli bir kısmının çeşitli sebeplerden ve suçlamalardan dolayı yargılamak için Malta Adasına sürgün edilme serüveni ile ilgilidir. Bir periyodik çerçeveye takip edilerek ilki sürgün olayından sürgünün sonlanmasına kadar geçen evreler anlatılmaya çalışılmıştır. Bu araştırma özellikle sürgün esnasında ve Malta Adasında yaşananları ortaya çıkarma amacındadır. Bu çalışmanın kaynakları ağırlıklı olarak hatıralar, daha sonra arşiv belgeleri ve telif eserlerden oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Malta Sürgünleri, Milli Mücadele, İtilaf Güçleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası

* Assoc. Prof. Dr. İstanbul University, Department of History, fatihsancaktar@yahoo.com. I would especially like to thank Research Assistants Murat Özata and Research Assistants Barış Celep for reviewing the English version of the article.

Introduction

Following the Armistice of Mondros signed on October 30, 1918, the Ottoman politicians and intellectuals not only faced with the occupation of their country but also exposed to the exile in order to be judged because of the various reasons. This exile was called as *Exiles of Malta* in the literature in the searches about the Turkish history. This exile was added to the troubles of the armistice in the capital city of Ottoman. Thus the exile of the politicians and intellectuals affected not only the political scene of the Ottoman State but also families of the exiles.

This study aimed at revealing the political, social reasons and results of the exile event and also life stories faced during the exile period. For that reason in this study it is aimed to reveal firstly exile story and events lived in the place of exiles, Malta, and also approaches of the Allied Powers, England and the government of Ottomans. Hence the memories of the exiles and exile period were prioritized. Because it was supposed that the memories could help revealing the aimed information. Thus it will be seen that the contribution of memories was effective and most in the study. Especially memories of A. Emin Yalman provided the most detailed and valuable information. Documents of Ottoman archives was also used in this study and provided valuable information. In this context documents give information about the list of exiles and the reasons of their exile to Malta. Among the studies examined the exiles of Malta the book of Bilal Simsir, depends on mostly the British sources, is one that enlightens the issue of exiles of Malta in various aspects. Besides, examining the life stories of exiles inherently reveals the political reasons and results of the exile to Malta.

During the exile to Malta, Istanbul was like an alone city. Istanbul turned to “tired” and neglected city at the end of the First World War. The city experienced all the moral and material troubles causing from a big war and also exposed to big fires that cause to say “ it would not be such devastating if the city bombed from air”¹. Neglect of the city caused nasty situation in city². War and then occupation affected the economic and social life of the city in a negative way. Food, fuel and house prices increased too much and financial difficulty became one of the basic troubles. The ones who faced the biggest difficulty mostly were the Turks just as “the prisoners prisoned into their own capital cities”. The Turks were facing pejorative behaviors³. “Pessimism was being felt everywhere”⁴. They were discouraged and disappointed. The quick and negative 10-year period after 1908 was the basic reason of this term⁵. They fell out each other. This is mostly seen at the

¹ İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, İstanbul, 2006, p.11; Mufty-zade K. Zia Bey, *Türkler Hakkında*, Ankara, 2004, p.5.

²Cemil Topuzlu, *80 Yıllık hatıralarım*, İstanbul, 1982, p.163.

³ Mufty-zade K. Zia Bey, *ibid*, pp.4-5, 15, 18.

⁴ İ. Hakkı Sunata, *ibid*, p.11.

⁵ Mufty-zade K. Zia Bey, *ibid*, p.81.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

“Sectarianism Effort” (partisanship) revealed between the Unionist-Freedom Allied supporters⁶.

During and after the occupation pejorative and humbling attitudes of the Allied Powers and minorities against the Turks and frustration and disappointment⁷ and account with the hopes of the Second Constitutionalist Period in the current period caused to face with the last 10 years, review, reevaluate and think⁸ the historical events in the past.

Also after a while the Allied Powers constituted an occupation administration in Istanbul and intervened continuously to the Ottoman State and the government⁹. The Allied Powers occupied the various buildings randomly with a fait accompli to provide refuge place to their own military staff and to hold the strategic points in order to check Istanbul¹⁰. The places and houses of Turks were busted by the Allied Powers on the wrong denouncements¹¹. The support of the minorities to these actions of the Allied Powers increased the reactions of the Muslims¹². Even Damat Ferit Pasha was complaining about the Allied Powers to intervene the administration of the city¹³.

A. The Exiles of Malta

1. First Arrests and Bekiraga Bolugu

The Admiral Colthorpe, the British High Commissioner in Istanbul is the person who started to arrest by January 2, 1919¹⁴. At the time of the Grand Viziership of Tevfik Pasha all of firstly arrested people were unionists. The process started with 40 arrests in January 1919 and continued in the following months and years. First arrested persons were put in firstly to the cell in Police Department in Sansaryan Han in Sirkeci¹⁵ by taking away from their houses at night and then prisoned¹⁶ to the Bekiraga Bolugu¹⁷.

⁶ İ. Hakkı Sunata, *ibid*, p.99.

⁷ H. Edip Adivar, *ibid*, pp.13, 66.

⁸ The Union and Progress Party, 1908 Revolution, and even relationship between Mahmut Sevket Pasha and the Union and Progress Party were being talked. Mufty-zade K. Zia Bey, *ibid*, pp.47-48.

⁹ For detailed information about the occupation administration constituted by the Allied Powers in Istanbul see Abdurrahman Bozkurt, *İlâf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Istanbul University. Unpublished doctoral dissertation, Institute of Social Sciences, 2009.

¹⁰ Cemil Topuzlu, *ibid*, pp.170-171; Mufty-zade K. Zia Bey, *ibid*, p.5.

¹¹ Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, İstanbul, 2002, p.557.

¹² H. Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, İstanbul, 1962, p.10.

¹³ Cemil Topuzlu, *ibid*, p.161.

¹⁴ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara, 1985, p.27.

¹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul, 2000, p.348; Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahdeddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul, 1969, pp.89-91

¹⁶ *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, İstanbul, 1986, p.234; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, II, İstanbul, 1993, pp.64-65; Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, pp.43, 50-51, 57.

¹⁷ Bekiraga Bolugu, which was identified with the name of an officer name with Bekir Aga who was the executive before 1908, was the military prison where the political arrests were put and tortured. It is now in the Istanbul University Rectorate Campus. Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, 1979, pp.126-127.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

The Grand Vizier Tevfik Pasha made these arrests, which continued during two months, to “call to account” to the Unionists as a result of “pressures” of the Freedom and Accord Party¹⁸. The Government of Tevfik Pasha who faced with the pressures had to carry out the requests of the British about the arrests¹⁹. Moreover efforts of Tevfik Pasha to judge arrested people in an objective court, at which foreign lawyers would be, were prevented by the British. As well as insistent pressures of the British for arresting more quickly, the followers of the Freedom and Accord Party were talking about the insufficiency of arrests. The event that increasing this pressure and quickening the arrests was the escape of the old Diyarbakir Governor Dr. Resit Bey, who was the responsible of the exile, from Bekiraga Bolugu²⁰.

In February 1919 a list of 23 persons to be arrested which mainly composed of soldiers was officially proposed by the British to the Ottoman authorities. Initial persons determined to be exiled to Malta and judged on the first months of the Armistice of Mondros were “firstly Turkish front commanders”. According to claims the reasons of this were that, they didn’t obey the armistice provisions and treated badly to the prisoners of war. Those were Nihat Pasha, Cevat Pasha, Mersinli Cemal Pasha, Ali Ihsan (Sabis) Pasha, Yakup Sevki Pasha and Fahri Pasha. Actually the British feared from those Pashas to prevent applying the peace treaty and to counter. Besides they were punishing the mentioned Pashas that they were fought in the First World War²¹. For the arrests the support and cooperation Sultan Vahdettin and Damat Ferit Pasha was provided²².

By March 1919 Damat Ferit Pasha continued to “hunt the Unionists” during his Grand Viziership and wanted to seize the state mechanism, and then arrested or discharged the old Unionist ministers and governors²³. Journalists were also mostly added to the arrest list by March 10, 1919. The British were also effective in determining these lists by giving the lists to the Government of Istanbul. According to the British, the persons on the list of Damat Ferit Pasha were determined partially to take revenge politically, but most of them

¹⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.348; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1991, pp.174-175; Bilal Şimşir, *ibid*, pp.58-59.

¹⁹ Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.128.

²⁰ Nejdet Bilgili, *Dr. Mehmed Reşid Şahingiray Hayatı ve Hatıraları*, İzmir, 1997, pp.34-41.; *Sürgünden İntihara Dr. Reşid Bey'in Hatıraları*, İzmir, 1992, pp.53-56; Bilal Şimşir, *ibid*, pp.s.36, 46-49, 61 36.; Tarık Mümtaz Göztepe, *ibid*, p.91.

²¹ Thus with the support of the Minister of Foreign Affairs Cevat Pasha, the Second Army Commander Nihat Pasha tried to arm the Cukurova people and sent the current army to Konya. Cemal Pasha from Mersin also did the same. The first person who would exile to Malta Ali Ihsan Pasha didn’t surrender the army to the enemy and moved the military quarter to Diyarbakir. The 9th Army Commander of Caucasus Yakup Sevki Pasha prepared the infrastructure to constitute the Kars National Council. The British already would exile all the members of Kars National Council. The Defense of Medina Fahrettin Pasha showed strong resistance against the British and thus was exiled to Malta over Cairo. Bilal Şimşir, *ibid*, pp.21-30, 54; Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 2002, pp.213-214.

²² Bilal Şimşir, *ibid*, pp.33-34.

²³ *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentşe'nin Anıları*, p.236; Bilal Şimşir, *ibid*, p.64.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

deserved to be judged²⁴. With these arrests Bekiraga Bolugu turned in to “club” of Union and Progress²⁵.

The reasons of the arrests were causing war, exiling, traiking badly to the prisoners of war and²⁶ preventing applying the peace treaty. However in the arrests “sectarianism effort” was an important effect. Thus the focus of those arrests was the Committee of Union and Progress.²⁷ It was to get the Unionists “into trouble and destroy the Committee of Union and Progress”. So the Committee of Union and Progress would be finished. On the other hand to get the support of the British in the international arena and thus be advantageous for the treaty of peace by arresting, judging and punishing the officers and military officers responsible from compelling the Armenian to migrate was the primary thesis of Damat Ferit Pasha and the supporters of the Freedom and Accord Party²⁸.

However the courts judging the arrests couldn't find any reliable document about the reason of arrests, or any legal reason to punish. Moreover there were persons who didn't know why they were arrested.²⁹ It was understood that the arrests were politically purpose. For that reason the courts couldn't be effective “in any way” and were shocked in the explanations of the events and questions of the arrests³⁰. Damat Ferit Pasha and the Freedom and Accord Supporters couldn't prison them but also were afraid of setting free them, thus they give the Unionists to the British and wanted to get rid of this political problem and their political rivals³¹.

2. To the Island of Malta: Exile

As stated above Istanbul was occupied but it was frightened of any rebellions or resistances in any part of the country. For that reason prisons were planned. However those prisoners must have been sent out, must have been away from Istanbul. There were many reasons of this. Troubles in the Balkan Wars and World War, corruptions, food crises, black market, and defeats caused hostility among people. Postwar period would be worse and reactions would increase.³² Also the people gathering with the execution of the district governor of Bogazliyan, protest after the occupation of Izmir and atmosphere of meetings

²⁴ Bilal Şimşir, *ibid*, pp.66-69.

²⁵ Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, İstanbul, 1997, p.270; İ. Hakkı Sunata, *ibid*, p.11; Mufty-zade K. Zia Bey, *ibid*, pp.12-13, 27.

²⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR SYS*. (Ottoman Archives Political Part of The Ministry of External) Number (Nu): 2598-8 /4 (I thank to Mr. Cevat Ekici who provided me to reach the document about the exile of Malta); Halil Paşa, *ibid*, p.273; Tarık Mümtaz Göztepe, *ibid*, p.89-91.

²⁷ Ahmet İzzet Paşa, *ibid*, II, p.64. Tarık Mümtaz Göztepe, *ibid*, p.89-91.

²⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.348; Bilal Şimşir, *ibid*, pp.58-59, 94.

²⁹ The directorate of Istanbul Military Central Command, which was held in Malta in detail about the exile document dated December 6, 1920. *BOA, HR.SYS. Nu:2598-8 /2*

³⁰ Especially the words and defense of Ziya Gokalp against the court on May 17 rendered the judge powerless. Gotthard Jaeschke, *ibid*, p.179.

³¹ *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, pp.237-238; Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.128; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.349; Tarık Mümtaz Göztepe, *ibid*, pp.89-91.

³² Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.127.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

caused the idea as the Unionists were still powerful, they could organize a conspiracy against Ottoman government. On the other hand the British were worried about facing any resistance of applying the terms of the Armistice³³. Emerging atmosphere were frightened Damat Ferit Pasha and the British, combined with the ineffectiveness of the courts and escapes from the Bekiraga Bolugu they decided to exile to Malta 12 days after the occupation of Izmir³⁴. Actually it is understood that from the “official statements in the parliament” of the British government exile was decided as a result of the offer and request of the Government of Ottoman³⁵.

Firstly Bekiraga Bolugu, which was under the control of Turkish military until May 25, 1919, was devolved to the allied powers. The exiles, which was supported by the anti-unionist Sabah Journal³⁶ in order to take revenge from unionists were started quickly in the early morning on Wednesday on May 28, 1919 when the British military officers came to the Bekiraga Bolugu with soldiers³⁷. The allied military officer to read the names from the list and put the arrests aside was understood as the execution decision among the arrests.”Covered Trucks”³⁸ were parked in front of the Bekiraga Bolugu and prisoners were brought to Tophane Port passing through Mercan slope and Galata. After this one-hour trip in fear 67 persons were sent to the Ena ship which was under the control of the British supposing themselves as the executives for judging the arrests³⁹. The arrests calmed down when they understood that they were exiled⁴⁰.

The relatives of the exiles who received news were in a rush to bring stuff and food, and small “boat groceries” formed around the ship, selling food, drink, smoke and match. After getting supplies the arrests left from Istanbul and their relatives with the sounds

³³ *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, pp.238-239; H. Edip Adivar, *ibid*, p.35; A. Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1918-1922)*, II, İstanbul, 1970, p.98. Ahmet İzzet Paşa, *ibid*, II, p.64; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.349; Gotthard Jaeschke, *ibid*, pp.178-179; Bilal Şimşir, *ibid*, p.95.

³⁴ Bilal Şimşir, *ibid*, pp.77-83, 103.

³⁵ According to A. İzzet Pasha, “the sultan got informed about treating in this way after the event. It was seen many times that Ferid Pasha showed his own aims as the requests of the Allied Powers and forced the sultan to accept”. This treat of the British was threatening the independence of the state, it was a step to make the Ottoman Empire “the same as Egyptian”. Ahmet İzzet Paşa, *ibid*, II, pp.64-65.

³⁶ Tarık Mümtaz Göztepe, *ibid*, p.174.

³⁷ Gotthard Jaeschke, *ibid*, p.181; Tarık Mümtaz Göztepe, *ibid*, p.170

³⁸ *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, p.351.

³⁹ Bilal Şimşir, *ibid*, pp.38, 101; Tarık Mümtaz Göztepe, *ibid*, pp.170-171

⁴⁰ Most of the passengers were the important people and deputies of the Union and Progress Party “who weren’t in the government position anymore for the reason that they couldn’t be successful in the Great War”. Moreover the number of the exiles reached 78 with the addition of 11 members of Kars National Council who were arrested by the British directly. *Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları*, İstanbul, 2002, p.79. Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, V, Ankara, 1951, pp.20-24; Cemal Kutay, *Siyasi Mahkumlar Adası: Malta*, İstanbul, 1963, p.194; Bilal Şimşir, *ibid*, pp.89-92, 181, 340.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

“Adieu, Trust in God, it will be good if God lets”. During this voyage they were exposed to the bad treats of the British military officers including theft⁴¹.

In the journals of Istanbul news about the exiles were only informative⁴². The passengers also didn't know where they would go, they tried to guess. The ship arrived to the Mondros Port on May 30, 1919. The following day the arrests gathered at the deck of the ship. The 12 persons whose names were read from the list were put in the barge “like a sheep”. They were landed in anxiety and in fear of execution. However it was understood that the reason of this landing was a random action.⁴³ On Monday on June 2, the third day of Ramadan the other arrests arrived to the Malta Island⁴⁴, where was supposed as the British fleet base and the best place to call the persons struggling with them to account as fortified feature. Like their boarding to ship, the landing of Turkish politicians and writers to Malta was also humiliating. With the laugh of the British soldiers the stuff of the passengers in the barges were thrown to the heads. When they landed in the island, the British soldiers stood opposite of the exiles who were standing side-by-side in front of the wall, and frightened them, and the exiles thought as they would be executed and started to pray⁴⁵.

At the time of Grand Viziership of Ali Rıza and Salih Pashas exile to Malta paused. Thus in the protocol of Amasya the issue of Malta was talked and took place in the secret articles of the meeting.⁴⁶ From then on the issue of the exiles of Malta proceeded in parallel with the National Struggle period. Especially the activity and close of the last Ottoman Parliament and the defacto occupation of Istanbul made the issue of the exiles of Malta an important part of the National Struggle.

3. Occupation of Istanbul and New Exiles

To creation of a parliament supporting the National Action and challenging acceptance of National Pact by the parliament provided to Anatolian Action to be more effective day by day in Istanbul and Anatolia. Thus the Allied Powers occupied Istanbul to

⁴¹ A. Emin Yalman, *ibid*, p.53; Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, pp.129-130; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.352.

⁴² The journals were guessing as they would exile to Salonika or Malta. Tarık Mümtaz Göztepe, *ibid*, p.173.

⁴³ BOA, HR.SYS. Nu: 2598/4; Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.128; Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta..., p.82; İ. Hakkı Sunata, *ibid*, p.42. Going to Malta pleased them after they stayed in the Island of Limni during 2 months. Because meeting with their friends and gathering with them would “ameliorate” their “terrible life”. The date that the Limni group went to Malta was September 21, 1919. Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, pp.129-130; Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta..., p.136. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.353; Bilal Şimşir, *ibid*, p.138.

⁴⁴ Cemal Kutay, *ibid*, p.8.

⁴⁵ Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta..., p.86; Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.132; A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.105; Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara, 1988, pp.181-182

⁴⁶ Bilal Şimşir, *ibid*, pp.141-143.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

destroy the resistance idea and spirit of the Anatolian Action of the Turks⁴⁷. So the Anatolian Action would be in trouble for causing the occupation and it would prevent the attempts and events on behalf of the National Action in Istanbul.

Actually the aim of the Allied Powers having enough military power in Istanbul was to frighten everybody with an effective attack by landing troops from their ships in the early morning hours and then to create an atmosphere causing to accept the agreement as they wanted⁴⁸. Thus on March 16, 1920 the Allied Powers, which was under the protection of the warships aiming at the city by approaching to the land, showed their intents by occupying the police station in Sehzadebasi harshly and killing the Turkish soldiers cruelly. Also they threatened the parliament which was shown as the responsible from the occupation according the Allied Powers.⁴⁹ Upon occupation Rauf Bey and his friends came into the sultan's presence and looked for a solution. However in the presence of sultan Head Chamberlain pointed to the persons coming from Anatolia as the persons who break the peace and security and the responsible from occupation as well.⁵⁰ Rauf Bey couldn't get any results from the discussion with the Sultan preferred to stay in Istanbul although Mustafa Kemal Pasha suggested to go to Anatolia⁵¹. Also about the demands as to resist the occupation by the foreign powers of the assembly elected by the people, the deputies decided that this kind of effort would not be right decision in the meeting among themselves. Rauf Bey and Kara Vasif Bey who was the member of Representative Committee surrendered to the British.⁵² The defacto occupation of Istanbul allowed the Allied Powers to make arrests legally. It was time to arrest and exile of the supporters of Mustafa Kemal Pasha⁵³. In the following days deputies, soldiers, journalists and polices who supported the National Struggle would be arrested⁵⁴. These new arrested persons called as "Kemalists" were boarded to the British ships from the Tophane port and exiled to Malta⁵⁵. So the occupation of Istanbul caused abolishment of the parliament which elected by the people and exile of the deputies as well.

⁴⁷ Defeat of the French in Maras must also be supposed as one of the reasons of occupation. See Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız ilişkileri*, Ankara, 1994, p.64.

⁴⁸ A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.53; Mehmet Tevfik Bey (Biren), *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, II, İstanbul, 1993, p.372.

⁴⁹ Mehmet Tevfik Bey (Biren), *ibid*, II, p.365; Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul, 1955, pp.12-13; İ. Hakkı Sunata, *ibid*, pp.74-83; Tarık Mümtaz Göztepe, *ibid*, pp.253-255.

⁵⁰ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, II, İstanbul, 1993, pp.32-34; A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.54; Bilal Şimşir, *ibid*, p.162; Tarık Mümtaz Göztepe, *ibid*, p.258.

⁵¹ Yunus Nadi, *Ankara'nın ilk Günleri*, pp.10-11; A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.53.

⁵² Rauf Orbay, *ibid*, II, pp.34-38; Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987, pp.259-260.

⁵³ Gotthard Jaeschke, *ibid*, p.181.

⁵⁴ From the Ottoman Press Association to the Ministry of Interior, sent a petition on October 7, 1920. *BOA, HR.SYS. Nu:2598-8 /1*; H. Edip Adivar, *ibid*, p.69; A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.54, 65; Ali Fuat Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948, p.124; Cemal Kutay, *ibid*, p.194.

⁵⁵ Rauf Orbay *ibid*, II, p.38. Even the Diyarbakir deputies Zulfu and Fevzi Beys elected for the last Ottoman assembly were exiled to Malta on January 1919 over Egypt for the reason that they were the part of Armenian issue. A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.94, 100.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

On March 18, 1920 this new exile including the “unwanted nationalists” began with the Benbow Ship to Malta and continued at intervals during April. During the exile and arrival to Malta dishonorable treats of the British were seen again as in before. The exiles i.e. the new “Malta friends group” passed through the corridor of armed and ranked soldiers in the port and they were put into trucks to go to Polverista Quarter⁵⁶ after touring in the streets with the aim of “exposing to the public”⁵⁷. In turn National Action arrested the British officials in Anatolia to use as a trump against these arrests and exiles⁵⁸.

From then on the exiles of Malta proceeded emotionally in parallel with the situation of Anatolian Action. All the Turkish exiles in Malta were following the Anatolian Action. Successes in the First, Second Battles of Inonu and the Battle of Sakarya made them hopeful and happy for the salvation of themselves and the country, on the other hand troubles in Anatolia despaired them⁵⁹.

Actually from the beginning the first exiles learned news from the British and Italian journals about Anatolia and the National Struggle, Mustafa Kemal’s arrival to Samsun, Istanbul’s calling him back and his rejection, the Greek assault after the occupation of Izmir, British, French and Italian occupations. The successes of the Anatolia Action increased the spiritual emotions of the exiles. After a while the inhabitants of the Island, the Maltese called them as “Kemalist”⁶⁰. Thus, as the National Action became more successful, the treats of the British became softer to the exiles in Malta and the isolation was gradually reduced. They got the opportunity to swim under the control of guardians in summer, they were given time to walk around freely in the city for two days in a week.⁶¹

4. Days in Malta

With the exile of the Turkish politicians, soldiers, journalists and intellectuals beginning from 1919 at intervals, the Island of Malta nearly became the prison of the Turks. Actually starting from the First World War the Turkish arrests from every parts of the Ottoman geography were kept in the different castles of this island⁶².

⁵⁶ It was a military post built for the smaller officer families to inhabit. 3, 4 or 5 people were sleeping in the flat in twos threes. There were also German and Bulgarian other than the Unionists and the supporters of the National Action. A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.91, 95.

⁵⁷ Rauf Orbay, *ibid*, II, p.39; A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.117; Ali İhsan Sabis, *ibid*, V, p.29; Cemal Kutay, *ibid*, p.300; Bilal Şimşir, *ibid*, pp.171-172, 175, 179.

⁵⁸ Rauf Orbay, *ibid*, II, p.48; Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.134; Mehmet Tevfik Bey (Biren), *ibid*, II, p.375.

⁵⁹ *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, p.240; Rauf Orbay, *ibid*, II, pp.42-43

⁶⁰ Ali İhsan Sabis, *ibid*, V, pp.24-27; *Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta...*, p.100. Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, İstanbul, 2001, p.67; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, pp.356-357.

⁶¹ Ali İhsan Sabis, *ibid*, V, p.31.

⁶² For example there were Turkish captives exiled to the Island of Malta during war and the Egyptian nationalists, German captives and servants of these captives near with them as (batman or servant). There was also Esraf Sencer Kuscubasi among the ones came from Egypt during the First World War. Cemal Kutay, *ibid*, p.10; A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.113; Rahmi Apak, *ibid*, pp.177-178.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

First days and nights were in difficult that was never experienced before⁶³. The first trouble that exiles faced was the conditions of the wards that they were put in according to the list read by the British military officers⁶⁴. The light was forbidden in the wards in night. With the statement of Salah Cimcoz in the dark it was a “formidable struggle” with the “insects”⁶⁵. They escaped from the moisture and cold by going out and sunbathing in the morning. There was a pool in the middle of the yard and they could only walk around it⁶⁶.

Increase in the “Aggrieved Turkish Colony” and passing days and also with the new comers captivity life was getting “more acceptable”⁶⁷. The Island and the prisons were getting nearly reshaped by the Turkish captures as the immigrants built the regions that they migrated and structured as they wished. So “Aya Nikola Street” and “notable persons”, “Polverista people” were emerging in Malta⁶⁸.

Who were among these people! Most of them were the Unionists or princes, ministers, pashas, governors, commanders, garrison officers, deputies and journalists in relation with the Unionists. Those people had also tradesman: There were watch, camera repairers, key maker, and Istanbul Deputy Numan Pasha was the making decorative birdcages. Dr. Fazil Berki defined as “Minister of Post and Telegraph was contacting with the administration of the prison and besides that he wrote a book about the ophthalmic diseases together with Esat Pasha who was the ophthalmologist in the prison. The dentist Atif Bey who was “religious person always mentioning god” until morning, opened a dental consulting room with the tools hanged near the signs showing that the protection was possible “by cleaning the teeth, praying” and with wage scale. Even he was consulting the teeth of the Maltese. Numan Pasha who was enrolled the Medical Faculty of the University of Maltese and follow the courses was also making searches in healthcare field. Also Abdulselem Pasha was another doctor in the prison.

The Garrison Officer Captain Cemal Bey was making coffee for a little fee in the coffee house that he opened, he was selling ice-cream in summer and yoghurt in winter. Ahmet Pasha nicknamed as “Pasha-father” who was the father of Enver Pasha was just like an architect-engineer, he was the person to whom was applied by the persons wanted to build pool. Mosul state commander Nevzat Bey had red fish in a pool with the star and a small garden. At about 17-year old black Muslim who was the servant of Ali Sait Pasha making trade by selling cookie,⁶⁹ was also washing the clothes and ironing together with the Russians and thus was competing against the Maltese woman charged with this mission and lowered the price⁷⁰. So in the first days the problem of washing the clothes, doctor,

⁶³ Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta..., p.96.

⁶⁴ *ibid*, pp.92-95; A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.122.

⁶⁵ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.108-109.

⁶⁶ Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.133; Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta..., p.100.

⁶⁷ Ali İhsan Sabis, *ibid*, V, p.24.

⁶⁸ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.119, 151.

⁶⁹ Rauf Orbay, *ibid*, pp.42, 51; A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.92.

⁷⁰ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.137-138, 151, 156, 162, 164, 171, 174-175, 176.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

drug, and dentist⁷¹ were solved. Soldier near Fahri Pasha was a voluntary captive and made a great effort not to leave the Pasha⁷².

The exiles were playing games as chess, bridge, gammon, domino etc. during the day, and the contestable competitions caused discussions among themselves to spend time. They were arranging the challenging chess party and “bridge with fist”⁷³. There were also people like Macit and Ziya Bey, who was telling fortune with the playing cards, and interpreting dreams, so getting a reputation as fortune teller⁷⁴.

Food was an important issue. Ubeydullah Efendi solved this issue by selling food - prepared by a Maltese cook under the ministry of him - with a certain price to the subscribers and thus he got the title of “food supplier”. The aim was not commercial, but to do something and spend time. Aka Bey (Gunduz) who was making “perfect lamb casserole with yoghurt” administrated the general kitchen of the dungeon for a while. For layered pastry they were looking for the Butler of Istanbul Porters Hamal Ferit. Also governor of Tokat, Resat Bey and Ali Cenani Bey were the most talented ones in cooking⁷⁵.

Sport was the important part of the daily life. They were playing tennis, hockey and football. Especially during tennis activity in a jerry built field that they set up, they were sunbathing and wanted to keep healthy by obeying the suggestions of Dr. Numan Pasha⁷⁶. Some of them were coping with agriculture almost like secluded and some of them were learning foreign languages, reading books, worshipping without stopping. Even Ismail Canpolat Bey read about agriculture and he was planning to spend time with agriculture after the end of exile⁷⁷.

Reading, writing and searching were the most important activities of the daily life. Learning a foreign language was almost a competition about them. They were trying to learn English, Italian, Russian and French on themselves or in the organized courses they were trying to learn the languages⁷⁸. Old Minister of Public Works Ali Munif Bey, Yakup Sevki Pasha, Fethi Bey, Velid Ziya Bey, Sukru Bey (Kaya) were trying to learn English; Rauf Bey, Ahmet Agaoglu Russian; Ali Munif Bey, Huseyin Cahit Bey, Seyit Bey were working on English and Italian; old Minister of Public Works Fevzi Bey was learning French. Even some of them made English translations. Yakup Sevki Pasha who improved

⁷¹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.353.

⁷² Arab soldier near Fahri Pasha left the island upon order. Later they wanted to send a Turkish soldier. This soldier who didn't want to leave Fahri Pasha, entered into the room of his commander and hid under the bed. This soldier was sent by force despite all the efforts of the Pasha. *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, p.241.

⁷³ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.121, 124, 131, 170, 211; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.354.

⁷⁴ *Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta...*, p.111; Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.133; A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.109, 113, 125.

⁷⁵ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.133-134, 150-151, 160, 167; *Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta...*, p.97; Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, p.91.

⁷⁶ *Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta...*, pp.98-99; Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.133; A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.135.

⁷⁷ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.126, 128-129, 157.

⁷⁸ Abbas Halim Pasha and Ubeydullah Efendi were among the ones who taught English. A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.122.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

his English with the help of Rauf Bey in 3-4 months translated “Memories of Hindenburg”, military and famous book of Bernardi and Robinson Crusoe⁷⁹, Sukru Bey (Kaya) translated the “History of Economic Professions” of Charles Gide, and Fethi Bey translated the “Economic Results of the Treaty of Versailles into Turkish. Huseyin Cahit who made translation in three languages wrote the translated books name with “Library of My Son” in Malta afterwards. Moreover he translated the books of Evni Vivanti from Italian⁸⁰.

Ilyas Sami Efendi who made religious search, Hasan Fehmi Efendi who translated the religious books, Cemal Pasha from Mersin who tried to write the Turkish History were the people who tried to read or write about their own fields. Minister of Foreign Affairs Halil, Agaoglu Ahmet Beys was writing their own memories. Aka Bey (Gunduz) wrote a script about the events and daily life in Malta and arranged Hacivat and Karagoz play including the group of instruments and imitators. With the exiles, guards, the Maltese people, servants were among the spectators. There were people who were interested in music. Even Refet Pasha established a music group and composed even an operetta⁸¹. Ziya Bey (Gokalp) was lecturing courses on sociology and philosophy at his room which was “like an university”. Curuksulu Mahmut Pasha, Ali Ihsan Pasha, Yemen Commander Ali Sait Pasha, Salah Cimcoz, Minister of Agriculture were the most hardworking people following these courses⁸².

The most important troubles of the exiles were to wait and get the news from home and country⁸³. The exiles were wondering what was happening. On one hand troubles of their families⁸⁴, on the other hand not to be in the country while a huge disaster was happening caused annoyance and deep sadness. During these terms even the slightest news were concerning them and news about their country and the National Action on a Turkish journal in a baklava box made them happy⁸⁵.

Moreover they were trying to fix the situation about getting news. For example Huseyin Cahit who had still the journalist spirit, were hanging the actual news in the foreign press to the news board with the name Ajans Tanin and thus struggling for life. In the prison where the Istanbul journals were forbidden, Times, Matin, Italian and Malta journals were circulating from hand to hand and news about Turkey were cut and hanged⁸⁶.

Among the exiles some were struggling with the administration of prison, they were indignant and claiming for their rights, while some of them were secluding and silent. The

⁷⁹ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 2002, p.227.

⁸⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.355.

⁸¹ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.124, 146, 157, 161-162, 168, 212.

⁸² Ziya Gökalp, *Bütün Eserleri-Bir Kitaplar I*, pp.643-693; A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.154; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.355; Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, p.112.

⁸³ Rauf Orbay, *ibid*, II, p.42.

⁸⁴ The Government of Damat Ferit Pasha caused financial difficulties for the exiles of Malta by not paying the salaries of them both for their family and and the arrests having lower income exiled to the island. The government Decision, May 24, 1920. *BOA, MV*. Nu: 219/50; From the Ministry of Defense to the Grand Vizier, May 28, 1919. *BOA, HR. SYS*. Nu: 2598/4; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, p.241; Selma Yel, *ibid*, p.216.

⁸⁵ *Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta....*, p.110; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.354.

⁸⁶ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.112; 142, 177.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

letters written to the Governor of Malta and objections done to the Malta courts about their arrests couldn't rescue them but could ameliorate their situation. Especially their situations were getting better when they announced the difficulties in the prison to the press or outside. So they got the right to walk out of castle among the armed soldier and even the lame and ill persons got the opportunity to travel by cars. However the conditions of the ones accused of exiles were worse. They couldn't get benefit from the rights and privileges as the others could⁸⁷.

The exiles of Malta enabled the important politicians and intellectuals in the Ottoman Society to come together in the same place who did not gathered for a long time. To live together meant to be in conformity. However there were also exiles who did not like the effective and numerous journalists. Because those journalists criticized the Union and Progress Party during the war and caused resentment. Personal behaviors or habits were also defining the daily life. Some of the people who lived in prosperity and comfort were obliged to meet their requirements on their own. The irregular and untidy ones were not always in conformity with the tidy ones. For example, Rahmi and Hüseyin Cahit Beys were untidy, while Mithat Sukru Bey was very tidy⁸⁸.

Those kinds of situations caused many emotional events or attitudes. Gathering of the characters that weren't in conformity with each other who had "different features", different jobs and different ideas and even who were the political enemies of the each other caused conflict among themselves but also gave them opportunity to improve themselves on evaluating the others⁸⁹. Being together helped to escape from loneliness⁹⁰. Thus new-exiles to island caused sadness but also made "happy" the people living in the island for a while and the leavings caused sorrow. Despite all, a kind of "armistice and tolerance agreement" was effective among the exiles in Polverista⁹¹. The people who were ill and in difficult situation were privileged and protected⁹².

As well there were illnesses⁹³ and troubles, sadness⁹⁴ among the new exiles. However the most important issues for some of them were hopelessness and "Pessimism" as they thought that they couldn't return, they could not found a new homeland because the

⁸⁷ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.110-111, 130148-149, 166.

⁸⁸ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.136, 150. Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, p.67.

⁸⁹ Thus Yalman stated that judging the people as good or bad generally was fault. A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.143.

⁹⁰ Already days in Limni island was worse and it was being complained about the absence of crowd easing the exile and loneliness. A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.114.

⁹¹ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.93-94.

⁹² Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, p.117.

⁹³ For example former Minister of Foreign Affairs Nesimi Bey was renal patient and had trouble because of this illness. A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.125.

⁹⁴ For example, child word made Ali Munif Bey who left his new born child "to cry", on the other hand Ziya Gokalp set an example by not showing his feelings although he was worrying about the financial issue and his children. A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.124, 154.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

Ottoman lands would be shared⁹⁵. The hopelessness and execution fear⁹⁶ started in Bekiraga Bolugu in Istanbul were also felt in the island. However Sait Halim Pasha, Halil Bey, Ahmet Nesimi Bey didn't let them to be hopeless⁹⁷ even there were persons "relaxing"⁹⁸ and trying to ameliorate the situation and as Fevzi Bey, Salah Bey (Cimcoz) in Polverista. But the most important was the exiles who saw the captivity as "having barbed-wire illness" and also adopted "barbed-wire" as the symbol⁹⁹ showed the "foul-weather friendship" in the "camp" to themselves and outside generally¹⁰⁰.

We have talked about that so many Ottoman soldiers, intellectuals, politicians to gather in Malta brought structuring with living together. It created structures who would contact with the administration of prison and realized the organizations arisen from the competition among themselves.

The Unionist Porter Ferit Bey was the person elected by the exiles to provide the contact between the commandship of prison and the exiles. The British and the Maltese called him as "present". The rooms of Fethi Bey, Minister of Public Works Feyzi, The Deputy of Diyarbakir Zulfu, Sukru (Kaya) Beys, Military Officer Nevzat During and the following the National Struggle were the meeting rooms of the other group. The second one was the Kara Kemal Group known with the Unionist feature and the third was composed of still respective ones as Sait Halim Pasha. This grouping was seen at composing the administrative committee among the exiles. This committee was composed with the election. Kara Kemal showed himself in the election work which was carried out nearly as an election for electing the member of parliament, and worked for the election seriously with his friends. Sometime disapproval occurred against the administrative committee under the control of this group, "Polverista public opinion" wanted the election again, despite all the efforts of Kara Kemal group Fethi Bey was elected as the administrative committee for a few months¹⁰¹.

The exiles in Malta also took into consideration the longest 10 years of the Ottoman. The past political events were being discussed. The political life, applications, faults of the Committee of Union and Progress and the First World War were being argued.¹⁰² Those arguments were the reflections of the disappointment experienced.

⁹⁵ Rauf Orbay, *ibid*, II, p.47; Selma Yel, "Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi", *Askeri Tarih Bülteni*, August 1993, Number:35, p.2.

⁹⁶ Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.128. They were not only worrying about Kemal Bey but also for themselves because of the execution of the Bogazliyan Governor Kemal Bey. They preferred long-term punishment. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, pp.348-349; A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.79, 122.

⁹⁷ A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.122; Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, pp.116-117, 99.

⁹⁸ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.132, 134.

⁹⁹ A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.95. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, p.356.1

¹⁰⁰ For example Huseyin Kadri Bey left his rank in the first sent list to ill Huseyin Tosun Bey although he would wait 6 months more. Mithat Sukru also left his rank to Agaoglu Yusuf Bey. A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.123, 147, 165, 168-169; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, p.241; Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.134.

¹⁰¹ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.89, 127, 130-13; *Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta...*, p.126.

¹⁰² A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.122, 167.

C. Unlawfulness at the Judgment Attempt and the End of Exile

Following the end of the First World War various approaches and applications about the issue of war crimes were put forward. However criminals in the Ottoman Empire were not judged in their own countries although war criminals in Germany and Bulgaria were judged in their own countries¹⁰³. At the beginning the judgments of the Ottoman courts about these crimes did not yield results, the British supported by the government of Damat Ferit Pasha, used the Island of Malta for judgments. To be judged seven kinds of crimes were determined¹⁰⁴. The British wanted to establish an international court for judgments, at least they wanted to find support from their allies. Nonetheless it was required to form a legal base for this. For this purpose they tried to add articles to the treaty of peace about this judgment and the new articles were added to the Treaty of Sevres signed on August, 1920 with this aim¹⁰⁵. Actually this period shows that the exile to Malta before this date was illegal.

However the British hesitated to go into action due to the incoherence and insufficiency of the proofs submitted by the British authorities for judgment on one hand and the successes of the Anatolian Movement on the other hand. When the British understood that they couldn't get any results at the end, they wanted to use the exile of Malta as a political trump. Thus the British were discussing about exchanging the captives since August 1920 because of both the arguments on their own public opinion about the British officers who were kept as captive by the Anatolian Movement¹⁰⁶ and the successes of the Anatolian Movement¹⁰⁷.

The representative of the Anatolian Movement Bekir Sami Bey to be in London enabled this situation to be discussed. In the first meeting on March 7, 1921 Bekir Sami Bey demanded the 120 Turkish exiles to be set free against 21 British captives. The British didn't respond positively for this offer. Then he would enable 64 exiles to be set free with the reconciling on March 11 that resulted in agreement on March 16. But this agreement that he believed it would be beneficial for the National Struggle was out of instructions of Ankara¹⁰⁸. Bekir Sami Bey, by taking initiative despite this, continued the attempts for setting the Turkish exiles free within the frame of terms of the agreement that he made¹⁰⁹.

The exiles followed the London negotiations and period anxiously. Especially news as 64 exiles to be set free created a "tremendous" impression. Because list of the remaining caused sadness. In the exchange list there were persons who didn't have connection with

¹⁰³ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.98-99.

¹⁰⁴ BOA, HR.SYS. Nu:2598-8 /2, 3, 4; BOA, HR. SYS. Nu: 2598-4; Bilal Şimşir, *ibid*, p. 204.

¹⁰⁵ Bilal Şimşir, *ibid*, pp.208-226.

¹⁰⁶ Mustafa Kemal Pasha had Rawlinson arrested in Erzurum and Campbell in Konya. Gotthard Jaeschke, *ibid*, p.181.

¹⁰⁷ Bilal Şimşir, *ibid*, pp.230-248. According to the Yeghiayan evaluating the British official document about the crimes of exiles to Malta and who were arrested, the Turkish exiles were used for exchange by the British. Varteks Yeghiayan, *Malta Belgeleri*, İstanbul, 2007, pp.xx-vd.

¹⁰⁸ Gotthard Jaeschke, *ibid*, pp.188-190

¹⁰⁹ Bilal Şimşir, *ibid*, p.348-366; Selma Yel, "Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi", *Askeri Tarih Bülteni*, August 1993, Number:35, p.225.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

the exile of Armenians. The exiles supporting the National Action and the ones, -who were “rumered terribly”- that were arrested because of the Armenian exile were kept out of exchange¹¹⁰. However the British were slow to set the exiles free in accordance with the terms of the agreement. The British to be slow caused unrest and anger against the British among the exiles¹¹¹. Firstly the reason of the postponing was seen as the Anatolian Movement to set the arrests free. But the real reason was that the British wanted to see the successes of the Anatolian Movement against the Greek. Thus they set the first 40-person group free on May 29–30, 1921 after the Second Inonu Battle. Then the Government of Ankara released 10 arrests which constituted one-third of the arrests, as the British did¹¹².

Afterwards the British again stopped. However while the Battle of Ankara continued, escape of the 16 persons who were arrested because of the exile of Armenian and weren't in the list of who wouldn't be set free, on September 6, 1921 caused a new term on the tactical struggle between the parts. The escaped ones first arrived in Italy after an adventurous trip and then the military ones passed to Anatolia to support the National Struggle¹¹³. After the escape and winning the Battle of Sakarya by the Anatolian Movement¹¹⁴, the British seemed as they agreed on letting all the arrests to be free. As a result of meetings and notes between Hamit (Hasancan) Bey who was vice president of the Ottoman Red Crescent Association that was the representative of the Anatolian Movement in Istanbul and the British on September 29 and October 1, 1921 in Istanbul, the issue of Turkish exiles and British captives was solved. All the Turkish exiles would be set free in Inebolu port and the British captives would be set free in Antalya and Trabzon ports¹¹⁵.

The Turkish exiles in Malta who were either happy or sad¹¹⁶ got on Krizantem and Oil tanker Mentol ships on October 25 and arrived in Inebolu on October 31 1921¹¹⁷ after exhaustive, frightening, distressing and reluctant applications of the British¹¹⁸. So the illegal exile action to Malta to prison the Turkish politicians, officers and intellectuals ended. Moreover it was confirmed the unjustness, illegality and unlawfulness of the crimes charged. However the cases opened against the British state by some exiles who wanted this illegality to be punished, resulted in incompetency¹¹⁹.

¹¹⁰ A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.189-191. Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, p.134.

¹¹¹ Rauf Orbay, *ibid*, II, pp.3-48-49.

¹¹² Bilal Şimşir, *ibid*, pp.366-382.

¹¹³ Ali İhsan Sabis, *ibid*, V, pp.31-35; Rauf Orbay, *ibid*, II, p.44; Mithat Şükrü Bleda, *ibid*, pp.136-143; Emin Yalman, *ibid*, II, pp.200-201. It was always thought to escape from Malta. It was unsuccessful generally. The first time former governor of Van Cevdet Tahir and Acente Trabzonlu Kırzade Mustafa Beys escaped. Ali İhsan Sabis, *ibid*, V, p.32; A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.178.

¹¹⁴ A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.213.

¹¹⁵ Bilal Şimşir, *ibid*, pp.392-395.

¹¹⁶ They were both happy and sad at leaving. Because there were sadness of the servants who serve for the exiles, and sadness of leaving the places that they lived and circulated. On the other hand to return to the homeland, to gain independence. A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.215.

¹¹⁷ Rauf Orbay, *ibid*, II, pp.51-54; A. Emin Yalman, *ibid*, II, pp.215-216, 223-224.

¹¹⁸ Yalman stated that the British authorities slow down the trip because the British captives weren't gathered in Anatolia. A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.217.

¹¹⁹ A. Emin Yalman, *ibid*, II, p.227.

Conclusion

The exiles of the Island of Malta by the British were from various classes. There were Ottoman soldiers, politicians, journalists and intellectuals among them. It is possible to evaluate the exiles in three different categories. Those were; the Unionists supposed as the war criminals and caused the exile of Armenian, the Ottoman army commanders acting against the armistice terms and the persons who were the supporters of National Struggle. Especially the struggle between the Committee of Union and Progress and the Freedom and Accord Party was the reason of exile of the Unionists. The members of the Freedom and Accord Party wanted to revenge the suppression because of the politics of the Committee of Union and Progress in the past. So the Freedom and Accord Party would finish the biggest rival the Committee of Union and Progress in political arena. Moreover some persons in the government of Ottoman believed in that judging the Unionists would decrease the severity of punishment of the Allied Powers. So the supporters of the Freedom and Accord Party were almost hunting the Unionist. On the other hand the British were concerned about threatening the Unionists to be organized in Istanbul or any other place of the Ottoman geography. Because they were in doubt about facing the resistance and reactions of the Unionists. To exile the Unionist to Malta far away from Istanbul would lessen this doubt and threat.

The National Struggle supporters who lastly exiled to Malta by the British were sent to threaten the Anatolian Movement. Moreover they would prevent an effective political structure to be formed in Istanbul.

On the other hand wholly the qualified soldiers, politicians, intellectuals and journalists were exposed to the worst treatments during the exile. Moreover the arrests, judgments both in Istanbul and Malta and exile were illegal. Thus the British justice mechanism couldn't find any legal reason for the exile and judgment of the mentioned crimes. So the exiles in the Island of Malta was seen by the British as the trump to use against the Turks. Thus the judgments in the Island of Malta proceeded in different ways from time to time. Trouble and worry were most felt in the first part of the exile. However with the successes of the Anatolian Movement the conditions of the exiles improved and judgment attempt changed into the benefit of the exiles.

Finally it was understood from the memories that the exiles who were exposed to the illegal and scornful treatments, created a private world for themselves. The exiles almost established a district which was self-sufficient in Malta. On one hand everybody carried out his own business, on the other hand the characteristic features of the exiles affected this district to be shaped.

BIBLIOGRAPHY

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Ottoman Archives) (BOA)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (Political Part of The Ministry of External) (HR.SYS)

Meclis-i Vükela Kararları (Government Decisions) (MV)

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

Books

Memories

- Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, II, İstanbul, 1993.
- Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara, 1988.
- Biren, Mehmet Tevfik (Bey), *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, II, İstanbul, 1993.
- Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, 1979.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, *Vahdettin Mütareke Gayyasında*, İstanbul, 1969.
- Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları, Dergah Yay., İstanbul, 2002.
- Nadi, Yunus, *Ankara'nın ilk Günleri*, İstanbul, 1955.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, II, İstanbul, 1993.
- Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları, İstanbul, 1986.
- Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*, V, Ankara, 1951.
- Sürgünden İntihara Dr. Reşid Bey'in Hatıraları, İzmir, 1992.
- Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, Ankara, 1987.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, İstanbul, 2000.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım*, İstanbul, 2001.
- Yalman, A. Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1918-1922)*, II, İstanbul, 1970.

Copyrighted Works

- Bilgili, Nejdet, *Dr. Mehmed Reşid Şahingiray Hayatı ve Hatıraları*, İzmir, 1997.
- Bozkurt, Abdurrahman, *İtlağ Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İstanbul University. Unpublished doctoral dissertation, Institute of Social Sciences, 2009.
- Gökalp, Ziya, *Bütün Eserleri-Bir Kitaplar 1*, YKY, 2007.
- Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, İstanbul, 1997.
- Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1991.
- Kutay, Cemal, *Siyasi Mahkumlar Adası: Malta*, İstanbul, 1963.
- Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Ankara, 1985.

Another Side of The National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921) / Fatih Mehmet SANCAKTAR

Yavuz, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız ilişkileri*, Ankara, 1994.

Yeghiayan, Varteks, *Malta Belgeleri*, İstanbul, 2007.

Yel, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 2002.

Yel, Selma, “Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi”, *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1993,S.35, s.225.

Cilt: 2 Sayı: 3 Ocak 2014 / Volume:2 Issue:3 January 2014

İHTİYAÇ DUYDUĞUMUZ SÖZLÜKLERİN ÖZELLİKLERİ

Characteristics Of The Dictionaries That We Need

Uğur GÜLBİL*

Özet

Bu çalışma, Dr. Hüseyin Nassar'ın, "el-Mu'cemu'l-Arabiyyu Neş'etuhu ve Tetavvuru" isimli eserinin 611-627. sayfalar arasındaki "*Hasâisu'l-Meâcimi elletî Nehtâcu İleyhâ*" isimli bölümün Türkçeye aktarımıdır. Bu eserde yazar, Arapça hazırlanan sözlükleri ayrıntılı olarak incelemeye çalışmıştır. Hazırlanan bu çeviri, ihtiyaç duyulan sözlüklerde bulunması gereken özellikleri ele almaktadır. Bu bağlamda, konuyla ilgili kayda değer eserleri bulunan Butrus el-Bustânî, Abdullah el-Alaylı ve Profesör Fisher'in görüşlerine yer verilmiştir.

Sözlükler hazırlanırken, açıklanan kelimeler resimler kullanarak izah edilmeli, madde başlıkları koyu, anlamları rakamlandırılarak verilmeli, kelimeler sıralanırken belirli bir sisteme göre sıralanmalı ve bu da eserin mukaddimesinde açıklanmalıdır.

Yapılması gereken ilk şey, sözlük alanında atılan her adımın ince çalışmalarla olmasıdır. Alfabetik sistem tatbik edilmeli. Kullanılan veya bilinmesine çok ihtiyaç duyulan kelimeler tercih edilmeli. Bütün türlerdeki müfredatlarla, ilim ve ıstılahlarla sözlükleri doldurmamak gerekir. Fiil bablari, isim ve sıfat çekimleri, kelimenin müzekker ve müenneslerinin her biri için madde içinde belirli bir bölüm konulmalı. Bunlar batılı herhangi bir sözlükte görüldüğü gibi, doğrudan doğruya kelimelerden sonra konulan işaretlerle belirlenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, Metot, Kelimeler, Hüseyin Nassar

Abstract

This study is the translate of the section "*Hasâisu'l-Meâcimi Elletî Nehtâcu İleyhâ*" to Turkish which located in Dr. Huseyin Nassar's work between pages 611-627, that called as "al-Mu'cemu'l-Arabiya and the Nes'etuhu Tetavvuru". In this work the author has tried to examine the dictionaries which are prepared Arabic lengthily. This translation handles the necessary features of the needed dictionaries. In this context, Butrus el-Bustânî, Abdullah el-Alaylı and Profesör Fisher's views has also been handeled.

* Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

During the preparation of dictionaries, words should be explained by using photos and section headings should be black and in bold font, meanings should be given with a numbered form, words should be listed according to a specific system and all of these should be explained in prologue of the work.

First of all dictionary studies should be carried out with a great sensitivity. Alphabetical system should be applied, the words that are used or much-needed words should be preferred for the dictionary. Dictionaries shouldn't be filled with all types of curriculum and with the terminologies. There should be a section in dictionaries for verb forms, noun and adjective conjugations, and male - female forms of words. And all of these should be determined with the signs which are placed directly after words such as in any western dictionary.

Keywords: Dictionary, Method, Words, Hüseyin Nassar

Butrus el-Bustânî'nin Tasarısı

Üstad el-Hûrî Butrus el-Bustânî, bu asırda, eş-Şeyh Abdullah el-Bustânî'nin, Bustân'ının mukaddimesinde, ihtiyaç duyduğumuz sözlük için en önemli sınırları çizmeye çalıştı. Burada, planımıza giden yolda, hızlı bir bakış atacağımız tasarımı ortaya koydu.

Üstad, önceki bölümde sunduğumuz konularla ilgili olarak, eski sözlükleri yetersiz gördü. Sonra aşağıda geçen hususların sözlüklerden çıkarılmasını sözlük yazarlarına tavsiye etti:

1. el-Mühmel (Artık Kullanılmayan): Bu konuda şöyle söyler: “Arapların bize bıraktığı bu geniş miras içerisinde artık kullanıma uygun olmayanlar vardır. Çünkü ümmet bu ifadeleri sadece cahiliye döneminde kullanıyor ve görüyorlardı. Bazı amaç ve gayeler için kendi dönemlerinde onu kullanıyorlardı. Bugüne gelince, Araplar ve selefleri, birbirinin muhalifi haline geldiler. Bundan dolayı bu dilin kelimelerinin büyük bir kısmı tedavülden kalkmıştır. Kullanılmayan kelimelerin, asıl büyük sözlükler de depolanmış olması ve günümüz sözlüklerinden düşürülmesi, özellikle de gençlerin ellerinde kullandığı sözlüklerde kullanılmaması kaçınılmaz oldu. Çünkü her asrın bir dili, her zamanın beyanı ve edebî zevki vardır”.

2. el-Müterâdif (Eşanlımlı): Bu konuda şöyle söyler: “Bu asırdaki alimlerin, müterâdif konusunda görüşleri birbirleriyle çatışma halindedir. Kimisi, Arapça'yı övünç vesilelerinden biri saymada eskilere uyar; kimisi de onu, yakışıklı bir yüzde sivilce zannedenler vardır (mükemmel bir dildeki ayıplar gibi). Biz ve bu meseleye tarafsız bir gözle bakan herkes, eşanlımlılığın mantıksal sınırı aştığı durumlarda ikinci görüşe meylederiz. Garip olan şu ki, bu isimlerin çoğu terk edilmiş veya dile ağır gelmiştir. Bunları, sanki eşsiz bir mücevher gibi dilde korumanın ve dil metinlerinde biriktirmenin (toplamanın) her hangi bir faydasının olduğunu bilmiyoruz.”

3. el-Müşterek¹: Bu konuda şöyle söyler: “Bütün dillerde özellikle de eski dillerde fazlasıyla mevcuttur. Bu, özellikle de “الْخَال”² ve “الْعَيْنُ”³ gibi kelimelerin işaret edilen anlamlarının çok olduğu durumlarda çoğunlukla karışıklığa götürür. Araştırmacının araştırdığı konuya uygun anlamı bulma konusunda harcadığı zamanı bir düşünün! Bunun için dil rehberlerine yazılarında özellikle işaret edilen anlamın gizli olduğu durumlarda müşterek lafızlarla ilgili gayretlerini bırakmalarını tavsiye ediyoruz...”

4. el-Ezdâd⁴: Şöyle söyler: “Faydası, hangi dilde olursa olsun, dillerde bu konunun varlığından belirli ölçüde istifade edildi. Çünkü vakit, bu önemsiz şeyleri araştırmada zayıf olmaktan daha değerlidir. Diller, sıkıntıya düşmek, zorlanmak, zihinleri yormak için değil, ancak en kolay yoldan anlaşmak için var olmuştur. Bunun ötesinin faydası yok. Umulur ki Arap dil enstitüleri, gelecekte sözlüklerde her yanlışlığı doğuran kelimeleri düşürerek bu konuya ilgi gösterir ya da bilmece bulmacadan sayar.”

5. el-Furûk⁵: Şöyle söyler: “Arap dilinin genişliğine ve zenginliğine el-furûk konusundan başka en fazla delalet eden hiçbir şey yoktur. Ancak bu, bedevînin tasavvur inceliğine ve düşünce genişliğine işaret etmesine rağmen, bu dilin öncüleri, kaynağından nefret ederek dönüştürmeye sebep oluyor. Özellikle de ihtiyaçların çoğaldığı, geçim yollarının daraldığı ve insanların yaşayan dillerden birini mümkün olan en kısa sürede öğrenmeye daha çok yöneldiği bu sırada.”

Bu müellif, reformunda cerrahın bıçağını eline aldı. Her ne zaman insanları dilden şikâyet eder gördüyse onu kesmeyi ve budamayı uygun gördü. Bu şikâyetleri teşhis etmek ve acının olduğu yeri belirlemek için önce tedavi etmeyi zaruri bir iş olarak görmedi. Çünkü kesme ve budama tedavide en keskin sonuçtur. Ancak bunun onu öldürebileceğini unuttu.

Abdullah el-Alaylı'nın Tasarısı

Üstad Abdullah el-Alaylı, *Mukaddime li Dersi Lugati'l-Arab* isimli kitabında önerdiği hususlara en çok riâyet eden kimseydi. Çünkü o, bizim, aşağıdaki sözlük türlerine ihtiyacımız olduğunu gördü:

1. *el-Mu'cemu'l-Mâddî (Maddesel Sözlük)*: Eski sözlükleri tarzına göre araştırmaktadır.
2. *el-Mu'cemu'l-İlmî (Bilimsel Sözlük)*: Uzmanlık alanlarına göre dağıtılan ıstılahlar konusunu araştırır. Şöyle ki, kânûn kavramları için bir ihtisas alanı olan bir cüz, sosyal kavramlar için ayrı bir cüz vs.

¹ **Müşterek Lafız**: Birden fazla anlama gelen kelimelere verilen addır. Yukarıdaki verilen “عين” ve “خال” kelimeleri gibi. (el-Bustânî, Butrus, *Muhîtu'l-Muhîtu*, “شرك” mad. Mektebetu Lübnân, Beyrut, 1987, s.462.

² “خال”: Lugatte, “dayı”, “yüzdeki ben” gibi iki farklı anlamda yer almaktadır.

³ “عين”: Lugatte, “göz”, “pınar”, “kaynak”, “casus” gibi farklı anlamlarda yer almaktadır.

⁴ İki zıt manaya gelen kelimelere delalet eden isimdir. Örneğin, “المولى” kelimesi hem efendi, hem köle anlamına gelmektedir. Bkz. el-Bustânî, *a.g.e.*, s. 531 ; el-Enbârî, Muhammed b. el-Kâsım, *Kitâbu'l-Ezdâd*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1987.

⁵ **Furûk**: Anlamları birbirinden ayıramayacak kadar yakın olan kelimelere verilen isimdir. Bu kelimelerin ince ve ayrıntılı anlamlarını veren eserler yazılmıştır. *Ebû Hilâl el-Askerî'nin el-Furûk fi'l-Luga* bu eserlerin en önemlilerindedir.

3. *el-Mu'cemu'l-Istılâhî (Terimsel Sözlük)*: Bu, *Ebu'l-Bekâ'nın el-Külliyât* ve *el-Cürçânî'nin et-Ta'rifât*'ın türü gibi olur.

4. *el-Mu'cemu't-Târihî veya en-Nuşûi (Tarihi Sözlük veya Köken Bilgisi Sözlüğü)*: Kelimelerin ortaya çıkışı ve kullanım gelişmelerini, çağlarla kayıtlanarak, hakikat ve mecaz arasındaki dönüşümünü araştırır. Maddesel bir üslup olur.

5. *el-Mu'cemu'l-Mâlemî (Ansiklopedik Sözlük)*: Sözlüklerin tamamını özet olarak içerir.

Müellif, bütün sözlüklerin metodunu açıkladı. Onlardan, *el-Mu'cemu'l-İlmî'nin*, ıstılahları açıklamada, uzman ilim adamları için konulduğunu; *el-Mu'cemu'l-Istılâhî'nin*, ıstılah kaynaklarının açıklamasına, köküne ve dil meseleleri etrafında dönen şeyi geçtiğini; *el-Mu'cemu'l-Ma'lemî'nin*, *Oxford*, *Webster* ve *Larous* ansiklopedilerinde olduğu gibi, en küçük bir ansiklopedi olduğunu gördü.

el-Mu'cemu'l-Mâddî ve'l-mu'cemu't-târihî sözlüklerine gelince, bize göre en fazla öneme sahip olan sözlüktür. Bütün harflerinin aslı ve mezîd olması i'tibariyle, birincisinin kelimeye ilk harfinden son harfine bakarak, alfabetik sisteme uygun tertip edildiğini gördü. Sonra farklı gelen sigalar aslı maddesine döndürülür ve ele alınır. İsm-i fâil, ism-i mef'ûl, vb. gibi kıyâsî sigalar bundan istisnâ edildi. Maddesini bilme, okuyucuya kolay olan hususlardandır. Maddeye konulur, alfabetik tertipte zikredilmez. Bu sebepten dolayı, araştırmacılar için kolay olmasından dolayı, kitabın hacminin büyümesi önemli değildir. Hakikat ile mecazın arasının maddelerde ayrılması; vasıf, isim ve diğerlerinin farklılaşmasıyla mananın farklılaşmasını; açıklama maksadıyla resimlerle süslemeyi önerdi.

el-Mu'cemu't-Târihî, maddelerin doğuşunu, Arapça aslını veya Arapçalaşmasını, dillerin ve lehçelerin bu konuda ve bununla ilgili olan konularda farklılığını inceler. Sigaların ortaya çıkışının tarihine göre bir tertiple düzenler. Yani illetli olan fiil yapısını getirir, sonra sırasıyla sünâi muzaaf, el-mehmuz, el-muzaafu'r-rubâi, sülâsi, rubâi'yi sunar. Bu tertip, dillerin ikili nazariye diye isimlendirdiği bir tertiptir.

el-Mu'cemu'l-Mâddî'de maddelerin ele alınma yöntemini örnek yoluyla açıkladı. Fiillerin bablarına, bütün maddelerdeki sigalar arasındaki müşterek manaya, bütün sigalardaki has manaya, mastar, müteaddi fiil, iştikâk, cemiler, müzekker, müennes, isimler ve sıfatlara işaret etmek için belirli simgeler edinecektir⁶. Bu maddelerin başında kelimelerin müşterek manasını, fiillerin çekimlerini ve isim ve sıfatların sigalarını sunacak, onlardan her birini satırın başına koyacaktır. Örneğin “أَبَج” maddesinde şöyle demiştir:

[وَحْد] “الْأَبَجُ” (شَق)؛ “أَبَجُ” (مَص)؛ ...den, dan; (تَص)؛ [أَبَج] “ebdiyettir”;

[أُنَج] “senin kattığın yapma bir şeyle ebediyete kadar korunan şey”. Şöyle dersin: – “الْأَبَجُ” ve “الْأَبَجُ” (سَم)؛ “أَبَجُ” “هَيْكَلُ رَمْسِيْسِ أَبَجُ”, “genel anlamda eski mısırlıların heykelleri” mumya;

⁶ Yukarıda örnekte zikredilen rumuzlar ve açılımları şöyledir: **الوحدة المادية: ووح**؛ **الوحدة المعنوية: حد**؛ **الصفة: صف**؛ **الاسم: سم**؛ **الاشتقاق: شق**؛ **المصدر: مص**؛ **التصريف: نص** ve açılımları için bkz. Abdullah el-Alaylı, *Mukaddimetu li Dersi Lugati'l-Arab ve Keyfe Nedau'l-Mu'ceme'l-Cedide*, el-Matbaatu'l-Asriyye, Kahire, 2003, s. 248.

[أَبَاجُ] (صف) ebedileştirilmiş resim; (سم) bütün mumya resimleri, şekilleri; “أَبَاجُ نَفِيسٌ” dersin;

[إِبَاجَةٌ] (سم) İlmu'l-Uhnûlûciyâ, yani ayakların yer tabakalarındaki izleri ilmi; (صف) إِبَاجِيّ, yani Nebi (as)'ın taşlar üzerinde olduğu iddia edilen ayak izi gibi bu türden izle ilgili olan araştırmadır. Şöyle dersin: “رَأَيْتُ بَحْنًا طَرِيفًا حَوْلَ أَثَارِ قَدَمِ النَّبِيِّ مِنَ النَّاحِيَةِ الْأَبَاجِيَّةِ” yani “أَبَاجِيَّة” tarafından Nebî (as)'ın ayak izleri etrafında komik bir araştırma gördüm.

[أَبَجْنٌ] (سم) bu şekle göre ebedilik düşüncesi kendisini kaplayan kişidir. Şöyle dersin: “كَانَ قَدَمَاءَ الْمِصْرِيِّينَ أَبَاجِنٌ” Mısırlıların ataları “أَبَاجِنٌ”, düşüncenin kendisi “أَبَجْنَةٌ” idi. Şöyle dersin: “بَحْنٌ حَوْلَ أَبَجْنَةِ الْمِصْرِيَّةِ الْقَدَمَاءِ” “Eski Mısırlıların ataları hakkında bir araştırma”.

[إِبْجِين] (صف) bedeni, ebedî kılan bir özdür; (سم) el-Edîbuşîra, soğuk bir bölgeye defnedilirse veya yok olmasını engelleyen karlı bir bölgeye defnedilirse hayvanın telef olan kısımlarını üste çıkaran beyaz bir maddedir.

el-Alaylı üzerine bizim yorumumuz şöyledir: O, bize ihtiyaç duyduğumuz sözlüklerin nasıl olması gerektiğini anlattı. Şu kadar var ki o, bizi davet ettiği adımların çoğuna muvaffak olduğunu ama en güzeli, kıyâsî sigaların hazfine çağırarak olduğuna; onun tarihi sözlüğünü, gerçekler değil, zanlar ve faraziyeler üzerine kurduğuna; bu konuda, elimizde pek çok delilin ve şevâhidin bulunduğu modern dönemlere değil, dilin eski dönemlerine baktığına işaret ediyoruz. Bu deliller, sözlerimizi sağlam, bilimsel temeller üzerine kuruyor.

Biz, mu'cemlerin pek çok türüne muhtaç olduğumuz konusunda el-Alaylı ile tam bir görüş birliğindeyiz. Arap Dil Enstitüsü, sanat ve bilim ıstılahlarının pek çoğu için Arapça eşanlamlı kelime ortaya koydu. Peşi sıra onları dergisinde yayınladı. Bu iş, üyelerin pek çoğunun itirafıyla bu konudaki en başarılı iş olmuştur. Terim sözlükleri vaz' etmek kolaydır. Metot konusunda bu konunun muhalifi, bu konuda karışıklık yoktur. Kabul edilen tertib, konusal olmasıdır. Yani ilimlere veya bağlantılı olduğu sanatlara göre lafızların tertibi, sonra harfin aslî mi zâid mi olduğuna bakmaksızın bütün sanat lafızlarının, tüm harflere göre alfabetik tertibi (konusaldır).

Tarihî Sözlükler

el-Alaylı'nın söylediği gibi, Arapça Tarih sözlüğüne ihtiyaç duymaktayız. Fakat biz onun düşündüğü ile farklı düşünüyoruz. Zan ve faraziyelerin bilinmezliğinde kaybolmayı istemiyoruz. Sağlam bilimsel temeller istiyoruz. Bu sözlük, lafızların doğuşunu ele alır. Arap dilinin tabiatına göre, kelimeleri üç kısma ayırırız:

1. Sâmi dillerindeki Arapça kelimeler.
2. Farsça, Yunanca, Latince ve diğer dillerden Arapçalaştırılan kelimeler.
3. Sâmi dillerde benzeri bulunmayan Arapların icat ettiği Arapça kelimeler.

Birinci türe gelince, onun altında da sınıflar vardır. Bütün Sâmi dillerin veya çoğunun ortak olduğu eski Sâmi kelimeler çoğu zaman doğrudan doğruya, ana sami dillerden gelenler gibi Arapçada mevcuttur. Bütün Samilerde ortak olmayan sami lafızlar, Süryânice ve İbrânice'de bulunup sonra Arapça'ya intikal etmiştir. Tarihî Sözlük, kelimelerin benzerleri ve bu konudaki manaları, bütün sami dillerde, birinci sınıfta inceler. İkinci sınıfta lafızın aslî dilini inceler. Sonra burada Arapça'ya giden yol, bu yol ister doğrudan doğruya iki dil arasında olsun veya başka dil tarikiyle olsun kelime Samîden veya Ârîdendir. Nitekim Süryânice kelimelerin pek çoğu Arapça'ya, Farsça yoluyla geçmiştir. Bu sınıfta Arapça'nın

İhtiyaç Duyduğumuz Sözlüklerin Özellikleri / Uğur GÜLBİL

dışındaki dili, Arapça'da olmayan bir lafzı alıp bu lafzın hem Arapça'daki şekline hem de dildeki şekline bakıp durumunu incelenmesi de güzel olur. Bu sözlük, bu kelimenin Arapçaya intikal ettiği tarihe, kendisiyle oluşturulan şekillere ulaşmaya gayret eder. Sonra onu, şu geriye kalan sınıflar gibi ele alır.

Arapçalaştırılana gelince, Sâmilere ikinci sınıf gibi ele alır. Aslını, Arapçaya intikalinin yolunu, zamanını, buradaki şekilleri ve ana dilden diğer dillerin aldığı benzerlerini kastediyorum. Konu, katışıksız Arapça kelimelerde, ortaya çıkış zamanlarını bilme gayretine, herhangi bir kabile nezdinde oluşuna ve ilk defa ortaya çıkan şekillere göre sınırlanır.

Sonra bu farklı türler, artık Arapça olduğu için aynı şekilde ele alınır. Çünkü o, artık Arapçalaşmıştır. Mu'cem, kelimenin farklı asırlarda şekilleri ve manasındaki gelişimini, belki de bugüne kadar ki çeşitli iklimlerdeki gelişimini bile inceler. Bu gibi sözlüklerin hedefi, Büyük Oxford Tarihi Sözlüğü'nün dediği gibi, kelimenin anlamının ince bir tanımı, aslı, tarihi ve durumlarının incelenme şekli üçtür:

1. Her kelimeyi açıklama: Ne zaman, nasıl, hangi şekilde ve hangi anlamla Arapça oldu? Bu zaman zarfında şekil ve mana olarak hangi gelişmelere maruz kaldı? Zamanın geçmesiyle hangi kullanımları terk edildi? Hangileri hala devam ediyor, hangi kullanımda yeni, hangi tarzda ve ne zaman?
2. Kelimenin ortaya çıktığı bilinen ilk seferden bu yana, son kez kullanımına veya bugüne kadar, kelimenin zamanına ulaşan şevahid topluluklarıyla bu hakikatleri tasvir etme. Kelime, kendi tarihini ve anlamlarını tasvir ederek gelir.
3. Her kelimenin aslını, sadece tarihi gerçeklik temeli üzerine, Modern Dil Biliminin metoduna ve neticesine uygun olarak ele alma.

Bu sözlük her türden kelimeleri toplamakla kalmaz üstelik sınırı aşmayan belirli bir sahası vardır. Onun sınırları, edebî dil ve kelam vb. de bulunan kelimelerin tamamını kapsar. Söz konusu bu kelimelerden ne müşterek ne de müteradif, buna benzer şeylerin hiçbirini hafzedilmez.

Aynı şekilde ıstıhlardan, kendisini sadece alanın uzmanlarının anladığı ve muarrab olmayana mahsus kelimeler hafzedilir. Özel isimler ise (şahısların, kabilelerin, ümmetlerin veya bölgelerin isimleri), bilimsel olmayan diğer anlamlarda veya dilde kullanılan sigaların türetildiği şeyleri içerir. Bunu yorumlama da sadece alimlerle (onlara sunmakla) mümkündür. Her hangi bir bölge lehçesinde gelen kelimelerden ve manalarından sadece kelimenin, fasih mananın veya günlük kullanımda edebiyat ve konuşma dilinde yaygın, devamlı olan lafızları içerir. Kelimenin sözlü ifadesinde bölgeler arası lehçe farklılıkları büyük boyutlardadır. Bu farkları ortadan kaldırmak için tam bir ses düzeninin var olmaması, bu kelimelerin bu sözlüklere dâhil edilmesini imkansız kılar. Özellikle, bu lehçelerin henüz tam bir inceleme geçirmediği buna ilave edilirse.

Burada Oxford sözlüğünün, maddeleri ele alırken takip ettiği metodu zikrediyorum. Belki de bize uygundur. O, maddeleri dört büyük bölüme ayırdı. Birincisi, maddelerin incelenmesi için; ikincisi, şekillerinin tarihi için; üçüncüsü, gösterdiği anlam için; dördüncüsü, şevâhidleri için. Birinci kısımda alfabeleri ve yaygın şekilleri, şekillerden ve manalardan kullanımı terkedilenin ayrılması, değişmeden veya değişerek yabancı şekli

İhtiyaç Duyduğumuz Sözlüklerin Özellikleri / Uğur GÜLBİL

üzere kalarak Arapçaya girenlerin ayrılması, i'rabı, özel kullanımı (ilim ve sanatlarda); ihmali, yaygın kullanımı, edebiyatta değil konuşma dili veya lehçe olması; tarihi tertip üzere sıralanan ilk ana şekilleri, cemileri, ana türemişleri ele aldı.

İkinci kısmı, köşeli parantez içerisine koydu. Burada kelimelerin türeyenlerini, kökünü, tarihini, çağını, nâdirliğini, zıtlarını, ölümünü, hayatını, konuşma değişikliğini, diğer kelimelerle karışmasını ele aldı. Üçüncüsünde, tarihi sıralamaya göre tertip edilerek farklı delâletlerini (anlamlarını) ele aldı. Dördüncüsünde rakamlar vererek ki bizzat delalet rakamları, şahitlerini ele aldı.

Bunların her biri, metottaki önemsiz bazı farklılıklarla beraber Oxford kısa tarih sözlüğünde de gözetildi. Bu yüzden madde aşağıdaki şekilde ele alındı:

1. Madde, mühmel mi (+), dahîl mi (11) olduğunu açıklayan rumuzlar öne geçirilerek koyu renkle yazıldı.
2. Hecelere bölünmesi mümkün olmadığı zaman, lafızların telaffuz şeklini zikretti. Eğer kelime tedavülden kalkmış ise bu adım çıkarıldı.
3. Kelimelerin i'rabı.
4. Modern kullanımına işaret. Edebî mi, konuşma dili mi, ammice mi, rivâyet edilen bir söz mü, tarihî mi, yoksa sadece belirli lehçede mi kullanılıyor?
5. Farklı telaffuz yolları veya türeyenleri ele alma.
6. Bilim ve sanatlardaki özel anlamları.
7. Her birinin rakamlanmasıyla birlikte ilk ortaya çıkışından son ortaya çıkışlarına veya bugüne kadar, farklı dilsel (lugat) anlamlarını, tarihlerini ve tedavülden kalkma bildirmesi.
8. Söyleyeni ve söyleme tarihinin zikredilmesiyle birlikte, kendisine uygun mananın rakamıyla her birinin şevahidinin rakamlı olarak söylenmesi.
9. Üsluplar. (Yani, özel mana sahibi olmuş, te'lif edilen ibâreler).

Bu bir kişinin veya alimlerden bir topluluğun yapacağı iş değil, aksine bu, bir gurubun yapabileceği bir iştir. Belki büyük Oxford sözlüğünün hikayesi bunu destekler. Çünkü bu konudaki çalışma, miladi 1857'den beri devam etmektedir. Sonra birinci cüz 1888'de, sonuncu (o da 20. cilt) 1928'de ortaya çıktı. Eserin mukaddimesinde şöyle denildi: Onlar, eseri te'lif etmeyi tasarladıklarında, her şeyden önce her asırdaki bütün kitaplardan ve özel anlamlarda kullanılan kelimelerin tarihlerini eserlerine alan, özel konuları yazarların tamamından; tabakaları her ne olursa olsun, 16. asra kadar olan öncekilerin bütün kitaplarından ve son asırların kitaplarından en bariz olanlarından mümkün olan en büyük miktarda, örnek olacak şevahidi iktibas etmeye karar verdiler. Bu şevâhidlerin ve nüshaların seçimi konusunda yüzlerce okuyucu katıldı. Meşhur araştırmacıların pek çoğu, bu yolla toplanan bu maddelerin düzeni konusunu üstlendi. Sözlük, onlardan 20 kadar isim zikretti ve bu kimseler yanlarında iki milyondan fazla şevahid oluncaya kadar toplamaya devam ettiler.

Bu şevahid bir yerde toplanıp alfabetik sıralandığı ve ince bir şekilde ele alındığında bunun yeterli olmadığı görüldü. Özel kitaplardan başka şevahid toplanması için gönüllü olarak

katılmak üzere okuyuculara yeni bir davet gönderildi. Zaman zaman okuyucuları yönlendirmek üzere listeler çıkarıyorlardı. Çoğunluğu İngiltere'den olmak üzere 800'den fazla okuyucu davete cevap verdi. Onların pek çoğu Birleşik Devletlerden, azımsanamayacak sayıda İngiltere'nin sömürgelerinden ve yabancı bölgelerdendi. Üç yıl içerisinde diğer bir milyon şevahid kendilerine ulaştı. Genel toplam, bütün asırlardan, 1300 okuyucunun, 500'den fazla müellifin kitaplarından seçtiği yaklaşık 3,5 milyona ulaştı. 30'dan fazla araştırmacı onun tertibine yardım etti. Çalışmayı bırakmayanlardan bir grubun, yorumların hazırlanması ve sözlüğün ortaya konulmasında da hizmetleri olmuştur.

Büyük Edebiyatçıların Sözlükleri

Hâlâ biz tarihî sözlüklerin vaz'ında büyük bir şekilde hizmet verecek başka sözlüğe ihtiyaç duymaktayız. Bu, edebiyatçıların büyüklerine has sözlüktür. Büyük edebiyatçı, kelimelerle oynar. Ona karşı, sıradan insanın, üzerinde çok durmasına rağmen, bulamadığı etkileşimleri hisseder. Kelimelere, bazı manaların gölgesinde özel cevaplar verir. Kelimeleri belirli, duygusal paragraflarda kullanır. Ondaki yeni üslup ortaya çıkarır. Eski anlamının ötesinde tazmin⁷ ve benzerleriyle başka manalara genişletir. Kelimeleri, kabulde karşılanan mecazi bir ibarede kullanır. Dilsel gerçeklik oluncaya kadar yayılır. Edeplerin, kelimeleri canlandırmada, öldürmede, yönlendirmede ve farklı türlere çevirme konusunda büyük payları vardır. Bundan dolayı onların edebi eserleri, kelimelerin tarihi konusunda güvenilir deneyimlerdir.

İş böyle olunca, batılı dilciler bu türden sözlüklere önem verdi. Bartlett'in kitabı gibi Shakespeare'in etrafında te'lif edilenlerin en meşhuru John Bartlett'in: *A new and complete concordance, or verbal index to words, phrases & passages in the dramatic Works of Shakespeare, with a supplementary concordance to the poems* adlı eseridir. Bu sözlük, *Muhammed Fuad Abdülbâki'nin "el-Mu'cemü'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm"*ine benzemektedir. Fakat biz buna, kelimelerin yorumlarını, (açıklamalarını) eklenmesini istiyoruz.

İstedığımız sözlük, seçtiğimiz edip nezdinde, bütün isimleri, fiilleri, harfleri kapsar. Sonra bu kelimeleri, harflerin köküne, ziyadesine bakmaksızın alfabetik sıraya göre düzenleriz. Ardından bu edebiyatçının eserini, mümkün oldukça ortaya çıkış tarihlerine göre tertip ederiz. Sonra bu konudaki bütün kelimeleri sıralarız. İbarenin tümünü, bütün kullanımların altında kaydettikten sonra doğrudan doğruya, geldiği kitaba, cilde, bölüme, sayfaya ve satıra işaret ederiz. Basımı çok olan kitap olursa onun kullanılanına dikkat çekeriz. Anlamları farklı ise bütün kullanımlarda kelimeyi açıklarız.

Bu şekilde, bu sözlük bize, kelimelerin anlamlarını, farklı kullanımlarını ve gelişimlerini gösteren başka bir yerde elde edilmesi mümkün olmayan hususlarda pek çok şevâhid sunar. Pek çok edebiyatçımız bu sözlük için ehildir (onların eserlerinden alıntılar yapılabilir). Örneğin: Şairlerden, *İmruu'l-Kays, Züheyr, el-A'sâ, Hassan, Cerîr, el-Ferezdak, el-Ahtal, Beşşâr, Ebû Nuvâs, Ebû Temmâm, el-Buhturî, el-Mütenebbî, el-Maarri; Recez*

⁷ **Tazmîn:** Bir şairin başkasının şiirinden bir parçayı, şayet meşhur değilse sahibini de belirtmek suretiyle, kendi nazmı içerisinde zikretmesidir. Bkz. Akdemir, Hikmet, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir, 1999, s. 325; Bulut, Ali, *Belâğat Meânî – Beyân – Bedî'*, İfav yay, İstanbul, 2013, s.326).

yazarlarından, *Ru'be, el-Accâc*; kadim edebiyatçılardan, *el-Câhiz, Ebû Hayyân et-Tevhîdî, es-Sâhib ibn Abbâd, el-Harîrî*. Modern Edebiyatçıların yanında bunların her birinden alıntılar yapılır. Kıymeti takdir edilmeyen bu sözlüğün çok büyük edebi faydası vardır. Belki de biz, şairlere has bu sözlüklerden, dil ve edebiyat hayatında belirli asırlara mahsus sözlüklere geçiş yapabiliriz.

Dilsel Sözlükler

Saf dil sözlüğünü, ne eskilerin tasavvuru ne de şarkiyatçılardan yenilerin tasavvuru gibi düşünemeyiz. Mütakaddim dilciler, sözlüklerle genel ansiklopediler arasında ilginç bir şekilde karıştırdılar. Aralarını ayırmadılar. Fark çok açıktır. Kısa bir ifadeyle şunu söyleyebiliriz: “Sözlükler, kelimeleri açıklamak için; ansiklopediler, eşyaların niteliğini anlatmak içindir. Sözlük eşyayı anlatamaz, ancak lafzın ve kullanımının delaletini ortaya koymak için gelir. Bu vasfa ancak bu hedefin gerektirdiği kadar önem verilir”. Aynı şekilde iki türün kelimeleri katılmaz. Sözlükler; isimler, fiiller ve harfler gibi bütün kelimeleri içine alır. Kelam, sözlüklerde oluşturulan dile aittir. Arapça sözlük, Arapça lafız veya Arapların konuştuğuna önem verir. Fransızca sözlük aynı şekildedir vs. Ancak ansiklopedilere gelince, sadece özel isimlere önem verir. Yani belirli bir dille sınırlandırılmadan eşya ve işlerin isimleridir. Fakat eskiler bu iki türü birbirine karıştırdılar ve sözlüklerine kullanıldığı alanlarının dışında pek çok şey yüklediler.

Modernistler, sözlükleri hafifletmeyi istediler. Araştırma ve inceleme yapmadan dilin bazı kısımlarını hafifletmeyi hedeflediler. Biz bu yola giremeyiz. Sözlük hazırlamada her adım için ince çalışmalar ve kapsamlı bir istatistik yapılması gerektiğini görmekteyiz. Önümüze kullanma fikrini koyuyoruz. Biz, sadece kütüphanemizin raflarını süslemediğimiz, kullanacağımız sözlüklere ihtiyaç duymaktayız. Çünkü biz bu fikri dikkate alıyoruz. Ortaya koyduğumuz bu sözlüğü kullanan kimseleri bu fikre tabi kılarak gözetiyor muyuz? Bu fikri düşündüğümüzde bizim farklı türlerdeki sözlüklere ihtiyaç duyduğumuzu görmekteyiz. Sözlük kullanıcıları, lisedeki küçük bir öğrenciden, kültürlü bir halka, edebiyatçıya ve üstün kültür sahibi alimlere, uzman dilcilere kadar uzanan pek çok tabakalardır. Bugün kullanıcılar sadece evlerinde veya kütüphanelerde okumuyor, üstelik, dışarıda veya dağların en yüksek yerlerindeki yazlıklarda, yalnız kaldıkları Arapçanın bilinmediği ve çok az kitabın olduğu uzak yerlere olan yolculuklarda okuyorlar. Öyleyse bu takdirde, sözlüklerin hafifletilmesi ve hacminin küçültülmesi gerekir. Üstelik bazıları cep kitapları hacminde olmalı ki yanında okumak için başka kitaplar taşınabilmeli. Bugün kullanıcılar, son derece acelecilerdir. Her hangi bir şeyi araştırma konusunda vakit harcamak istemiyorlar. Yakınında olanı koparmayı, almayı isterler (pratik olmasını tercih ederler). Uzakta olana gelince onunla ilgileri olmaz. Öyleyse modern sözlük, kullanımı kolay, pratik olmalı ve okuyucuya en hızlı bir şekilde istediğini verebilmelidir.

Cep sözlükleriyle başlayalım. Yazarların, iş sahiplerinin ihtiyacını gidermeyi ve evin dışında da kullanmayı hedefler. Kolaylık, vecizlik ve güvenle süslemelidir. Bunun için, bu günlerde insanların en fazla ihtiyaç duyduğu kelimeleri ve manalarını içermeli, bunun dışındakileri de hafifletmelidir. Sözlüklerden kıyasıya müşteraklar hazfedilebilir veya geçtiği maddesinde farklı manalarda kullanılmadığı zaman açıklama yapmadan zikredilebilir.

Bu durumda bazı müşteraklarda, yatay çizgiyle, kelimenin asli parçasından uzaklaşmak mümkün olduğunda, şunu yapmamız gerekmektedir. Örneğin: “ان” yani “انفعل” ve “است”

İhtiyaç Duyduğumuz Sözlüklerin Özellikleri / Uğur GÜLBİL

yani “استعمل” vb. Kelimeler arasına fasıla koymakla yetinerek manaları tekrar edilmez. (Bu durumda bir yer işgal edeceğinden dolayı yatay çizgi kullanılmaz).

Açıklamalar kısaltılmalı, mümkün olduğunca bir müradifle yetinilmeli, bir mana için pek çok mürâdif getirilmez. Aksine, müradiflerin en meşhuru ve en fazla kullanılanı ile yetinilir. Arapçaya giren lafızlar için özel semboller kullanılır. Basımda, madde başlığı hariç, küçük harflerle olması gözetilir.

Orta boy sözlükler de büyük oranda kısımlara ayrılır. Ebatları da belirsiz bir şekilde farklıdır. Fakat biz, tüm genel ansiklopedik sözlüklere itiraz ediyoruz. Metodu en güzel ve en gelişmiş olarak kabul edilen aşağıdaki İngilizce sözlükleri örnek olarak veriyorum: Cassell's new english dictionary universal pronouncing and defining dectionary by Wewster and Thorndike Barhart handy pocket dictionary. Bu sözlükler, hızlı bir şekilde, alfabetik olarak, doğru kelimeyi arayan yazarlar; telaffuzun doğrusunu araştıran konuşmacı; yazısının güzel olması için, daha etkili ifadelere sevk eden, kendisine küçük ve güvenilir yardımlar sunan bir şeye ihtiyaç duyduğu sözlükleri kullanan mübtediler için te'lif edilmiştir.

Bu sözlüklerde, bulunan müfredatlar derinlemesine ve dikkatlice incelenir. O sözlükler, sadece modern asırda kullanılanı kabul ediyor, tedavülden kalkan kelimeleri hâlâ okullarda eserleri okutulan muallaka şairleri, *el-Kâtib Abdulhamîd* ve *el-Câhız* gibi usta şair ve yazarların eserlerinde varid olduğu zaman kabul ediyor. İlim ve sanat kavramlarından sadece edebiyatta ve dillerde yaygın olan kavramlar kabul ediyor.

Bir şeye göre hüküm vermeyi (sonuç açıklamayı) heva ve hevese göre şuyû bulmasına müsaade etme. Ancak onu kapsamlı bir araştırma ile değerlendirirsin. Kapsamlı bir inceleme yapılır. Modern kitap, dergi, gazete toplanır ve müfredat incelenir. Sonra kelimeler çok fazla olduğundan dolayı bu araştırma için sabit olan lafızlar seçilir.

Aynı şekilde kelimenin içerdiği bütün manalar zikredilmez aksine sadece yaygın olanları veya önemli ediplerin eserlerinde geçenleri zikredilir. Bizzat karşılaşılan şey araştırılarak ve incelenerek bu manalar ele alınır. Bu manalar, araştırmacının istediğine en hızlı bir şekilde ulaştırabileceği temellere göre düzenlenir. *Sör Nedik*, sözlüğünün tertibinde aşağıdaki adımları uygulamıştır:

1. Harflerine uygun olarak bütün kelimeleri, alfabetik bir sırada asıl ve dahîl (yabancı dilden giren kelime) olarak zikreder. Kelimenin, okuyucunun orada aradığı tek bir yeri vardır. Diğer bazı sözlükler bu duruma muhalefât etmişlerdir. Dahîl olan kelime; madde sonunda açıklandıktan sonra özel bir yere konulur.

Yaygın genel manaları sunulur. Çünkü onun bilinmesine ihtiyaç fazladır. Yaygın kullanımı az olan kelime sonraya bırakılır.

Açıklamalarında aşağıdaki şartları gözetmiştir:

1. İzah edilen kelimelerin en kolayıyla, -mümkün oldukça- bütün kelimelerin açıklanması. Çünkü açıklama yapmaktan maksadın, okuyanın sorularına cevap olması gerekir. Açıklamayı, araştırma yaparak bir yerden başka bir yere onu taşınmaya zorlamak değil.
2. Kolay kelimeleri kullanarak içinden çıkılmaz ibareleri uzaklaştırmak ve bilinen bir anlamı ifade etmesi için bilinen bir yolla te'lif etmek.

İhtiyaç Duyduğumuz Sözlüklerin Özellikleri / Uğur GÜLBİL

3. Üslupların, resimli ibarelerin yani açık, bariz şekilde manayı veren ibarelerin kullanılması.

4. Tek açıklamada, önemine göre fikirlerin tertibi. Örneğin; Bankanın tarifinin, (البنك), biriktirme, kredi alma, para değişimi ve dışarıya gönderilmesi için bir kurumdur şeklinde açıklanması gibi. Çünkü insanların çoğu bankayı, ilk önce para biriktirme, bunun peşine kredi alma ve para değişimi için kullanıyorlar. İnsanları az bir kısmı da banka yoluyla dışarıya para aktarıyor.

5. Okuyucunun kelimenin anlamını anlaması için gerekli bilgilerin tamamını zikretmek suretiyle açıklamada incelik, dikkat ve sınırlama.

Her maddenin karşısında, genel metodunun anlatılmasında, bu adımlardan pek çoğu açıklandı. Aşağıdaki şekil üzerine maddelerin getirildiği belirtildi:

1. Maddelerin sesli harflerle alfabeleştirilmesi.
2. Kelimelerin telaffuz üslûbu.
3. Kelimelerin i'rab alameti
4. Şâz çekimli şekilleri (cemiler, mazi fiiller vb.)
5. Her anlamın rakamlanmasıyla birlikte farklı manaları.
6. Eşanlamlılara karşılık gelen her bir mananın rakamının her bir topluluğa verilmesi.

Araştırmacının kelimeyi kolaylıkla bulması için, mu'cem sahiplerinin çoğunun basımda gözettiği şu işleri dikkate almıştır:

1. Eğer maddenin, tamamıyla birbirinden farklı iki veya daha fazla anlamı olursa, madde iki veya daha fazla kısma bölünür. Kelimelerin her biri bu manalara göre rakamlanarak, kelimenin baştan beri başka anlamlarının olduğu belli olsun diye açıklanmak üzere tekrarlanır. *İbn Fâris'in el-Usûl* diye isimlendirdiği bu anlamları kastediyor.
2. Koyu harflerle madde başlıkları yazılır.
3. Kelimelerin anlamları olan kelimelerin gerisinde koyu harflerle müştakları getirilir.
4. Kelimenin en bariz olanının altında oluşturulan üsluplar getirilir.
5. Her sayfada, kişiye, hızlı olarak, sayfada bulunan kelimeleri izah etmek için, sayfanın en üst kısmına iki kelime konulur. Birinci kelimeye işaret etmesi için sol tarafa, son kelimeye işaret etmesi için sağ tarafa, kelime konulur. Çünkü bu iki kelime arasında olması gerekir. Tabiidir ki, Arapça'da sağdaki kelimeyi birinci için, soldakini sonuncusu için koyarak konum değişikliğine mecburuz.

Araştırmacının kendisiyle manaya ulaşacağı metot, aşağıdaki adımlarda açıklanır:

1. Açıklamaların dizimi (tertibi) – anlamlar kelimelerin kullanım yaygınlığına uygun olarak dizilir. Kullanımı en fazla olan öne alınır, istilâhlar gibi kullanımı en az olan sona bırakılır.
2. Anlamların ifade edilme üslûbu – anlamlar aşağıdaki üç veya daha fazla metottan biriyle getirilir: Resimli sözler, eşanlamlılar, şevâhidler. Zor kelimeler ve bir veya iki anlama sahip

İhtiyaç Duyduğumuz Sözlüklerin Özellikleri / Uğur GÜLBİL

istilahlara, ilk iki metodu kullanarak açıklanabilir. Pek çok manaya sahip kelimelere veya sıkı bir şekilde alakalı anlamlara gelince, açıklanması için şevâhide ihtiyaç duyar.

3. Şevâhidlerin görevi, konusu – sırf açıklama yoluyla, kolaylıkla, atıf edatları ve diğerleri gibi pek çok konu anlaşılabilir. O, çok yaygın, karmaşık ve anlaşılabilir anlamlara sahiptir. Kelimelerin açıklanması için şevahid gerekir.

Bazı yazarların veya konuşmacıların, söz sahiplerinin belirli kelimeyi çok kullanmaya mecbur olduklarını, eşanlamlı kelimelere önem verme sebebinin mazeret olarak gösterdi. Sıkıcı olduğundan kelimenin başkasıyla değiştirilmesi iyi olur. *Webster* ise kullanımda eşanlamlılar arasındaki farkları açıklamayı istediği için yazar bu ilgiyi, kelimelerin vaz'ını ve kullanımını güzel yapmış diye haklı çıkardı.

Orta boyutlu sözlüklerin pek çoğu, bu iki sözlüğün i'tina gösterdiği bu durumlara şunu ilave ediyor:

Arapçaya giren yabancı kelimelere ve tedavülden kalkan kelimelere ve manalara da işaret konur. Bu vasfın bitiminde orta sözlüklerin bir türüne işaret eder. El-Usûlî diye isimlendirilir. Bu, İngilizcedeki "*Etymological Dictionary - Etimolojik Sözlük*" diye isimlendirilir. Yani, özellikle ister dahile (yabancı dilden giren) ister asîle ve şekilleri, ilk anlamları ve ondan alınan sözlüklerdeki müradifleri veya dahil kelime olduğunda kardeşleri veya asîl olduğunda fertlerden biri onun dili olan dil ailelerindeki müradif kelimeler. Bundan sonra tarihine önem verir. Fakat o, bugüne kadar ki bütün asırlarda onu incelemeye ilgilmez. Ancak onu usûlî ve tarihî iki yönü olduğunda inceler.

Bu sözlüklerin kelime için ölçüsü, kullanım olduğundan, ortaya konulan bazı sözlükler hacimli olarak karşımıza çıkar. Örneğin, 2500 sayfadan daha fazla olan büyük hacimli *Webster's New International Dictionary* bunlardan biridir.

Belki de, büyük sözlüklerdeki çeşitlilik orta sözlüklerde, özellikle önemli olguların birinde az değildir. Bu, ansiklopedik sözlüklerin özelliklerine yakındır veya değildir. Sadece dil yönüne kısaltılmıştır. İşte bu belli bir sınıra kadar iki yönden ele aldığımız sözlüklerden birinin metodunun vasfı, *O, R. Hunter ve Prof. Ch. Morris* tarafından hazırlanan uluslar arası ansiklopedik sözlüktür. *International Dictionary and Cyclopaedia by R. Hunter and Prof. Ch. Morris*. Bu konuda ona benziyor ve belki de meşhur Fransızca sözlük *Larous*'dan daha fazla bilgiye sahiptir.

Bu sözlük, büyük sözlüklerin riayet etmesi gereken aşağıdaki şartları koydu:

1. Kendi tarihinin sonuna veya bugüne kadar sözün şekillerinden açık bir şekilde olmasından beri dil ve edebiyattaki gelen her kelimeyi içermelidir.
2. Bu kelimeler farklı işaretlerde zikredilmelidir. Hâlâ kullanılan ve hâlâ mühmel olmakla beraber farklı şekillerde gelen bu kelimeler kendi tarihinde zikredilmelidir.
3. Mümkün oldukça kelimelerin başına gelen değişiklikler ve her kelimenin telaffuzunu kapsamlı, açık ve düzenli bir şekilde örneklendirmelidir.
4. Kelimenin kökü (aslı) ve anlamları için mümkün olan yorumların en mükemmeli zikredilmelidir. Tarihi dönemlerde, alışılmış kullanımda farklı konularda her anlama pek çok şevahid getirerek zikredilmelidir. Çünkü sadece açıklamayla, kelimenin delaleti ve etkisi hakkında bilgi verilemez.

İhtiyaç Duyduğumuz Sözlüklerin Özellikleri / Uğur GÜLBİL

5. Kendisinden oluşan kelimelerin alışılmış manalarının açıklanmadığı belirli delaleti edinen bütün üslupları ve özel terkipleri içermelidir.

6. Her kelimenin, (müştakkatı hariç) etimolojisi incelenmelidir. (Kelimenin bilinen en eski kökünden beri) veya hakiki aslına ulaşmak mümkün olmazsa yabancı dillerde benzeri incelenir.

Metodunu şöyle vafsetmiştir:

A. Kelimeleri Vermedeki:

1. Kitap, kelimelerin açıklamasını eşyanın vasfını, sözlüklerin çoğuna muhalif olarak içerir.
2. Kitap, ilim, sanat ve vb. konulardaki istilahları içerir.

B. Tertip ve Üslûptaki:

1. Fiilleri müteaddî ve lâzım olarak iki kısma ayırdı. Sonra bunlardan her birini alışılmış dilde kullanılan mânâlara daha sonra istilâhî kullanımlarına göre ve ardından bunlardan her birini hakiki ve mecâzî manalara taksim etti. Sonra üslupları ve mürekkep tâbirleri zikretti. Aynı şekilde isimleri, sıfatları ve zarfları koydu. Bunların her bir çeşidi için pek çok manalar zikretti.

Maddenin bizzat kendisi için iki veya daha fazla zıt mana varsa, bunlardan her birini diğerinden ayırdı. Başlı başına bir liste maddesi ve önceki kısımları da bu maddenin altında gözettiler.

2. Kelimelerin asılları konusunda, i'timad edilen araştırmaların sonucuna dayandı. Yabancı dillerde ve gerçekte ondan alınan yabancı aslında kelimelerin benzerlerini ayırdı ve ikisi karışmasın diye her birini doğrudan doğruya maddeden sonra parantez arasına koydu.

3. Terimler, özel sanatsal kaynaklarda bulunduğu gibi kapsamlı ve mükemmel bir şekilde açıklanır. Bundan dolayı terimsel sözlüklere ihtiyaç duyulmaz.

4. Sahibine, kendisinden alınan kitaba, bölüm, sayfa ve satıra işaret ederek çokça şevâhit getirdi. Bunlardan pek çoğunu gazetelerden ve yaygın dergilerden aldı. Çünkü bunlar bu çağda kullanılan dilde, modern kelimeleri ve anlamlarının şekilsel olarak en güzel işleridir.

5. Mananın açıklanmasına yardım eden resimler pek çoktur. Bununla da asla süslemeyi kastetmedi.

6. Kullanılmayan, nadir kelimeler ve yazarlardan birinin icat ettiği kelimeleri işaretlerle ayırdı.

7. Oluşan kelimelerden, anlaşılmayan manalar olduğu zaman sonuncunun kısa ve öz olarak açıklanmasıyla beraber bazı manası açık olan bileşik isimler getirdi.

8. Ancak alemleri (şahıs veya yer isimlerini) zikretmedi. Sadece yıldız ismi Süreyya gibi asıl ismin verilmesine izafetle, tabiattaki diğer şeylerin verilen isimlerini bahsetti. Eğer "Aoran's rod" gibi bileşik isim ana kelime ve İncil ciltlerinden birinin ismi ise ve sadece tariflerinin verilmesiyle anlaşılman müştaklar alınmışsa alemleri belirtti.

9. Ansiklopedik sözlük gibi özelliklerinin toplamı, normal sözlüklere girmeyen ve sözü uzatan konulardan pek çoğunu ele aldı.

Profesör Fisher bütün yeniliklerin kendisinde bulunduğu Büyük Arapça Sözlüğü projesini mükemmel bir şekilde ortaya koydu. Yazdığı sözlüğü şöyle özetler. İstisnasız olarak dilde bulunan bütün kelimeleri ve tarihî, iştikâkî, tasrîfî, ta'birî, nahvî, beyânî ve üslûbî olmak üzere yedi bakış açısına göre de kelimelerin sunulması gerekir:

1. *Kelimenin târihi yönüne* gelince, önem bakımından bütün bakış açılarını geçer. Çünkü dili daima gelişen yönüyle ele aldığımızda şüphesiz ki bütün kelimelerin tarihi olarak özel gelişimleri vardır. Elimizde bulunan araçların gereğine göre bu tarihi gelişimi izah etmemiz gerekir.

2. *İştikak yönü*, kelimenin türevlerini ele alır. Yani kelimenin aslının ve nisbesinin araştırılması meselesini ele alır. Bu mesele tamamıyla alfabe sistemi ilmine bağlıdır. Aynı şekilde kelimenin aruz ilmiyle de irtibatlıdır. Muarraba gelince, mümkün oldukça kelimenin aslına döndürülür. Bu amacın gerçekleşmesi için, sözlük müellifinin diğer Sami dilleri, Farsça, Türkçe, Yunanca, Latinceyi ve diğer dilleri bilmesi gerekir.

3. *Tasrif yönü*, kelimedeki lafzın sığa değişikliklerini belirleme yönünü ele alır. Yani fiil çekimleri, isim çekimleri ve bu ikisi dışındakiler. Yaygın kullanımı olan kelimelerin ve çekimi tam olan kelimelerin sigalarına şevahid getirmeye gerek yok. Bu lafızların örneğinde, kendisinde şüphe ihtimali olan hallerde şevahid getirme yeterlidir. Bilinen sigalardan farklı olan bütün nadir sigaların sadece bazı şevahidlerle desteklenmesi gerekmez. Aksine, bütün mevcut şevahid, tam bir şekilde bu sığanın sıhhatinin takdiri kolay olsun, yücelsin diye getirilir. Burada iki önemli noktaya işaret etmek güzel olur. Birincisi, fiilin veya ismin tasrifinde; müzekkerlik ve müenneslik yönüyle kelimenin cinsinin belirlenmesinde iki veya daha fazla sığanın varlığı konusu. Kelimenin manalarının tasrifin ihtilafıyla farklı olması nadir değildir. Bu sığanın (durumun) örneği, zaman ve mekan farklılığıyla çoğunlukla kullanımı da farklıdır. İkincisi, beklenen kıyasa uygun olarak kullanımı mümkün olan bazı sigaların var olmaması.

4. *Deyimsel yönü*, manaların tarihi ve akli alakalarına göre terettüp eden pek çok mananın varlığı durumunda kelimenin manasının veya manalarının tahkikini ele alır. Bu konuda aşağıdaki kaideleri gözetmek gerekir:

a. Daima farklı anlamlara sahip olan kelimenin ilk manasına itibar edilir. Bu, kelimenin iştikâkından alınan anlamdır.

b. Anlamaların sıralanmasında genel anlamın özel anlama, duygusal anlamın akli anlama, hakiki anlamın mecâzî anlama takdim edilmesi gerekir. Bu, insan düşüncesinin gelişim seyrine uygundur. Aynı şekilde, burada ıstılah gibi kelimenin kullanımının gözetilmesi gerektiği gibi mecaz ilmini ve eşanlamlılık bilimini de gözetmek gerekir. Çünkü o, önemli deyimsel bir yardımdır. Çünkü o anlamların hasrı ve bu manaların konusu, yönü gibi anlamda yakın kelimeler arasında bir karşılaştırma yapılır. Fakat anlamca birbirini takip eden kelimeler arasındaki farkın, çoğunlukla sırf tarihi veya coğrafi sebeplere dönmesinin dikkate alınması hususunda, sınırı aşmak uygun olmaz. Son olarak kelimelerin zıtları varsa, o kelimenin zikredilmesinin gerekliliği kabul edilir. Mümkün oldukça bütün bitkiler, hayvanlar ve eşyaların tam bir tarifi, sınıflarının zikri ve ilmi isimleriyle vassfedilerek tanıtımı yapılır.

5. *Nahvi yönü*, kelimenin diğer kelimelerle mümkün olan bütün önemli bağlarını ele alır. Kelamın akışında belirli konumları olan kelimelerin sıralanışı da bunlardandır. Örneğin; فقط ، وغيرها، وأيضاً، وإنما ، gibi. Aynı şekilde gizlenen veya hafzedilenlerin dikkate alınması gerekir. Bu durum şu sorularla ilgilidir: Kelimenin kayıtsız kullanımı caiz mi? Fiil müteaddî veya lazım mı? Bu ne zaman ve nerede ortaya çıktı? Bu tertip ilk mi son kez mi?

6. *Be'yânî yönü*, kelimelerin farkına varılan, hissedilen alakalarını ele alır. Bu onun için daima gereklidir. Milli dilin ruhu, her hangi bir değişiklik olmadan çoğunlukla özel bir yerde konulmasına hükmeden terkipler ve ifadeler demektir. Bu özellik, belağî amillerinden bir amil veya edebi zevkin güzelliği içindir. Bu alakalardan bazıları şunlardır:

- Sigatü'l-İtba' ve'l-müzâvece⁸.
- Şu ifadedeki gibi sigatü'l-müşâkele⁹: “وَمَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ”¹⁰
- Şu ifadelerdeki gibi sigatü'l-mübâlağa¹¹ fi'l-mânâ: “مَوْتُ مَائِتٍ، وَشِعْرٌ شَاعِرٍ”
- Aşağıdaki ifadelerdeki gibi sigatü'l-izdivâc¹²: Abartılı bir manada ifadenin iki zıt şekilde kullanılması “لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ”. Her birinin diğerine etki ettiği ibarelerin yaygın terkibi “بَدَلَ جُهْدُهُ” ve diğerleri.

⁸ *Müzâvece*: Lugatte “eşleşme” anlamına gelen müzâvece, terim olarak ise, şart ve ceza cümlelerinde yer alan iki manayı, birine isnat edilen mananın diğerine de isnat edilmesi suretiyle birleştirmek anlamına gelir. Belağat tabirlerindedir. Örneğin, Rum Sûresi, 36. ayette;

“وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِن تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَهُمْ إِذَا هُمْ يَقْتُرُونَ”

“İnsanlara bir rahmet tattırdığımızda ona sevinirler. Şayet yaptıklarından ötürü başlarına bir fenalık gelse hemen ümitsizliğe düşüverirler” ayeti kerimesinde, insanların Allah'ın rahmetine sevinmesiyle, başlarına gelen musibetten dolayı yaşamış oldukları ümitsizlik arasında müzavece vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Kazvîni, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb, *et-Telhîs fi Ulûmi'l-Belâğa*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1932, s.358; el-Hâşimî, Ahmet, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999, s. 309; Bulut, a.g.e., s.237.

⁹ *Müşâkele*: Lugatte, iki şeyin birbirine uygun ve benzer olması anlamına gelir. Terim olarak ise: Bir şeyi kendi lafzının yerine, sohbette bahsi geçen başka bir lafızla zikretmektir. Yani aynı lafzı, önce bir anlamda daha sonra başka bir anlamda kullanmaktır.

Yukarıda zikredilen âyet-i kerime'de “Onlar tuzak kurdu. Allah da onlara tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.” Burada Allah'ın tuzak kurması onların tuzaklarını boşa çıkarması ve onları cezalandırması anlamındadır. Bkz. Kazvîni, a.g.e., s. 256; el-Hâşimî, a.g.e., s.309; Bulut, a.g.e., s.233.

¹⁰ Âl-i İmrân, 54.

¹¹ *Mübâlağa*: Bir vasf, fiil veya durumu, gerçekleşmesi zor, hatta imkansız dereceye çıkararak ifade etmektir.

وَنُكْرِمُ جَارَنَا مَا دَامَ فِينَا وَنَتَّبِعُهُ الْكَرَامَةَ حَيْثُ مَالَا

Aramızda olduğu müddetçe komşularımıza ikram ederiz.

Hatta gittiği yere de ikramımızı göndeririz.

Bkz. Kazvîni, a.g.e., s. 370; el-Hâşimî, a.g.e., s.312; Bulut, a.g.e., s.267.

¹² *İzdivâc*: Cinaslı lafızların aralarında bir fasıla olmadan diğerinin gelmesiyle ortaya çıkan cinastır. Mükerrer veya Müredded cinas da denir.

“مَنْ طَلَبَ شَيْئًا وَجَدَ وَجَدَ” “Kim bir şeyi arar da gayret gösterirse onu bulur”.

7. *Üslûbî yönü*, kelimeyi, ifâdeyi ya da terkihi genel bir şekilde kullanan dilin alanını belirler. Bazen bu alan, Kur'an kelimesini, hadis dilini, şiir ve nesir üslûbunu, tarih, sanatlar ve diğerlerinin üslûbunu, özellikle sırf şahsî üslup gibi bütünüyle ve kapsayıcı şekilde olur. Şöyle ki, müellif diğer müelliflerin eserlerinde hiç geçmeyen veya nadir kullanılan bir kelimenin ya da terkihin kullanımına bizzat yönelir. Şöyle ki, müellifin gençliğinin başlarında yazdığı kitabındaki üslûbu daha sonraki üslubundan farklı olur. Bu vasıftan nakd, tekmile veya ta'lik gibi konulardan hiçbirine ihtiyaç duymaz.

Lehçe sözlükleri de büyük sözlüklerdendir. O, büyük oranda etimoloji ve tarihi sözlüklere benzer. Batılı ve İngiliz sözlüklerinin tamamında uyulduğu gibi Arapça da özel ses düzenine uymamız gerekir. Özellikle, lehçeler veya âmmîcenin olsun. Çünkü Arap alfabesi harfleri bu lehçelerin telaffuzunu, konuşmasını açık bir şekilde temsil edemez. Arapçadaki bu sözlükler, özellikle tedvîn lûgatından daha çok konuşma diline dayanır. Çünkü bu, çoğu zaman fasihe bağlıdır. Lehçe sözlüklerinin orta ve muhtasar bir türünün olması tabiidir.

İnsan bu sözlükler gezintisinden şu sonuca ulaşabilir: Batılı Sözlükler büyük oranda ilerlemiş ve Arapça sözlükler de aynı şekilde ilerlemiştir. Fakat bu güne kadar pek çok eksikleri var olagelmıştır. Yapılması gereken ilk şey, sözlük alanında yapılan her adımın ince çalışmalarla olmasıdır. Kimin yazdığını, bundan hedefinin ne olduğu bilinir. Sonra geçen iki durum ışığında kelimelerden sözlüğe konulması gerekenleri incelenir. Kelimeler konusunda büyük edebiyatçılar ve yazarlar nezdinde modern kullanıma itimat etmek gerekir. Mümkün oldukça, bütün türlerdeki müfredatlarla, ilim ve ıstılahlar gibi her şeyle sözlükleri doldurmak gerekir. Mümkün oldukça, alfabetik sistemi tatbik etmeli. Bir, iki veya daha fazla bir yerde konulması mümkün olan bazı kelimelerde gelen mezid harfler probleminin çözülmesi gerekir. Manalar incelenir, kullanılan veya bilinmesine çok ihtiyaç duyulan kelimeler tercih edilir. Sözlüğün hedefine göre tertip edilir. Yani yaygın, az yaygın veya tarihî bir tertip vb. Manasını bilmek için tekrar araştırma yapmaya ihtiyaç duyulan lafızları içermeyen, açıkça anlaşılabilir kelimeler olmalı, resimlerle açıklanmalıdır. Mümkün oldukça, müradiflerle açıklamalar azaltılmalı. Kelimeleri açıkladığımızda yaygın ve açıkça anlaşılabilir müradifleri seçmeliyiz. Bir maddedeki farklı manaları, farklı sigaları, fiilleri, isimleri, müteaddî ve lazım fiiller gibi hususlarda kelimeler arasını ayırmalıyız. Fiil babları, isim ve sıfat çekimleri, kelimenin müzekker ve müennesleri, harfleri gibi bunların her biri için maddede belirli bir bölüm konulmalı. Batılı herhangi bir sözlükte görüldüğü gibi, doğrudan doğruya kelimelerden sonra konulan işaretlerle belirlenmeli, ayrılmalı.

KAYNAKÇA

Nassar, Hüseyin, *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu Neş'etuhu ve Tetavvuru, Dâru Mısır li't-Tibâa, Kâhire, 1988.*

el-Bustânî, Butrus, *Muhîtu'l-Muhît, Mektebetu Lübnân, Beyrut, 1987.*

el-Enbârî, Muhammed b. el-Kâsım, *Kitâbu'l-Ezdâd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1987.*

Burada ise “وَجَدَ” ve “وَجَدَ” lafızları arasında izdivac vardır. Bkz. el-Hâşimî, *a.g.e.*, s.312; Bulut, *a.g.e.*, s.302.

İhtiyaç Duyduğumuz Sözlüklerin Özellikleri / Uğur GÜLBİL

el-Alaylı, Abdullah, *Mukaddimetu li Dersi Lugati'l-Arab ve Keyfe Nedau'l-Mu'ceme'l-Cedide*, el-Matbaatu'l-Asriyye, Kahire, 2003.

Akdemir, Hikmet, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir, 1999.

Bulut, Ali, *Belâğat Meânî – Beyân – Bedi'*, İfav yay, İstanbul, 2013.

el-Kazvîni, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb, *et-Telhis fî Ulûmi'l-Belâğa*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1932.

el-Hâşimî, Ahmet, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999.

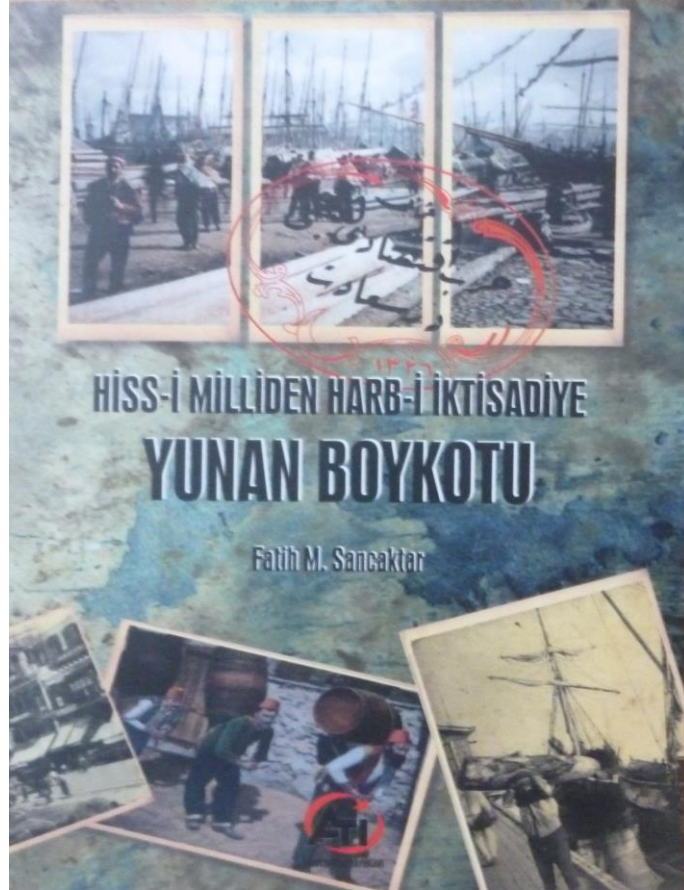

Cilt: 2 Sayı: 3 Ocak 2014 / Volume:2 Issue:3 January 2014

“Hiss-i Milliden Harb-i İktisadiye: Yunan Boykotu”

Fatih M. Sancaktar, *Hiss-i Milli'den Harb-i İktisadi'ye: Yunan Boykotu (1909-1911)*, İstanbul 2012, Akademi Titez Yayınları, 180 sayfa.

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi. r_erhangullu@yahoo.com.tr

1908 yılında Osmanlı anayasasının yeniden yürürlüğe girmesi sonrası, Osmanlı Devleti sınırlarında giderek tüm unsurların birlikteliğinin güçleneceği ve “Osmanlılık” fikrinin gelişeceği düşünülüyordu. Ancak süreç pek de arzu edildiği şekilde ilerlemeyecek ve anayasasının yeniden yürürlüğe girmesinin üzerinden çok zaman geçmeden ülke içindeki farklı unsurlar arasında çeşitli problemler yaşanacaktır. Özellikle Osmanlı Devleti’nden yaşanan kopuşlar Müslüman/Türk ahalide ve Osmanlı bürokrasisinde tepkilere neden olacak, bu tepkiler de Osmanlı sosyal hayatına, ülkede daha önce pek örneği görülmeyen şekillerde aksedecektir. Doç. Dr. Fatih M. Sancaktar’ın *Hiss-i Milli’den Harb-i İktisadi’ye: Yunan Boykotu (1909-1911)* başlıklı çalışması, bu bağlamda “Osmanlılar’ın atalarından kalan aziz vatan toprağı” Girit’in elden çıkışına karşı Müslüman/Türk ahali tarafından “hiss-i milli” ile iktisadi açıdan ortaya konulan tepkileri incelemektedir. Bosna-Hersek ve Bulgaristan’ın kaybıyla ilerleyen sürece Girit’in de ekleneceğinin anlaşılması Müslüman/Türk ahalide, mitingler ve boykotlarla dışa vurulan bir tepki doğurmuştur. Mitinglerle meydanlarda gösterilen tepkiler, iktisadi bir karşı hamle olarak değerlendirilen boykotlarla genelleştirilmiştir.

Eserde konu toplam beş bölüme ayrılarak incelenmiştir. Birinci bölüm, *Boykot Öncesi Tavrılar veya Boykot Hazırlığı: Mitingler* başlığıyla Girit’te yaşanan sürece verilen ilk tepkileri incelemektedir. Girit Rumlarının Girit Müslümanlarına yönelik baskılarının Anadolu’da oluşturduğu “hiss-i milli”nin etkisiyle yapılan mitinglerin aktarıldığı bölüm, kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere, boykotların fikri altyapısını oluşturmaktadır. 1908-1911 yılları arasında Girit meselesinin çeşitli safhalarına dair tepkilerin dile getirildiği mitingler, süreç içindeki yıllara göre aktarılmıştır. Yine bir bütünlük içinde ele alınan *Yunan Boykotunun Serüveni: Boykotun Süreci* başlıklı ikinci bölüm de, süreç boyunca Yunan menfaatlerine karşı yapılan bütün boykot uygulamalarını incelemektedir. Girit yerel yönetiminin Ekim 1908’de aldığı Yunanistan’a ilhak kararı sonrası yaşanan 1909 yılı boykotu; Mayıs 1910’da Girit Genel Meclisi’ndeki 16 Müslüman üyenin Yunan Kralı adına yemin ettirilmeye çalışılması ve diğer olaylar üzerine meydana gelen 1910 yılı boykotu ile birtakım atama ve tazminat meseleleri de etken olmakla beraber 1910 yılındaki boykotların devamı olarak sayılabilecek 1911 yılı boykotları, birinci bölümde mitingler hususu incelenirken olduğu gibi tarihi periyot içerisinde incelenmiştir. Hem sosyal ve siyasi bir tavır olarak hem de kelime olarak Osmanlı literatüründe ve sosyal hayatında bir karşılığı bulunmayan boykotun tanımı ve adlandırılması ile boykot cemiyetleri/heyetlerinin yapısı ve işleyişi çerçevesinde boykot süreçlerinin organizasyonunun incelendiği üçüncü bölüm *Yeni Bir Siyasal ve Sosyal Tavrı: Boykot* başlığını taşımaktadır. Dördüncü bölümde *Yunan Boykotu ve Osmanlı Devleti* başlığıyla, boykotlar karşısında Osmanlı bürokrasisinin tavrı ve boykotları gerçekleştirenlerle Osmanlı Hükümeti veya nezaretler arasındaki ilişkilere odaklanılmaktadır. “Boykot Osmanlı Devleti’nin uyguladığı bir politika mı idi?” veya “Ahali tarafından kendiliğinden geliştirilen boykotlara devlet göz mü yummuş hatta el altından desteklemiş miydi?” Ya da “Tüm bunlar Osmanlı bürokrasisinin bilgisi ve arzusu dışında gelişen hadiseler miydi?” gibi soruların cevaplarına bu bölümde ulaşmak mümkün olmaktadır. Ayrıca dönemin temel argümanlarından olan “Osmanlılık” düşüncesinin geldiği nokta hakkındaki düşünceler, toplumsal yapıdaki değişimin zihinlerde netleşmesine yardımcı olmaktadır. Son bölümde de *Yunan Boykotu’na Tepkiler* başlığı altında, Osmanlı Devleti ve Yunanistan dışındaki ülkelerin boykota dair tavrıları incelenerek çalışma sonlandırılmaktadır.

Kitap Tanıtımı / Ramazan Erhan GÜLLÜ

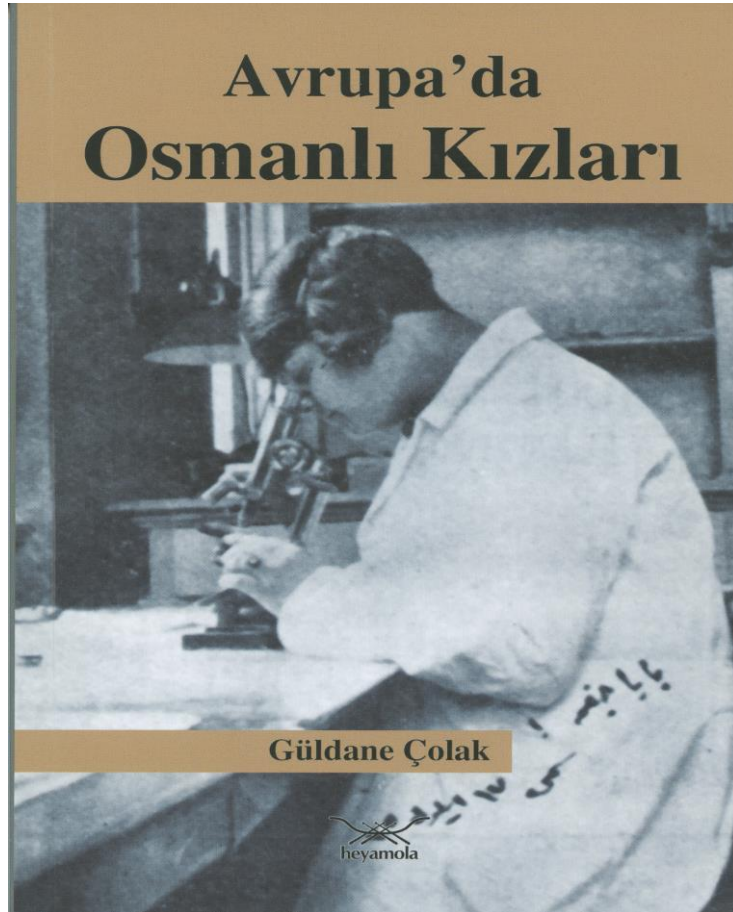
Temelde Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve dönemin basını gibi birinci el kaynaklar üzerinden kaleme alınan çalışma, önemli bir sosyal tarih araştırması olarak, son dönem Osmanlı tarihinin üzerinde çok durulmayan bir yönünü aydınlatmaktadır. Siyasi tarih anlatımından ziyade incelenen konunun sosyal/siyasi tüm yönlerini bir bütünlük içinde gözler önüne sermesi, anlatılan olayların tüm cepheleriyle anlaşılmasını sağlamakta, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkileri daha net bir hale gelmektedir.

Cilt: 2 Sayı: 3 Ocak 2014 / Volume:2 Issue:3 January 2014

Güldane Çolak, *Avrupa'da Osmanlı Kızları*, İstanbul: Heyamola Yayınları, Kasım 2013, 119 sayfa.

İsmail YAŞAYANLAR*

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
ismailyasayanlar@gmail.com

Kitap Tanıtımı / İsmail YAŞAYANLAR

Sosyal tarihin ilgi çeken başlıklarından biri olan kadın konusuna araştırmacıların gösterdiği ilgi her geçen gün artmakta ve tarihin erkekler üzerinden yazıldığı söyleminin aksi bir süreç gelişmektedir. Osmanlı'da kadınların eğitimi erkeklerinkinden farklı seyrettiğinden eğitim tarihine bütüncül yaklaşılmamış olması şaşırtıcı değilse de aynı süreçte kız okulları ve kadınların eğitimi ihmal edilmiş bir konudur. Bu bağlamda Güldane Çolak'ın ağırlıklı olarak

Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti belgeleri ışığında Avrupa'da eğitim gören Osmanlı kızlarını incelediği bu çalışma, özellikle birincil kaynakları referans alması yönüyle öne çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Avrupa'ya öğrenci ilk defa 1830 yılında gönderilmiş ve uzun yıllar sadece erkek öğrenciler bu fırsattan faydalanabilmişlerdir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilk eğitimlerine devam etme zorunluluğu getirilen kız öğrenciler, sonrasında orta öğretime de geçebilme fırsatı bulacaklardır. Fakat kız rüştiyelerinin önündeki temel sorun muallime eksikliğidir. Erkek öğretmen yetiştiren Darümuallimîn 1847'de eğitime başlamış olmasına rağmen, kadın öğretmen yetiştiren Darümuallimât ancak 1870 yılında açılacaktır. İki okul arasındaki yirmi üç yıllık farkı kapatmak elbette mümkün olmamıştır, bu sebeple kız okullarında muallimlerin ve ek olarak yabancı muallimelerin görevlendirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Tabii bu görevlendirmeler muallimin iyi ahlak sahibi, yaşça büyük ve tabiri caizse çirkin olması koşullarına bağlanmıştır.

İttihat ve Terakki idaresinin kadın eğitimini ve kadınların sosyo-ekonomik hayatta faaliyet göstermelerini teşvik edici bir tavır sergilediği bilinmektedir. Kitabın giriş bölümünde de belirtildiği gibi ilk kadın memurlarımızdan olan Feride Yaver'in Cemal Paşa sayesinde çalışma hayatına girdiği görülmektedir. Peki devletin kız öğrencileri Avrupa'ya göndermekteki amacı neydi? Kız öğrencilerin Avrupa'ya eğitime gönderilmeleri belirli koşullara bağlanmış mıydı? Bu iki soruya alacağımız cevaplar kitabın ikinci kısmında yazar tarafından ele alınmıştır. Devlet 1830'dan beri eğitime gönderdiği erkek öğrencilere ek olarak kız öğrencileri pratik amaçlar için Avrupa'ya gönderiyordu. 1870'de açılan Darümuallimât nitelikli kadın öğretmen yetiştirme hususunda yetersizdi ve bu yetersizlik ancak uzman eğitimcilerin, yani uzman muallimelerin yetişmesi ile giderilecekti. Neticede Darümuallimât'da Avrupa'da eğitim görmüş uzman muallimeler görev yaparsa, onların yetiştireceği muallimeler de daha nitelikli eğitim almış olacaklardı.

Devletin Avrupa'da eğitim görmeyi belirli koşullara bağladığı görülmektedir. Avrupa'ya eğitim için gidecek olan kız ve erkek öğrenciler döndüklerinde, aldıkları tahsisatı geri ödeyebilmek için devletin uygun gördüğü bir kurumda çalışacak ve maaşının yüzde onluk bir kısmına devlet tarafından el konulacaktı. Ayrıca her koşulda ödediği bursun geri alınabilmesi için bir kefil gösterme şartı getirilmiştir. Bir bakıma bu uygulama bugünkü manada karşılıklı yükümlülükleri olan bir burs hizmetinin erken bir örneği olarak düşünülebilir.

İlk uygulamalar hâlihazırda Avrupa'da kendi imkânları ile eğitim gören kızlara destek verme şeklinde başlamıştır. Daha sonra devletin uygun gördüğü branşlara göre gazetelere sınav ilanları verilerek adaylar seçilmiştir. 31 Temmuz 1327 tarihli *Sabah* gazetesinde verilen ilan şöyledir:

Kitap Tanıtımı / İsmail YAŞAYANLAR

“Bilahare İstanbul veya taşra Darümuallimât hidemât-ı tadrîsiye ve idâresinde istihdâm olunmak üzere Almanya veya Fransa’da nezaretçe tensîb olunacak inas mekteblerinde ikmâl-i tahsîl için tebaa-i Osmaniye’den Rum ve Ermeni ve Bulgar ve Musevi cemaatlerinden dört talibe bi’l-intihab (seçilerek) Avrupa’ya gönderilecektir.

Bu babdaki şerâ’it ber vech-i âtidir:

1- Sinni (yaşı) on sekizden küçük yirmi ikiden büyük olmamak.

2- Almanca veya Fransızcaya vâkıf olmak.

3- Türkçe serbest tekellüm etmek (konuşmak). (Okuyup yazmak keyfiyeti nazar-ı dikkate alınacaktır).

Talib olanların istidânâmelerine ikmal-i tahsil ettikleri mekteblerin şehâdetnameleri (diplomaları) ve tezkire-i Osmaniye’leri ile peder veya velilerinin muvâfakatnâmelerini rabt ederek Ağustos’un 15’ine kadar Maarif Nezareti’ne müracaat etmeleri ilan olunur.”

İlan metninde de görüldüğü gibi ilk girişimler Müslüman kızlar için değil, Osmanlı tebaasından çeşitli milletlerden olan gayrimüslim kızları için geçerliydi. Devletin destek verdiği branşlar ise ilk dönemlerde Fransızca, resim, piyano, ev idaresi ve terzilik gibi kadınların yatkın olacağı öncelikli alanlar olmuştur.

Avrupa’ya eğitime gönderilen kızların orada yüksek öğretim görebilecek eğitim alt yapısına sahip olması gerektiği şüphe götürmez bir konudur. Bu noktada yazarın da belirttiği gibi burs alanların çoğu elit ailelere mensup, evde özel eğitim alarak büyümüş, yabancı okullara gitmiş kızlardır. Müslüman kızların Avrupa tahsiline gönderilmeleri ise büyük tartışmalardan sonra ancak 1913-14 öğretim yılında gerçekleşecektir. İlk gönderilen Müslüman kız öğrenciler ütücülük, kolacılık ve sair detay konuları da içeren, aslında Avrupa’da eğitimi gerektirmeyen biçki-dikiş alanında tahsil yapmışlardır. Zamanla tıp, dışçılık ve güzel sanatlarda eğitim gören kız öğrenciler de olacaktır.

Dünya Savaşı yılları Avrupa’da okuyan öğrenciler için oldukça zor geçmişti. Erkek öğrenciler orduya katılmak mecburiyetinde oldukları için yurda dönmüşler, kız öğrenciler ise Almanya yahut Cenevre’ye transfer edilmişlerdir. Bunlardan Aydın Vilâyeti’nin bursu ile Cenevre’de tıp eğitimine başlayan Suat Mahmut ve Saada Emin, savaş yıllarında vilayetten destek alamamaları sebebiyle oldukça zor günler geçirmişlerdir. Eğitimlerini sürdürmek için Maarif Nezareti’nden destek isteyen Suat ve Saada Hanımlar, destek talepleri karşılığında olumsuz cevap almaları üzerine Dâhiliye Nazırı Ali Rıza Paşa’ya yazdıkları şu mektup ile mağduriyetlerini dile getirmişlerdir:

“..Vaki olan müracaat-ı mütevaliye ve İsviçre’deki Hariciye memurlarının müteaddid iş’arları üzerine hükümet-i merkeziyenin mazhar-ı atfeti olacağımız ümidiyle şimdiye kadar -bazı vatandaşlarımızın himaye ve delaletleriyle- sefaletle pençeleşerek tahsilimize devam gayretinde bulduk. Vaziyetimiz cidden elimdir. Buradaki Yunanlıların “İzmirlî kızları Türkiye artık kendi talebesi olarak tanımıyor, işte paralarını da kesti” tarzında propagandalarıyla itibarımız haleldar oluyor. Bu bâbda gurbette beş parasız ve kimsesiz kaldık. Tahsilimizi sürdürebilmek ve sefaletten kurtulabilmek için

gerekli tahsisatın teminini gerek makam-ı devlete, Hariciye ve Maarif Nezaretlerine yazdığımız tezkireler, sadarete arzuhaller, yeterince nazar-ı itibara alınmayarak aylarca süren muamele-i kırtasiyeden sonra bütçede karşılık olmadığından hiçbir şey yapılamayacağı cevab-ı kat'isi geldi. Ancak nazır-ı esbak Raşid Bey zamanında bazı zevat-ı aliyyenin evlad ve ekaribinden tahsisatları zaruret-i maliye bihakkın kat' edilmiş olan talebenin de iade-i tahsisatlarına yol açılıyor zu'muyla cariyelerine tahsisat itası cihetine gidilmediği ayrıca istihbar kılınmıştır. Artık Maarif Nezareti'nden muavenet ümidi kalmadı. 1922 Ekim'inde tabip diploması alacağımız cihetle hem 6 senelik tahsilimizin heder edilmemesi, ecnebi bir toprakta maruz kaldığımız şu müellim ve feci felaketten bir an evvel halasımız için tahsisatlarımız Aydın Vilayeti muvazene-i hususiyesinde dâhil bulunması itibariyle bir senelik tahsil masraflarımızın ya "Vilayete Muavenet" ya da "Mesarif-i Gayr-ı Melhûza"dan temini zımında Meclis-i Mahsus-ı Vükelaca keyfiyetin taht-ı karara alınmasını istirhâm eyleriz."

Bu mektup sonrası destek alan İzmirli kızlar tıp eğitimlerini tamamlayacaklardır. Zorlukla eğitim gören hanımlardan dâhiliye mütehasısı olan Saada Emin 1943 yılında Manisa milletvekili olacaktır. Bu bağlamda Avrupa'da tahsil görmüş kızların, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk kadınının sosyal ve siyasal haklarına kavuşması hususunda faaliyet gösteren bireyler oldukları görülmektedir. Doktor Safiye Ali, edebiyatçı Efzayiş Yusuf ve Suat Derviş kitapta ele alınan kadın aydınlarımızdan sadece bir kaçıdır.

Avrupa'da Osmanlı Kızları Osmanlı kadın eğitiminde gelinen son aşamayı ve eğitim tarihimizin bilinmeyen bir kesitini ortaya çıkarmaktadır. Kız öğrencilerin Avrupa'da tahsili, Türkiye'nin kadın aydınlarının yetişmesinde oynadığı rol dolayısıyla erken Cumhuriyet dönemi kadın hareketlerini anlamlandırmak açısından oldukça önemlidir. Sonuç olarak "Kadın Tarihi" çalışan araştırmacılar için bütüncül bakış açısını tamamlayacak bu spesifik konu, daha önce ele alınmamış orijinal belgeleri tetkik etmesi sebebiyle literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Yayınlanan makalelerin uluslararası indekslere eklenmesinde sorun yaşanmaması için özet ve anahtar kelimeler gerekmektedir. Bu sebeple dergiye gönderilecek makalede mutlaka Türkçe-İngilizce özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır. Özetler 200 kelimeyi geçmemeli, Anahtar kelimeler kısmında en fazla 7 kelime kullanılmalıdır.
2. Makalelerin İngilizce başlığı, Türkçe başlığın altına eklenmelidir.

Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki tablodaki gibi düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	5,5 cm
Alt Kenar Boşluk	4,5 cm
Sol Kenar Boşluk	4 cm
Sağ Kenar Boşluk	4 cm
Yazı Tipi	Times News Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Boyutu (normal metin)	10
Boyutu (dipnot metni)	9
Satır Aralığı	Tek (1)

3. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiç bir biçimlendirmeye, yer verilmemelidir.
4. Gönderilecek bilimsel çalışmaların sayfa sayısı belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler gibi eklerle birlikte en fazla 25 sayfa olacaktır.
5. Makalede en fazla 10 şekil ve/veya tablo verilmelidir. Şekil ve tablolar metin içerisinde mutlaka belirtilmelidir. Şekil ve tablo ebatları makale için belirtilen ölçüler dışına taşmamalıdır.
6. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
7. Makalelerdeki dipnotlar, APA (American Psychological Association) veya klasik dipnot verme formatında hazırlanıp metin içerisinde verilmelidir.
8. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır.

Örnek:

Kitap: Fisher, Alan, W., *The Crimean Tatars*, Stanford, 1978.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 2003.

Makale: İnalçık, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, *Belleten*, VIII/30, Ankara, 1944, s. 185–229.

Tezler: Nariç, Ökkeş, *1712-1715 tarihleri Arasında Gaziantep'te Sosyal- Siyasi ve İktisadi Yapı (64 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*, Kils 7 Aralık Üni. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2010.

Elektronik Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Paşa(10.07.2012)

ARTICLE WRITING RULES

1. Abstract and key words are needed in order to avoid problems about being included in the articles published in international indexes. For this reason, , English-Turkish abstracts and key words must be taken place in the the article which will be sent to journal. Abstracts should not exceed 200 words, 7 words should be used as maximum in the part of key words.

2. The title of the articles in English, should be added below the title of articles in Turkish.

Manuscripts should be written in Microsoft Word, and page structure of the program shall be in the following table

Paper Size	A4 vertical
Top Margin	5,5 cm
Lower Margin	4,5 cm
Left Margin	4 cm
Right Margin	4 cm
Font	Times News Roman
Font Style	Normal (Standard)
Size (plain text)	10
Size (footnote text)	9
Line Spacing	Single (1)

3. Only the first letters of each word in the article titles must be great, no other formatting, should not be included.

4. Number of pages of scientific studies which will be sent , will have maximum of 25 pages, including attachments, such as the map and sketch and similar materials.

5. In article, up to ten shapes or tables must be given. Shapes and tables must be noted in the text . Figure and table size should not be out of the specified dimensions for the article.

6. Spelling and punctuation must be based on the Turkish Language Institution Speller. the exceptions of some specified situations enforcing the terms of article or topic.

7. Footnotes in the article should be given in the text by prepared in format of giving classic format or APA((American Psychological Association) format.

8. At the end of the text, under the heading of AUTHORITIES ,the referenced resources must be ordered alphabetically according to the surnames .

Examples:

Book: Fisher, Alan, W., *The Crimean Tatars*, Stanford, 1978.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 2003.

Arcitle: İnalçık, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, *Bellekten*, VIII/30, Ankara, 1944, s. 185–229.

Theses: Nariç, Ökkeş, *1712-1715 tarihleri Arasında Gaziantep'te Sosyal- Siyasi ve iktisadi Yapı (64 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*, Kils 7 Aralık Üni. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2010.

Electronic Resource: http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Paşa(10.07.2012) 181

MAKALE GÖNDERME VE DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Asia Minor Studies Dergisi'ne makale kabulü internet üzerinden yapılmaktadır. Yazar öncelikle derginin web sayfası olan [www. asiaminorstudies.com](http://www.asiaminorstudies.com) sitesindeki “*makale başvuru formu*” nu doldurup imzalayarak, bu formu bilgisayarda taratıp, ilgili makale ile birlikte tek dosya halinde asiaminorstudies@hotmail.com veya asiaminorstudies@yahoo.com, e-mail adreslerinden birine göndermeleri gerekmektedir.

Asia Minor Studies Dergisi'ne gönderilen makaleler öncelikle kapsam ve yazım ilkeleri açısından editör veya yayın kurulu tarafından incelenir. Yayın ilkelerine uygun olan çalışmalar bilimsel açıdan değerlendirilmek üzere kendi sahasıyla ilgili eser ve çalışmaları bulunan iki hakeme, yazarının ismi belirtilmeksizin gönderilir. Hakemler en geç bir ay içerisinde ilgi makale hakkında görüşlerini içeren raporlarını yayın kuruluna iletir. İki hakeminde yayınlanması uygundur şeklinde görüş bildirmesi halinde ancak makale dergide yayınlanır. Hakemlerden bir olumlu bir olumsuz rapor gelmesi halinde, yayın kurulu ilgili makaleyi üçüncü bir hakeme gönderir. Yazının yayınlanmasında üçüncü hakemin belirteceği görüşü belirleyici olur. Ayrıca yazar, hakemler tarafından makale hakkında belirtilen düzeltme önerilerini yerine getirmek zorundadır. Şayet bu yapılmazsa ilgili makale yayınlanmaz.

Hakemler tarafından yayınlanmaya değer bulunan ve yazar tarafından son düzenlemeleri yapılarak yayın kuruluna teslim edilen makalelerin derginin hangi sayısında yayınlanacağına yayın kurulu veya editörler karar verir.

ARTICLE SUBMISSION AND EVALUATION PROCESS

The adoption of the article to Asia Minor Studies are conducted via the internet. The author primarily , by filling and signing article application form which is on the web page of www.asiaminorstudies.com site , by converting this form in computers, must sent this form to one of the e-mail addresses asiaminorstudies@hotmail.com or asiaminorstudies@yahoo.com, with the related article as a single file.

Articles submitted to the journal of Asia Minor Studies, primarily are reviewed by an editor or editorial boards in terms of scope and writing policies. Works in accordance with the principles of publication principles are sent two arbitrations having their own works and studies in his study course ,without the author's name to be evaluated as scientific aspect. Officials notify their reports including comments about mentioning article to publication board at the latest within a month. If the two referees write a comment by saying appropriateness of publication of article , the article is published in the journal .In case a favorable report and negative report are come , Editorial Board sends the article a third arbitration. The opinions of the third arbitrator is decisive about publishing article .In addition, the authors must fulfill the correction suggestions specified by referees about the article . If this is not done the article will not run.

Publication Board and editors decide in which number of journal the articles, had a value of running by referees and delivered to the Board by doing last regulations will be published.